

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

TISZTELGÉS VASKO POPA EMLÉKE ELŐTT
VASKO POPA OHOLA GREŠKA CÍMŰ VERSE
ÁCS KÁROLY, BATA JÁNOS, BOZSIK PÉTER,
BRASNYÓ ISTVÁN, CSAPÓ JULIANNA, CSORBA BÉLA,
DANYI MAGDOLNA, FEHÉR KÁLMÁN, JUNG KÁROLY,
KÁLMÁN JÓZSEF, KÁVAI M., KONTRA FERENC,
LADIK KATALIN, P. NAGY ISTVÁN ÉS PAP JÓZSEF
FORDÍTÁSÁBAN
MELLÉKLETKÉNT WEÖRES SÁNDOR FORDÍTÁSA
COMEDIA TEMPPIO – GEROLD LÁSZLÓ, THOMKA BEÁTA
ÉS TOLNAI OTTÓ JEGYZETE

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1991

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Dorde Beara, Bordás Győző,
Bori Imre, Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losoncz Alpár,
Maurits Ferenc, Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva,
Utasi Csaba, Várady Tibor, Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Bori Imre:* Tisztelgés Vasko Popa emléke előtt 297
Vasko Popa: Ohola greška (vers) 298
Vasko Popa *Ohola greška* című verse *Ács Károly, Bata János, Bozsik Péter, Brasnyó István, Csapó Julianna, Csorba Béla, Danyi Magdolna, Febér Kálmán, Jung Károly, Kálmán József, Kávai M., Kontra Ferenc, Ladik Katalin, P. Nagy István, Pap József* fordításában 299
Melléklet: *Weöres Sándor* fordítása 311
- Bordás Győző:* Fűzfasíp (IX, A kép ára) 313
Szathmári István: Tavasz, nyár (novella) 321
Szögedi Sz. Béla: Tél New Yorkban (vers) 328
Kávai M.: Régi nap (idő): költői forrásokból (vers) 331
Lajos Mihály: Elmondom küzdelmes életem (önéletrész, II. rész) 333

TISZTELGÉS VASKO POPA EMLÉKE ELŐTT

Szerkesztőségünk 1991. január 24-én a következő levéllel fordult a jugoszláviai magyar költők többségéhez:

Kedves Barátom,

Vasko Popa halála alkalmából a Híd szerkesztősége tisztelegni szeretne emléke előtt, abból a tényből indulva ki, hogy Vasko Popa immár negyven esztendeje beírta nevét költészetünk történetébe is. Költőink az 1960-as évek első felében már közösen szólaltatták meg verseit magyar nyelven, szólaltassuk meg most egy versét ugyancsak nemes összefogással! Ismételjük meg A juhász és a leány bravúriját! Kérlek, fordításod juttasd el hozzánk legkésőbb 1991. február 25-éig.

Most módunkban áll, hogy a felkérésünk nyomán készült fordításokat közreadjuk. Választott versünk *Obola greška* címmel Popa *Sporedno nebo* (Mellékes ég) című 1968-as kötete *Zev nad zevovima* (Ásítások ásítása) ciklusának harmadik darabja. Azok között a versek között található, amelyek 1962 és 1968 között keletkeztek. Érdekességként említem meg, hogy olyan versszöveg került a kezünkbe, amelynek 4. és 5. szakaszában sajtóhiba volt található: az *izmislila* ige helyett az izmisila szóalak volt olvasható. Egy pillanatban úgy tetszett, hogy a költő tudatos hibájaként is értelmezhető lehetne ez, a hibáról szóló vershez illő módon, ami a fordításoknak külön színt, a fordítónak játékos alkalmat kínálhatott volna. Maga a költő nem élt a jelentésdúsítás ilyen lehetőségével, a fordítóknak azonban a szerkesztőség ezt is felkínálta, az elengedhetetlen figyelmeztetéssel egyetemben.

Költőink fordításainak mellékletként közreadjuk Weöres Sándor fordítását is, noha teljességre nem törekedtünk.

BORI Imre

OHOLA GREŠKA

VASKO POPA

Bila jednom jedna greška
Tako smešna tako mala
Da je niko ne bi ni primetio

Sama sebe nije htela
Ni da gleda ni da čuje

Šta sve nije izmislila
Ne bi li dokazala
Da u stvari ne postoji

Izmislila je prostor
Dokaze svoje u njega da smesti
I vreme da joj dokaze čuva
I svet da joj dokaze vidi

Sve što je izmislila
Nije bilo ni tako smešno
Ni tako malo
Ali je naravno bilo pogrešno

Je li moglo biti drugačije

HIÚ HIBA

Volt egyszer egy kicsi hiba
Olyan nevetséges kicsi
Rendszerint észre se vették

Magamagát se akarta
Látni se meg hallani se

Mennyi mindent ki nem ötlött
Csak hogy bebizonyítsa
Valójában nem létezik

Kiötlötte a teret
Az érveit elhelyezni
Meg az időt érveit őrizni
A világot érveit láttatni

Mindaz amit kiötlött
Nem volt épp nevetséges
Se túl kicsi
De természetesen hibás volt

Lehetett-e másképpen

ÁCS Károly fordítása

A KEVÉLY HIBA

Volt egyszer egy annyira
Nevetséges és kicsiny hiba
Hogy senki észre sem vette volna

Tudomást önmagáról nem akart venni
Se nem látni se nem hallani

Mi mindent ki nem gondolt
Csak hogy be ne bizonyosodjon
Ő valójában nem is létezik

Kigondolta a helyet
Hogy bizonyítékait behelyezhesse
És az időt hogy bizonyítékait megőrizze
És magát a világot hogy bizonyítékait lássa

Mindaz amit kigondolt
Nem is volt annyira nevetséges
De annyira kicsi sem
Azonban mindez természetesen téves volt

Nos lehetett volna másképp

Fordította BATA János

A DÖLYFÖS HIBA

Volt egyszer egy hiba
Olyan muris olyan kicsi
Senki észre nem vehette

Se látni se hallani
Nem akarta önmagát

Nincsen léte nincsen élte
És hogy mindezt elhitesse
Mi minden ki nem talált

Kigondolta a teret
Bizonyítékait hogy belehelyezze
És az időt hogy őrizze azokat
És a világot hogy lássa azokat

Mindaz amit kigondolt
Nem is volt olyan muris
S olyan kicsi sem
De természetesen hibás volt

Vajon történhetett-e másképp

BOZSIK Péter fordítása

DÖLYFÖS HIBA

Volt egy hiba
Nevetséges apró
Szinte észrevétlen

Önmagát nem akarta
Látni – hallani

Mit ki nem talált
Bizonyítani
Nincs is

A teret
Beleállítani bizonyítékait
S az időt hogy őrizze
A világot hogy lássa

Amit kitalált
Nem is oly nevetségest
Nem is oly aprót
Csak persze téveset

Lehetett-e volna más

BRASNYÓ István fordítása

A HIVALKODÓ HIBA

Volt egyszer egy hiba
Olyan nevetséges olyan parányi
Senki észre sem vette volna

Magamagát nem akarta
Látni sem hallani sem

Mit ki nem talált
Bizonyossággá ne váljon
Hogy valójában nem is létezik

Kitalált egy termet
Érveit hogy belégyömöszölje
Hogy az idő őket őrizgesse
Hogy a világ őket nézegesse

Mindaz mit kitalált
Nem is volt annyira nevetséges
Sem annyira kevés
Csak persze hibás

Lehetett-e volna másképpén

Fordította CSAPÓ Julianna

A SZERÉNY TÖKÉJ

*Popa papa papagájának
ajánlom*

Vala kezdetben a tökéj
Ojan vicces ojan szerény
Tán senki észre se nem vette volna

Se nem látott se nem hallott
Különb tökéjt önmagánál

De mert nem lehet véletlen
Ha léte nem tökéletlen
Bizonyítékokat koholt

Teret találta ki
És bizonyosságát abba helyezteté
És időt bizonyosságának őrizőül
És világot ki bizonyítékait látná

S mindaz amit kitervelt
Nem volt többé már oj vicces
Sem oj szerény
Csak egyszerűen tökéletes

Mert lehetett volna-e másként

CSORBA Béla fordítása

DÖLYFÖS HIBA

Volt egyszer egy hiba
Oly nevetséges olyan kicsi
Észre se akarta őt venni senki

Nem akarta önmagát
Se látni se hallani

Mi mindent ki nem gondolt
Hogy bebizonyítsa
A valóságban nem létezik

Kigondolta a teret
Bizonyítékait ott elrejtse
Az időt hogy bizonyítékait őrizze
És a világot hogy bizonyítékait lássa

Mindaz mit kigondolt
Nem is volt olyan nevetséges
Sem oly kicsi
Ám természetesen hibás volt

Lehetett volna-e másképp

Fordította DANYI Magdolna

A DÖLYFŐS HIBA

Hol volt hol nem volt volt egy hiba
 Olyan kicsi oly veszendő
 Rá se nézett senki fia

Önmagával nem kérkedett
 Szemet hunyt és meg se pisszent

És kifundált mindenfélét
 Netalántán bizonyítsa
 Hogy ő aztán nem létezik

Teret eszelt ki magának
 Bizonyosságát abba rakni
 Időt is hogy megőrizze
 S híveket hogy látva-lássák

Mindaz amit így kieszelt
 Nem is volt ám gyerekjáték
 Meg kicsi se veszendő se
 Annál inkább szarvashiba

De történhetett volna másképp

*(Vasko Popa tiszteletére – fordítómesteremnek, P. J.-nek ajánlom
 fordításomat.)*

Újvidéken, 1991. március 18-án

FEHÉR Kálmán

A BÜSZKE TÉVHIT

Éldegélt egy büszke tévhit
 Picinyke volt nevetséges
 Hogy tán rá sem rántott volna senki

Terhére volt önmagának
 Szavát magát sem rühellte

Kifundált az mindenfélét
Hátha netán elhitesi
Hogy igazán sosem élt is

Kitervelte a mindenséget
Érveinek helyet lelteni benne
És egy korszakot érveit vigyázni
A nagyvilágot érveit szemlélni

Mindent amit kitalált
Nem volt sem oly nevetséges
S oly parányi sem
Tévhit volt az bizony mégis

Lehetett volna netán amúgy is

Fordította JUNG Károly

A HETYKE MELLÉFOGÁS

Egyszer volt egy melléfogás
Oly nevetséges oly piciny
Hogy ügyet sem vetett volna rá senki

Még önmagát sem kívánta
Sem látni sem hallani

Hogy mit ki nem talált
Legalább egy indoklást
Hogy éppenséggel léte is kétes

Kitalálta hát a teret
Indokait sorba rakni benne
Az időt is indokait megkötni
S a nagyvilágot a bámulók seregét

Amit kitalált sorban
Nem is volt oly nevetséges
De még oly parányi sem
Ámde bizony melléfogás volt

Történhetett volna-e egyébként

Fordította JUNG Károly

A GÖGÖS TÉVEDÉS

Volt egyszer egy tévedés
Oly nevetséges és jelentéktelen
Hogy észre sem vette volna senki

Önmagát sem akarta
Sem látni sem hallani

Hogy mi mindent ki nem agyalt
Mintegy azt igazolandó
Hogy voltaképpen nem is létezik

Kiagyalta önmaga kiterjedéseit
Bizonyítékait elhelyezni benne
És egy kort is bizonyítékait őrzendő
S egy világot hogy mindezt csodálja

S amit aztán sorban kiagyalt
Korántsem volt olyan nevetni való
S oly jelentéktelen
Ámde tévedés volt természetesen

Alakulhatott volna-e másként is

Fordította JUNG Károly

A SZÍVÓS SELEJT

Volt egyszer hát volt egy selejt
Olyan kicsi olyan gyatra
Szóvá se tette volna senki

Nem kérkedett önmagával
Ne is lássák ne is tudják

És kiagyalt ezt is azt is
Nyomós érvek sokaságát
Arról hogy ő nem létezik

Teret kerített magának
Hogy érveit kirakhassa
És időt hogy megőrizze
Tömkeleget érveinek bámulókat

S mindaz amit így kiagyalt
Nem mondható kicsinységnek
Nem mondható gyatrának sem
De selejtnek annál inkább

Más mi lehetett volna ugyan

KÁLMÁN József fordítása

A BEKÉPZELT TÉVEDÉS

Volt egyszer egy kis tévedés
Oly semmiség olyan kevés
Senki meg se látta volna

Magamagát nem akarta
Meg se látni meg se hallni

Mit ki nem talált volna
Csak hogy bebizonyíthassa
Hogy ő nincs is valójában

Kitalálta a teret
Legyen bizonyítékainak helye
Az időt hogy őrizze őket
A világot hogy ezt nézze

És mindez amit kitalált
Nem is volt olyan semmiség
Nem is volt olyan kevés
Éppen csak ez is tévedés

De lehetett volna-e másképp

KÁVAI M. fordítása

VALAMI TÉVES

Volt valami egyszer téves
Oly nevetséges oly hangyányi
Hogy senki is észlelte

Egyedül a nincs akarta
Hogy se beszéde se hallása

Mit mind nem kigondolt
Meg se tán ízélte
Hogy a dologban nem létezik

Kiagyalta a helyet
Bizonyíték saját benne hogy helyezkedjen
Meg idő hogy őrizze egymagát
Az szent hogy mutogatni kéne

Mind ami volt kitalálva
Nem lett sem annyira becs-
Még annyira sem ületes
De persze tévesnek elég

Történhetett volna másként

Vétette KONTRA Ferenc

A KEVÉLY HIBA

Volt egyszer egy hiba
Olyan vicces olyan parány
Észrevétlen hiba-magány

Nem vállalta önnönmagát
Sem a képét sem a hangját

Miket ki nem talált
Hogy bebizonyítaná
Valójában nincs is talán

Kieszelte a teret
Hogy abba helyezze bizonyítékait
Sőt az időt is hogy bizonyítékait őrizze
Meg a világot hogy az lássa érveit

Mindaz amit kigondolt
Nem volt mégsem olyan mókás
Sem annyira parány
De természetesen hibás hiba-magány

De vajon lehetett volna-e másképp

Fordította LADIK Katalin

A RÁTARTI HIBA

Hol volt hol nem volt egy hiba
Oly nevetséges oly kicsi
Hogy nem vehette észre senki

Önmagáról hallani se akart
Önnönmagát látni nem akarta

Mi mindent ki nem talált
Csak hogy bebizonyíthassa
Igazából nem is létezik

Kitalálta a teret
Bizonyítékait hogy ott helyezze el
Az időt hogy megőrizze
Országot-világot hogy láthassa őket

Minden mit kitalált
Nem is volt oly nevetséges
És oly kicsi se
De hibás volt persze

Másként történhetett-e

P. NAGY István fordítása

AZ ÖNTELT HIBA

Volt hol nem volt volt egy hiba
Oly kicsi és ártalmatlan
Hogy föl se figyelt rá senki

Átallotta minduntalan
Magát látni és hallani

És mi mindent ki nem talált
Váltig csak azt hajtogatva
Hogy ő bizony nem létezik

Teret talált ki magának
Hogy elhelyezze benne bizonyítékait
Időt hogy őrizze bizonyítékait
És seregetet hogy lássa bizonyítékaként

S lám amit csak kitalált
Nem is volt oly ártalmatlan
Meg oly kicsike sem
Persze azért mind hibás volt

De hát lehetett másmilyen

PAP József fordítása

Melléklet

A GŐGÖS HIBA

Egyszer volt egy hiba
Oly kicsiny oly nevetséges
Hogy senki se vette volna észre

De maga se akarta
Se látni se hallani önmagát

Mi mindent ki nem ókumlált
Bizonyítani
Hogy tulajdonképpen nem létezik

Kitalálta a teret
Hogy legyen ahol bizonyítékát elhelyezze
s az időt ami bizonyítékát őrizze
S a világot aki bizonyítékát lássa

Minden amit kieszelt
Se oly nevetséges
se oly kicsi nem volt
De persze hibás volt

Lehetett volna-e más

WEÖRES Sándor fordítása

TARTALOM

Bori Imre: Tisztelgés Vasko Popa emléke előtt 297

Vasko Popa: Ohola greška 298

Hiú hiba (*Ács Károly fordítása*) 299

A kevély hiba (*Fordította Bata János*) 299

A dölyfös hiba (*Bozsik Péter fordítása*) 300

Dölyfös hiba (*Brasnyó István fordítása*) 301

A hivalkodó hiba (*Fordította Csapó Julianna*) 302

A szerény tökéj (*Csorba Béla fordítása*) 302

Dölyfös hiba (*Fordította Danyi Magdolna*) 303

A dölyfös hiba (*Febér Kálmán*) 304

A büszke tévhit (*Fordította Jung Károly*) 304

A hetyke melléfogás (*Fordította Jung Károly*) 305

A gőgös tévedés (*Fordította Jung Károly*) 306

A szívós selejt (*Kálmán József fordítása*) 306

A beképzelt tévedés (*Kávai M. fordítása*) 307

Valami téves (*Vétette Kontra Ferenc*) 308

A kevély hiba (*Fordította Ladik Katalin*) 308

A rátarti hiba (*P. Nagy István fordítása*) 309

Az öntelt hiba (*Pap József fordítása*) 310

Melléklet:

A gőgös hiba (*Weöres Sándor fordítása*) 311

Ablak

FÚZFASÍP (IX.)

A KÉP ÁRA

BORDÁS GYŐZŐ

Amikor Pichler Brodnál majd kétórai várakozás után átszállt a szarajevói keskenyvágányú vasúti szerelvény kocsijába, úgy érezte, mintha szűk cellába lépett volna. A folyosón bőröndje is alig fért el, kalapját meg majdnem leverte a függő gázlámpa. Az utasfülkébe is csak a nyakát összehúzza fért be. Első osztályú, számozott fülke volt, hatszemélyesre tervezték, de már négyen is teljesen megtöltötték. A szomszéd fülkében is alig fért el egy házaspár két gyerekkel. Az apa, egy nagydarab ember, fekete posztópantallóban, fehér ingben, vörös fezzel a fején, az asszonyság gazdagon zsinórozott, csábító dolmányban. Csak úgy csillogott rajta a sok nyakék. Csupa gyöngy és arany volt, mintha teljes vagyonuk s a két eladósorba került lányuk teljes stafirungja is ott lett volna e mozgó kirakatban. Ezt a miniatűr aranyművesbazárt Pichler még az állomási restiben megfigyelte, ahová azért tért be, hogy falatozzon. Aztán csak egy hárssteát ivott. Azt legalább fertőtlenítették, gondolta. S itt elegyedett beszédbe egy Pécs környéki bányászcsaláddal, akik Kakanjba utaztak, mert a férfi ott teljesített szolgálatot. A szénbánya fővájára volt.

A két család és Pichler töltötte meg az első osztály három fülkéjét. Őket előbb engedték ki a peronra, míg a többi utasnak a váróteremben és az állomást körülvevő kerítés mögül kellett kivárnia az úri nép beszállását, csak azután adhatták le kosaraikat és nagyobb poggyászukat a szerelvény utolsó, nyitott kocsijába, s ülhettek a kényelmesnek aligha mondható vagonokba.

Alighogy elhelyezte bőröndjét a festő, és helyet foglalt a zöld posztóval borított fapadon, máris indult a vonat. Nem tudta mire vélni a sietséget, hiszen hosszú várakozása alatt tapasztalhatta, hogy itt az emberek szívesen töltik idejüket békés semmittevéssel. Igazolva látta

azt, amiről Horvay postamester világosította föl még Pesten: a bosnyák ember életében a legfőbb a kényelem. – Nemcsak a hír járja róluk, hanem való igaz – mesélte a szarajevói postamester –, azért ülnek be a kafanába kávézni és pipázni, hogy legyen hol sokáig nagyokat hallgatni.

Sok légy van a fülkében, állapította meg Pichler. Ezeket a potyautasokat az állomáson szedte föl a vonat, jóllakottan, mert rájárhattak a Zágrábba és Vinkovciba utazó kereskedők körtéjére és szilvájára. Csak azt nem értette, miért húzták föl a vonatablakokat indulás előtt. De nem volt ideje a legyekkel törődni, mert két lila sapkás bocskoros lépett be hozzá, erősen törve a német nyelvet, pecsétgyűrűt kínáltak neki. Nem voltak erőszakosak, elhárító mozdulatára azonnal odábbálltak. Aztán a cukrász jött törökmézzel, nem sokkal később meg egy fiú bojtos sapkában limonádéskannával, amelyen egy nagy meritőkanál és egy alumíniumbögre lógott. Mindannyian sértődés nélkül távoztak.

A legyek viszont maradtak. Nem repültek ki az ablakon, hiába eresztette le nekik a vastag szíjra működő fakeretes üveget. Pedig a légörvénytől sem kellett volna tartaniuk, mint a gyorsvonatnál. Kalapjával kezdte hessegetni őket, de azok a szabadság helyett inkább az arcát és a fülét választották, ami most már bosszantotta is. Mind többször legyintett, majd a kalapjával is csapkodott. Egy óvatlan pillanatban kirepült a kezéből s perdülve egyet az ablakpárkányon, kipottyant.

Dühös lett, de csak egy kétségbeesett tekintetet küldött a sírhalomnál nem magasabb töltésre, a furcsa ívben tekergő félkalap után, és máris keresztet vetett rá. Ez az utazás is jól kezdődik, bosszankodott.

Még el sem tűnt a kalapja a szeme előtt, éles füttyöt hallott, a vonat lassítani kezdett, és megállt. Mindez egy perc műve volt. Pichler az ablakból látta, amint a kalauz leszáll, és megy a kalap után. Zöld sapkája szinte beleveszett a tájba, amely itt meg olyan szelíd volt, mint otthon. A kormos mozdonyvezető parányi ablakából kihajolva figyelte lustán, mikor kap jelet az újraindulásra.

Állt meg már vele vonat kis falusi állomáson, nőügyben, bakterral kötött cinkosság eredményeképp, de ilyet, hogy egy kalap miatt! Szinte nem hitt a szemének.

A jegykezelő széles mosollyal lépett be hozzá, mozdulataiból kivehette, örül, hogy szívességet tehetett neki. Elővette a pénztárcáját, de a kalauz szabadkozott. Valamit magyarázott, amiből Pichler csak annyit értett: „Limunadu.” Intett, jól van, majd kifizeti. Jött is a fiú az áráért.

Betegségéről és lelkét nyomó minden bajáról megfledkezett ezekben a percekben, mert máris élt benne az első kép. Előkotorta jegyzetfüzetét, vázolta a limonádét kínáló kisfiút, aki az ajtókeretben állt, szutykosan, sapkával a fején. Tulajdonképpen azért utazott, hogy régi vágyát valósítsa meg: megfesteni Boszniát. Még kezdő korában ültette el benne ezt a gondolatot első pártfogója és tanítója, Eisenhut Ferenc, aki a nyolcvanas években végigutazta ezt a vidéket, sok képet festett, aztán Törökország felé vette útját. Pichler igaztalannak érezte, hogy ma már csak a Gül Babájáról vesz tudomást a művészettörténet, a többről megfledkeznek.

Még egy oka volt annak, hogy rászánta magát erre az útra. Invitálója nem más volt, mint maga Ferenc József. Vagy tíz éve történt – hányszor megírta ezt önéletrajzában, igaz, mindig csak a jó reklám reményében, különösen ha egyházi megrendelésekre pályázott –, hogy a király megdicsérte a képét. Még hogy megdicsérte, meg is akarta venni!

A Műcsarnok kiállítását tekintette meg a király, oldalán a trónörökösrel és nagy kíséretével. Hosszasan időzött egy kép előtt. – A tiéd volt – mesélték neki később a jelenlevők –, s utasította szárnysegédét, hogy vegye meg. Azonnal el is akarta vinni. De a kép már el volt adva. Egy bizonyos Säxlener nevű műkereskedő két nappal hamarabb lefoglalta. Ferenc József dühös lett, amikor ezt a tényt tapintatosan bár, de közölték vele, saját törvénye ellen viszont nem cselekedhetett. Wilhelmet ábrázolta a kép, ki más, póttartalékosként, rongyos mundérban, a szájából szinte világító pudvás fogaival.

Híre ment a király sikertelen üzletének, s ez növelte Pichler tekintélyét, még a művészvilágban is, amely egyébként nem sokat adott az ilyen ítéletekre. Csak a jó orrú műkereskedő, Schveng Antal rokona fogott azonnal gyanút, hogy talán nem is művészi értéke miatt akarta a király megvenni a képet. Meg is volt hozzá a saját teóriája: – Őfelségének nem a képed tetszett. Osztrák – magyar katona nem lehet rongyos ruhában, ezért akarta eltüntetni a festményt –, mondta, amivel elültette ugyan a gyanút Pichlerben is, de a festőnek nem volt kellő kritikai érzéke saját képeinek elbírálásához. Olyan volt, mint a legtöbb fiatal költő, akinek mindig a legújabb verse a legjobb. Így volt ez annak idején az Utolsó gyufa című festményével is, amelyet még a századforduló előtti évben küldött el ugyancsak a Műcsarnok kiállítására, de visszautasították. Aztán meg látni sem akarta, inkább odaajándékozta a biciklistabajnok Bachmann Zsiga barátjának, emlékül, hogy körülkarikázta a fél világot. A Wilhelm-kép is vadonatúj volt. De hogy növelje esélyeit a zsűri előtt, álneven küldte be. S lám, az új név megtette a magáét. Pichler arra nem gondolt, hogy a

régebbivel ellentétben ez már igazi alkotás volt, erőteljes és meggyőző, még ha a falu bolondját ábrázolta is.

Erre a sikerére építette újra művészi pályáját, jó alapra, mert azután garmadával kapta a megrendeléseket, és a sok munka valóban kiváló festőt csinált belőle. Be is választották az induló Művészház vezetőségébe, a felügyelőbizottságba, állított ki Palánkától Ungvárig, amerre csak akart. Mert ekkor név volt már a Pichler a művészvilágban. Meg is volt győződve róla, hogy az új Művészház palotaavató kiállításán ott lesz mind a nyolc képe, hiszen most már a legnagyobbakhoz tartozónak érezte magát. S ez okozta betegségét. Voltak már apró szívbántalmi, panaszkodott is otthon Kovács doktornak, aki viszont Reiter-betegségéből akarta előbb kigyógyítani, amiről eleinte még valami sokkal rosszabbat sejtett. A bőr elváltozásában és szarusodásában előbb valami szifiliszgyanús betegségekre gondolt, aztán kiderítette, mégsem az. A szívével nemigen törődött, mert meg volt győződve róla, hogy aritmiáját kimerültsége okozza.

Horvay Lászlóval is a szíve hozta össze a Húvösvölgyi Szanatóriumban. A postamester a feleségét kísérte föl gyógykezelésre, s többször együtt várakoztak a szívorvosra. Pichler fölajánlotta, megfesti a portréjukat. Horvayéknak tetszett az ötlet, két délután pózoltak neki. Abban maradtak, a pesti kiállítás bezártával személyesen viszi el nekik a képet a boszniai fővárosba. Ez a festmény valóban ott volt a kiállítási csarnok falán még egy kép társaságában. Viszont sehol a Fürdőzők sorozata, amit Pichler immár élete fő művének tekintett, s ettől lett olyan rosszul még a hivatalos megnyitó előtt, hogy Schveng taxival vitette kórházba, ahol enyhébb szívszélhűdéssel tartották bent két napig.

Közvetlenül rosszulletét megelőzően még idegesen föllapozta a vastag kalauzt, amely éppen akkor érkezett meg a nyomdából, s meggyőződhetett róla, hogy a Fürdőzőket kiselejtezték. Azt is láthatta, hogy az eladásra kínált Az ének című festményét ezer koronára taksálták. Sok pénz volt ez. Ami az árakat illeti, ott volt egy sorban Egryvel, Körmendi-Frimmel és Boromisza Tiborral, s több volt, mint mondjuk, Aiglonei. Viszont jóval olcsóbb a fantasztikus hatezer koronáért kínált Rippl-Rónaiknál és Csók Istvánoknál. Hogy Vaszary festményét, a Lázár föltámadását is hatezerre becsülték, és a legolcsóbb Mednyánszky ért annyit, mint az övé, ezt nem tudta lenyelni.

Ha akkor Pichler azonnal beletörődik e számokkal kifejezett értékítéletbe, s elfogadja a vitathatatlan tényt is, hogy benyújtott sorozatában a tapasztalt szem valóban fölfedezhette a kernstoki hatást, nem kerül kórházba.

Schveng Antal a betegágyánál azt ajánlotta neki, utazzon el valahova pihenni. Ekkor jutott eszébe Szarajevó, és a király is, aki annak idején állítólag azt mondta: „Önöknek van párját ritkító, eredeti zenéjük meg földből kinövő irodalmuk, de a festészetben nincs kitekintésük. Miért nem járják az osztrák hegyeket, az Adriát, s fedezik fel az egzotikus bosnyák embereket?”

Alig várta, hogy vége legyen a kiállításnak, visszakapja a képet, és utazhasson. Vérteli festő volt, s elhatározta, olyasmit fog festeni, amit ezek itt nem is láttak. Hogy Boszniát ő is csak Eisenhut tolmácsolásában ismerte, nem zavarta. Biztos volt benne, hogy ott megtalálja a témáját. Fölhívta a postamesteréket, bejelentette jövetelét. A kép szabályosan összegöngyölítve ott lapult a bőröndjében, míg a kávédarálóra emlékeztető mozdony mind jobban dobogva kapaszkodott a hegyekben. A vonat addig csak sípolt, itt viszont már valódi fütttyé ércesedett a hangja. Ki is tódult minden falu népe az érkezésére.

– A hír ide vasúton érkezik a leggyorsabban, ezért a tumultus minden állomáson – magyarázta neki a postamester. – Azt mondják, háború lesz.

Pichler e bajsejtelemmek semmi nyomát nem tapasztalta. Nyugodt, békésen élő embereket látott a vonatablakból. Mintha mindenki a kávéházban élné le az életét, de vasárnap délután volt, és ezen nem kellett csodálkozni. Inkább a mind sűrűbben felbukkanó minaretteket nézte, és a színek tarkaságával foglalatoskodott. Maglajnál például a lakodalmasokat szemlélte a várakozás perceiben. A szivárvány minden színében pompáztak a női bugyogók és mellénykék, s csak úgy csillogtak a nyakban az aranytallérok. Ezt még a szomszédos asszonyosság is megirigyelhetné, gondolta. Valami tilinkószóra keringtek jobbra és balra vagy húsz-harmincan, egybefogódzva, nők, férfiak egyaránt.

Eszébe jutott otthon megírt levele. Elővette. Újraolvasta:

„Kedves Barátnőm!

Higgye el, meg szerettem volna látogatni, de orvosilag vagyok eltiltva mindennemű tevékenységtől. Teljesen tönkrementek az idegeim. Ezeket kell rendbe hoznom. A napokban el kell mennem valami fürdőbe, vagy olyan helyre, ahol a természetén kívül senkivel sem érintkezem. Dolgoznom sem szabad. Nem tudom, kibírom-e, különösen ha valamely érdekes táj vagy látvány erre inspirál. Vagy megszáll az iblet, amely semmit sem törődik az elrongált idegeimmel.

Ne csodálkozzon azon, ha legalább addig, míg jobban nem leszek, leveleim rövidebbek és tartalmatlanabbak lesznek. Beteg vagyok, de

még sokkal nagyobb kötelezettségek várnak rám, mint hogy ezzel ne törődjek.

Sokszor üdvözlöm, drága kis Barátnóm:

Pepi.”

Benne volt minden, amit közölni akart, kivéve a szívbántalmat. Erről nem akart beszélni sem. A levelet már másnap vihette a posta ugyanazon az úton, amelyen most ő ment. Micsoda fölösleges dolog, gondolta, nemhogy odaadtam volna Sauernek, hogy adja át. Mert ő is kijár elég sűrűn Kochán Alice-ékhoz, ő az asszony fő tanácsadója. Már ért a cukorrépa-ültetvényekhez is, a répubarkó kártékony hatását vizsgálja, és új szerekekkel kísérletezik. No, neki is írok majd egy lapot. Meg természetesen haza is.

El is képzelte, felesége mennyire el van most foglalva a fotografálással. Mert a fényképésznek, akár a papnak, a vasárnap a munkanapja. Az ő festészetéből nem lehet megélni, ezt elismerte, s gyengéd érzés fogta el felesége iránt. Maga előtt látta kisfiát is, szintén festőt szeretett volna faragni belőle, van tehetsége, első képei már ott voltak gimnáziumi kiállításának a szegletében.

A kora esti szél most kenyérillatot hozott felé, látta a szabadban épült kenyérsütő kemencét, s mögötte az udvar széles tornácán száradó gyapotot. Vasárnap este sütnék? – töprengett el. Nyilván mert hétfőn már kora reggel dolgozni mennek.

Még mielőtt teljesen besötétedett volna, a mozgó vonatról három legény ugrott le, amin már el sem csodálkozott. De azon igen, hogy a hegy túlsó odalán bevárták a szerelvényt, s visszaugrottak. Mind lassabban bírta a vicinális a magaslatot, s a monoton zötyögésben és sötétben egyenesen a múltba, valami letűnt világba vitte a vonat. Ez az érzés az éj leple alatt s a gázlámpa halvány pislogásában teljesen hatalmába kerítette.

Török fürdőben találta magát. Gazdája Konstantinápolyban nevelkedett, ahol még németül is megtanult. Amikor a fürdő előszobájába lépett, ahol kávét is lehetett kapni, több török ült, akik egymás közt arról beszélgettek, kik is a kalafátok. A gazda gyorsan előszóltotta a fürdőslegényt. Ez megnyitott egy kis üveges szobát, ahol levetkőzött. A kis szoba meg volt rakva kerevettekkel, amelyeken igen jó fekvés látszott lenni. Levetkezése után a fürdőslegény bejött, köpenyt tekert a derekára, a lábára meg fapapucsot adott.

A fürdő előszobájából egy másik szobába kísérte. Innen lépett be a magas, cukorsüveg alakú, kivágott fürdőbe, amelynek közepén három láb magas asztalszerű emelvény volt, teteje fehér, lapos

kövekkel volt fedve. Ez a kőasztal valójában izzasztókemence volt. Alig kezdett izzadni, a fürdőslegény dörzsölni kezdte, majd megropogtatta. Ezután illatos szappannal kente be, majd a falból érccsapon eresztett vizes kőedényhez vezette, hogy alatta tetszés szerint mosakodjon. Az egész fürdés majdnem úgy történt, mint az ottbani gőzfürdőkben, azzal a különbséggel, hogy ebben kővel történt a hevítés, amott meg a gőz melegével.

Miután megfürdött, ismét jött a szolgál, tiszta törülközőt hozott, fejét külön bekötötte, kivezette abba a szobába, ahol levetkőzött. Itt a kerevetre fektette szárítkozní. Aztán megkérdezte, kávét és pipát parancsol-e. Nargilét, amolyan vízpipát hozott neki.

Így feküdt majd egy óra hosszat. Ekkorra teljesen száraz lett. Háromszor annyit fizetett, mint amennyit a gazda kért. Pesten ennyi élvezetért a zsebóráját is ott kellett volna hagynia.

Amikor kijött, a gazda értésére adta a törököknek, hogy a vendég pesti, magyar.

Madzsár! – kiáltott az egyik török, s szikrázó szemekkel rohant felé. Nyilván már néhány findzsa kávét s néhány pipa mákonyos dobányt elszívott, ölelni és csókolni akarta.

Az ölelkező török, magyarázta a gazda németül, módos kereskedő, olvasott ember, aki a magyar tránt lelkesedéssel viseltet. – Oszmán, madzsár, testvér! – mondta a török, és ő alig fejtette ki magát karjai közül!

Aztán a kávéházban találta magát. Nem olyanok, mint a párizsi, bécsi vagy pesti kávéházak, melyek a társaság különböző osztályainak gyülekezőhelyeül szolgálnak. Az utcára széles faerkély nyílt, pontosabban az egész erkély farostélyzattal készült, festetlen, faragott volt, ahogyan a török ácsnak jónak tetszett. Az erkélyszobában, ahonnan az utcára lebetett látni, alig hat hüvelyk magas és négy láb széles, gyékénnyel terített fenyőfa díványon foglalt helyet a török vendégek serege. Amint ő ügyetlenül leült, kávét és pipát hoztak. A kávédzsi tudta a kötelességét. A vendégek mindannyian tisztas arcú turbános férfiak vagy vörös fezes katonák voltak, akik keresztbe tett lábbal ültek a díványon. Papucsaik a dívány mellett sorjázta, illetlenség papucsos lábbal ülni a díványra. Idegennek és lovas katonának ezt a szabálytalanságot elnézték. A török csakugyan komoly, szófukar, ritkán szól egyet-kettőt, mintha mindig csibukja füstjéről gondolkozna. De miért csodálkozní ezen, magyar ember is azt tartja: ha gondolkozní akarsz, gyújts rá!

Valami régi olvasmányélményéből jött ez az álom, meg Eisenhut meséiből, de bemelegítőként az elkövetkező napokhoz, amelyben a

török fürdőt és nem egy kávéházat is meg kellett látogatnia vendéglátójával, nagyon megfelelt. A posta, amelynek vendégszobájában elszállásolták, szakasztott olyan volt, mint bármelyik pesti középület. Közvetlenül az annektálás után készült, úgyhogy Morvayék már az új épületbe költöztek be.

– Ezt a szót itt nemigen szeretik – magyarázta a házigazda Pichlernek. Mint ahogy Ausztria védnökségét sem. Azt mondják, az odaítaiak jobban tették, hogy Pétervárral szövetkeztek, mert az messzebb van. Pedig, higgye el, nincs igazuk, mi itt azóta vasutat, iskolákat, kórházakat építünk. Látja, ezt a postát is nekünk köszönhetik.

– De a bányáikat is mi tartjuk – vágott közbe Pichler.

– Ja, kérem, ára van mindennek.

Pichlert, persze, a dolgok politikai vonatkozása nem érdekelte, ezt az egyet nem szerette. Ezért választotta inkább a sétákat. Élvezte is a hepehupás utcákat, fölfedezte a szőnyegkészítőket, akik háromszög alakú mintákban éltek ki fantáziájukat, a gölöncséreket, a rézműveseket. Figyelte a bosnyák embereket: arcuk nem fejezett ki semmi szellemet, de a munkájuk igen, állapította meg.

Azt is látta, hogy a szerb abban különbözik a töröktől, hogy nem turbános, és fezt visel. Viszont mind bugyogósak. Romlatlanok, tisztességesek, és az adott szót, már amennyire megítélhette, szentségnek tekintik. Ez már csak az elmaradottabb vidékek jellemzője, gondolta.

A jaszikcsü, azaz a nagy turbános, pisztolyát az övében tartó rendőr, magyarázta, honnan indul a fogat Ilidžára. A lovaknak nemes a tartásuk, nagyszerű a csontozatuk. Máris kezében volt a jegyzetfüzet: a szőnyegkészítő, a patkolókovács, a bazár előtt üldögélő, unatkozó kereskedő után bekerült a rendőr meg ez a két ló is. Az erősen lejtő utcán gyerek vékonyabb hasábfával megrakott szamarat vezetett, odább tekervényes sikátorokban asszonyok fejükön vitték pogyászukat. Kész kiállítás.

Ilidža nem egy Baden-Baden, de a nyugalma mélyebb. Egy nagy kőasztalon Pichler a vázlatai alapján neki is látott a munkának. Lesz ezekből hatezer koronás kép! Még a borbélyát is elküldte. – Majd csak holnap borotválkozom – mondta neki.

Ebédje török módra készült, íztelen volt, azt is visszaküldte.

(Folytatjuk)

TAVASZ, NYÁR

S Z A T H M Á R I I S T V Á N

Aszöke, hosszú hajú, pattanásos fiú húsvét táján tűnt fel a városban. Piros, bő nadrágja volt, és egészen vékony, átlátszó ujjai. Egyedül sétálgatott, a falakhoz, házakhoz húzódva, már-már rájuk tapadva, és mintha beszélt is volna magában, hisz vonalszerű lila szája állandóan mozgott, rángatózott, messziről figyeltük, mert különös, különös volt. Majd megtudtuk, hogy Chicagóból jött – ahol régóta él – a nagynénjéhez, aki egy faodúban lakik a város szívében, bent, a szürke bérház udvarában, ő is onnan indul el megszokott sétáira; összejöttünk, angol szavakat használt, kifejezéseket, és furcsa dolgokról mesélt nekünk, szabad lányokról, fiúkról, akiket nem köt kötelék, parancs; és napfényes égről az üvegépületek fölött, dzsesszről és bluesról és néger koldusokról, akik az utcán alszanak, az anyjáról, aki naponta átfesti a haját, és olcsó üzletekben vásárol mindenféle kacatot, hogy utána kidobálja őket az ablakon, kiszórja a járókelők fejére; én vagyok a Mikulás, a Jótevő, kiabálja ilyenkor, az emberek döbbenve néznek fel rá, a Vöröskereszt vagyok, ordítja krétahangján, és letépi a blúzát vagy a házi köntösét, és a mellén tényleg ott a kereszt, már többször elvitték, kezelték, mint kísértet, jön onnan haza, hangja alig van, szemei az üregükbe estek, akárha nem is lennének, főzz egy kis hazai levest, mondja, és hagyd, hogy haljak meg szépen. És utána olyan, mintha valóban meghalt volna, szinte nem is lélegzik. Hetekig ki se mozdul, majd minden kezdődik előlről. Félvér barátaim vannak, van, aki lakkozza a körmét, én is csináltam már, de hamar lekopik, lepörög, és utána csúnya; dolgoznom kellett, egy gyárba kerültem, vaslemezeket fúrtunk érzékeny gépekkel, hatalmas férfiak dolgoztak itt, copfba kötötték a hajukat, vagy sísapkát húztak a fejükre, egész nap forróság vett körül, a végében néha pihentem, el-elszívtam egy cigarettát, de rájöttek, figyeltek rám, lazsálni nem lehetett. Sárkánylehelete volt itt mindennek, de kellett a dohány, mert mit mondok a haveroknak hétvégén, hogy

nincs egy centem se? Ittuk a sört, vedeltük ilyenkor, lebujokba jártunk, csóró zenészek bőfögtek a pódiumon, de volt, hogy egészen jól játszottak, nem volt lassú tánc, de azért dörgölözni lehetett, kemény fenekű lányokhoz, a testük tüzes volt, sütöttek, mint minden ott benn a gyárban, együtt itták velünk a sört, rúzsos szájuk lassan szétmaszatolódott, mint valami agyonvert pipacs, de ez nem érdekelt, ezt csak később láttam, rám annyira nem haraptak, az izmos haverok voltak a sláger, de néha én is becsúsztam, dörgölözni, ezért nem volt harag, és néha egészen jól sikerült, vagy majdnem jól, ilyenkor megijedtem egy kicsit, de hisz ez a természet, mondták később a fiúk, és jót röhögtek rajtam, anyám jutott az eszembe, ne most, csak most ne, de nem tudtam kiszorítani, egyedül mentem haza általában, és sokszor úgy éreztem, valami nagyon fáj, azonban nem jöttem rá, hogy mi, lefeküdtem, és másnap újból a tüzet okádó gyár. Tablettákat is szedtem. A piros volt a kedvencem. Gyenge lettem, össze-összeestem. Kitétek a gyárból. Anyám már megint szórta a holmikát, néha a székeket is kidobálta, volt, hogy teljesen üres lett a lakás, apámról egy szót sem szólt, pedig tudtam, éreztem, hogy szereti nagyon. Anyámat zárt intézetbe helyezték, egyedül néztem a málló falakat.

És akkor írt a nagynéném, anyám nővére, nem érzi jól magát, senkije sincsen, jöjjön valaki, siessen, fél. Még pénzt is küld, ki tudja, hogy honnan szedte, halványan emlékeztem rá, szőke haja volt, ráncos arca, de akkor még nem is volt öreg; anyámmal nem tudtam beszélni, munkám nem volt, felültem a gépre, és bámultam ki az ablakon. Óriási felhőkbe fúródtunk, fehér volt minden, vég nélküli, én azt hittem, hogy most mindennek vége, de a dolgok állandóan újrakezdődnek, whiskyt ittam, és megpróbáltam nevetni, akkor eszembe jutott, hogy a hajamat már hetek óta nem mostam, bementem a mosdóba, a csap alá dugtam a fejem, igazán jó volt, és arra gondoltam, hogy apámat is láthatom talán. De később más kötött le. A gép ereszkedett, bedobtam még egy whiskyt, majdnem ingyen adták. Gyerünk! Katonazsák a vállamon. Épphogy felkelt a nap. Csípte az arcomat a friss levegő, minden sárgállott, akár a citrom, jólesett új helyen lenni, éreztem, szívem egészen könnyű, a várost nem ismerem, hatalmasak voltak a falak, és az emberek nyelve idegen, de nem zavart, miért is aggatott volna, hisz úton voltam, útban valami felé. A buszban megszomjaztam, az állomáson ittam vizet, megjegyeztem, klóros volt, épp kilépni akartam a bűzös vécéből, még arra is gondoltam, hogy pénzt hagyok ott a ronda kis tálkán, de nem tudtam, mennyit illik, nem éreztem az itteni pénz súlyát, úgy látszik, tétováztam lépés közben, pontosabban a letelején, mert valaki

gyengéden visszahúzott, de úgy is lehetett értelmezni, hogy véletlenül tette, nem volt szándékában, csak konkrétan ért hozzám, odanéztem, mintha épp ő is lépett volna, angolul szoltam, ez nálam automatikus, gyorsan eltűnt, ha jól láttam, a kopottzöld fülkék egyikében.

A nagynénemre nehezen leltem. Senki se ismerte az utcát. Le-föl mászkáltam a kirakatok előtt. Már alkonyodott. Furcsa kezdett lenni. Mind furcsább. Hirtelen anyámra gondoltam, és arra, hogy valamikor itt éltem én. Anyám nővérenek ez a lakása akkor még nem volt meg. Éhség kapott el. Kenyeret vettem és tejet. Avaskorlátra ültem. Egészen hideg volt. Fejem fölött az ágak. Azért tudtam, hogy tavasz van.

És megllett a ház. Egy óriási kapun kellett bemenni. Piszok, szemét meg minden. Szürke lépcsőházak jobbról és balról, betört ablakok, az udvar mélyén halvány fény. Éreztem, hogy ott van. Rányitottam. Nem is csodálkozott. Olajszag volt benn, mindjárt az ajtónál egy nagy fehér lavór. Az ágyban feküdt. Ráncai, mint apró siklók, ha megmozdult az arc. Gyenge volt és nagyon beteg. Ezt még én is láttam, mielőtt beszélt volna magáról. Anyád?, kérdezte, mostanában annyit gondolok rá, lehet, hogy találkozunk hamarosan, de nem nézett rám, valahova messze nézett. Egy szál égő égett, hatalmas barna macska aludt a szék alatt, üdvözöl, hazudtam, ő is így gondolja, de tudtam, hogy nem hiszi el. Fölkelt, a hálóingben mintha semmi sem lenne, különös illatot árasztott, nem volt kellemetlen, a sarokba mutatott, vödörök voltak ott meg söprű és lapát; felteszünk egy függönyt, azon a kihúzható fotelon elférsz, láttam a szövetből kiágaskodó rugókat, megtántorodott, segíts rajtam kérlek, segíts, ezt akarom. Megfogtam a kezét. Lefektettem. Nem értettem egészen. Csönd volt. Ültömben aludtam el. Arra ébredtem, hogy a szívem kalimpál. Nagyon. A néni hörgött az ágyban. Kintről lárma, zaj hallatszott. Kitaratóan krákoztak az ajtó előtt. Aludni még! De nem sikerült. Nemsokára kivilágosodott. Nyújtózkodott a macska. Az ajtót kaparta később. Fölkeltem, kiengedtem, kanálisszag jött be, csak később tudtam megnevezni, de olyan ismerős volt, olyan.

Mi merre laktunk?, kérdeztem reggeli után a szürke arcú asszonyt, hol volt a ház?, udvari volt, kicsi kerttel, a nyeszlett barackfákról már zölden leszedték a termést, egy részeges család lakott a sarokban, a férfi matróztrikóban járt-kelt egész nap, rumot ivott, és bömböltette a rádiót. A régi, lámpás rádiót; zöld szeme, mint valami kidülledt halszem, nem emlékszel?, anyád barátkozott vele, sokszor azt hittük, van köztük valami, ezt most már megmondhatom neked, hisz nagy vagy, majdnem férfi, de ma sem tudom, tényleg nem tudom, néha

átjött a matróz, és mesélt a tengerekről, a napról, a hullámokról, szőrös felsőtestére (ha kértük, megmutatta) egy hatalmas hajó volt tetoválva, meg halfarkú lányok, mekkora mellekkel!, az izmaival úgy tudott játszani, hogy azok mozogtak, szinte kedvem lett volna beléjük markolni; tudod, én sohase mentem férjhez, valahogy nem jött össze, meg nem is volt hozzá kedvem, nem akaródzott, akkor másként éltek, nem ilyen nyíltan, nem beszélgettek erről az emberek, de én úgy meg tudtam volna fogni azokat a ciciket, így neveztük előttem, a gyerekek előtt, de nem is tudom, lehet hogy csak a kiégett matróz testéhez akartam nyúlni, habár később egyszer a szabónőmnél, mikor ruhát próbáltam, szép, barna ruha volt, elegáns, finom kosztüm, a kisasszony, mert így kellett szólítani, a mellemre tette a kezét, tegyem én is ezt vele, mondta, de nem csináltam, úgy gondoltam, minek, de azért ott varrattam továbbra is, de más semmi sem történt.

Volt, hogy a matróz nálunk rúgott be. Anyád ilyenkor szinte babusgatta, forró homlokát borogatta, lefektette, az meg csak dörmögött, morgott, de már aludt is, olyan átmeneti ember volt, mindig két világ, erő, pólus, szék között, a felesége nem nagyon izgatta, zavartatta magát miatta, lomposan öltözött, kihízott, kirotolózott pongyolákban defilírozott, rüeskos, sárga combja ki-kivillant, bámult, nyíltan szerelmeskedett a szomszéd asztalossal, akinek a műhelye a ti szobátok mellett volt, nem emlékszel?, te mondogattad sokszor, valaki, valaki sír odaát, hol az anyukája?, hol?, pedig csak a fűrészdolgozott, falazott, mert ezt mindenki tudta, a fűrészpörban szerelmeskednek, a csábító faszagban, milyen finom is lehetett, eredeti, és ha a fűrészhallgatott, akkor már megint minden rendben volt, újra bömbölt a rádió és a matróz újabb üvegekkel vette körül magát.

Itt laktatok. Apád később elment. Lehet, hogy a tengerész miatt, ki tudja. Anyád sírógörcsöt kapott, ököllel verte a falat, az ajtókat, az apró kis zsidó asszony a legkisebb lakásból egészen megijedt, a legnagyobb késeit vitte el köszörülten a mesterhez, és mindenféle rémhistóriákat mesélt rólunk – mert akkor már én is veletek laktam – a pletykákra éhes szomszédoknak. Közben a matróz már fehér egereket látott, és azt állította, hogy lelopták a melléről a nagy keblű nőket, a csöcsös habléányokat. Tajtékozott, csak úgy villogtak a sárga fogai. El is vitték. Szirénázó mentőkocsi száguldott vele a kórház felé. Az egész utca kicsődült. Megrendülve néztek a krémszín autó után. A férfi pár napra rá meghalt. Temetése napján sírt lehangosabban a fűrészhallgatott.

Anyád megroggyant, legyengült. És apád csak nem jött vissza. Tenni kellett valamit. Úgy-ahogy felhizlaltam. Te is cseperedni kezdted,

emlékezz már, próbálj, már óvodába jártál, többször meg is vertek a gyerekek, egyszer ürülékkel akartak megetetni, hetekig ki se mozdultál, magas lázad volt, és dobáltad magad, emlékszel?, tehát változtatni kellett mindenben. Kapóra jöttek a kinti rokonok. Ripsz-ropsz kiutaztok. A többit csak te tudod, tudhatod.

A fiú ezt persze nem egy szuszra mesélte el. Már összejártunk, barátkoztunk, a helyet is ismertük, ahol lakott, és a ráncos öreg néni is, nagyon beteg lehetett, alig ment, bukdácsolgatott. Tehát valahogy jó volt együtt, ő szeretett beszélni, belejött a nyelvbe, már helyesen használta a szavakat, közben egészen meleg lett, kijártunk Palicsra fürödni, a strandra, volt itt két testvér, ápolók lehetek, azt hiszem, egyszer megfogták és lesúrolták, ez jól jön, ez mindig jól jön, mondogatták, a fiú vigyorgott, szeretek mosdani, mondta, erősködött, de néha nincs hozzá erőm. Nem bírok. Hippinek tartottuk. Biztosak voltunk benne, hogy az. Később egyedül kószálgattott újra. Úgy, mint régen, egészen a házakhoz, a falakhoz lapult, és motyogott, motyogott, mondta, mondta, nem is zavartuk, hagytuk, hadd éljen, létezzen így, így is, más dolgokkal voltunk elfoglalva, a fák lassan elvirágoztak, könnyű volt a levegő, nagyon, a távolban rózsaszín, lila, sárga felhők úszkáltak, néha teljesen fehér volt az ég, pedig már esteledett, halványan, félősen jöttek fel a csillagok, éreztük, közel a nyár, egészen közel, az iskola vége is, utakat láttunk, messzi hegyeket, kísértett a jövő erősen, könnyörtelenül.

Az amerikai fiú egy nap felindultan, zavarodottan, mint aki akarja is meg nem is, de mit?, jött oda hozzánk, a parkban voltunk, ide nem nagyon járt, valahogy összejött másokkal is, furcsa emberekkel, mi nem kedveltük őket, annyit tudtunk, hogy az erdőbe járnak, lányokat is hívnak, gitárt is visznek; virágos ingben volt, és alul kiszélesedő nadrágban, kirítt még mindig, megfordultak utána, de mindegy, neki lehetett, ő idegen, igen, egy gyűrött plakátot dugott az orrunk alá, kiabáltak róla a színek, egy fénykép is volt rajta, ovális arc, meg pársoros szöveg, apám holnap kiállít a városban, mondta, dadogta, nyögdécselte, csodálkoztunk, meglepődtünk, nem tudtuk, tudhattuk, hogy jelent valamit számára az apja, hisz alig beszélt róla, de lehet, hogy amikor egyedül mászkált, hozzá szólt, vele társalgott, említette egyszer, hogy a lelkek találkozhatnak, úgy minden nélkül, test nélkül, de nem is nagyon figyeltünk oda, apám, tudjátok, festő, meg szőnyegeket is szó, faliszőnyegeket, erőlködött tovább, ezt a néném mesélte, de ő is csak úgy hallotta mástól, tehát holnap este a galériában, menjek, menjek el?, jó is lenne meg nem is, mit csináljak?, miért kell mindig csinálni valamit, miért? Nehogy sírjon, nehogy,

szuggeráltam, rossz lenne, igazán, elmegyünk veled, ha akarod, igazából nem tudtuk, hogy érez, mit érez, mindegyikünknek volt apja, mindennap találkoztunk, föl se merülhetett a gondolat, hogy nincs, vagy hogy eltűnhet, eszembe jut sokszor, folytatta, de most itt lesz, egészen itt. Alig emlékszem rá, az anyámmal nem beszéltünk róla, azonban velünk volt, mindig, ezt mindketten tudtuk. Megyek, hazamegyek, aludnom kell, holnapra jó akarok lenni. Kész akar lenni, Istenem, ne ki!

Másnap a képtárnál találkoztunk. Nem voltunk elég tapintatosak. Láttuk, hogy ideges, és hogy haját is mosott, de nemigen szóltunk hozzá, hülyéskedtünk. A tárlat megnyitója már folyt. Sokan voltak. Idősek, diákok, gyerekek. Egy szakállas férfi mondta vagy inkább olvashatta a szöveget, nem lehetett pontosan látni, egy hosszú, vékony, szőkés-őszes ember állt mellette, a szeme mintha rángatózott volna, levehette a szemüvegét, gondoltam, és mindjárt tudtam, biztos voltam benne, hogy ez az apja. Hirtelen tapsolni kezdtek, mozgolódás támadt, mintha mindenki egyszerre kezdett volna el beszélni, ezüsttálcákon rezgő poharakat hoztak, egymáshoz értek, koccantak, szinte csilingeltek, akaratlanul is a szánkókra gondoltam, a hideg télre, de most meleg volt, majdnem hőség, egyszerre nyúltunk az ital után, pedig lehet, hogy bennünket nem is kínáltak, mindegy, nem volt érdekes, ő kettőt is vett, erős, erős, mondta valaki, nem baj, nem számít, nevetni akart vagy legalábbis mosolyogni, nem, nem ment, nem sikerült, lökdöstek bennünket, a képeket, a tárgyakat nézték, a magas ember beszélgetett, apró kislányok futkostak körülötte, egy egészen finom, fekete asszony belekarolt, de éreztem, mindenki tudja közülünk, hogy már észrevette, a fiú újból a tálca felé nyúlt, menj, már, mire vársz, súgtuk neki, sójt löktünk is rajta egy kicsit, elindult, virágos ingén fellángoltak a virágok, én így láttam, bizonyára a meleg, a zaj, az izgalom miatt, mert azért kedveltem őt, és mintha valamit meg is éreztem volna akkor abból, ami benne honolhatott, félénken, esetlenül bukdácsolt arra, a férfi oldalra lépett, az oszlop mögé, így nem láthattuk, amikor odaért, erősödött a zaj, egyesek furcsán néztek ránk, a tálcás kikerült minket, valahogy kikíváncsoltunk innen, leültünk a kinti lépcsőre, a bejárat elé, violaszínben úszott a város, a neonok mint vibráló madarak a fejünk fölött, szállingóztak kifelé az emberek, és megjelent ő is, olyan volt, mint eddig, ideges és határozatlan, alig beszélt velem, mondta, suttyomban adott egy kis pénzt, nem ér rá, utaznia kell, ennyi az egész, jó, gyertek, sört fizetek, hisz nagy nap volt a mai, nagyon nagy, de éreztük, mégsem olyan egyszerű mindez, valahogy nem stimmel, nem, láthatta rajtunk, hippi

vagyok, vagy nem!, kiáltotta erőltetetten, ne sírj, ne sírj, drukoltam újból, és erősen verni kezdett a szívem.

És akkor ordítani kezdtünk, teljes erőből, bele, bele a mind jobban sötétedő napba, időbe, világba, és hangunk fölverte a várost, megzörgette az ablakokat, fölroppentette a galambokat, szinte megállította a bordó, vérző villamost, eljutott az öregasszony odújába is, a deszkák közé bújt, fessegette őket, a szú, a szú, megvadult, meg, súgta, nyögte az idős asszony, és föltápászkodott, a kanális őrült erővel nyelte a vizet, a szennyet, csavargók, részegesek ugrottak fel a lepiszkított padokról, a járdák széléről, égők, lámpák aludtak ki, és mi csak görgettük kifelé a tehetetlenség, a fájdalom hangjait, minden irányba, azonban a szőkés-őszes férfi csak nem jelent meg, nem lépett felénk, és lassan, mint aki nem tehet mást, nem csinálhatja másként, beleitatódtunk az előttünk álló éjszakába.

TÉL NEW YORKBAN

S Z Ö G E D I S Z . B É L A

1.

és időnként akárha lejátszódna
valami a holdudvar mezsgyéjén
az éj terítékén épp
szorosan egymást ölelő hófehér macskák
a kivilágított békülő terek
felöklendezik magukból az aranyat
szenet a kevésbé átlátszó gyémántokat
a púderozott szemhéjak mögül
new york tekintete ily ólomszürke
ahogy odaadóan rúzsozza ajkait a kiluggatott tükörben
künn ventilátorok bankok parkolók,
röpülnek az égnek jókora műanyag szívek
a villamosok tovasiklanak egészen az éjig
akár az első hóesésben
a kéményseprők leemelik bebiztosított zsíros kalapjaik
távoli szavannákon futó antilopokra emlékeznek
az észrevétlen kigombolt zakók résén
feltűnik a pléhmellkas
alumíniumpáncél
a mélyen aládúcolt törzs képtelen ezüstje
egy intenzív vakulás a fehérre meszelt vászon előtt
a szelíd csinos falak körül
erősen cipőbe dagadt lábakkal
egy helyben
avagy kifordulva befordulva
hallom a sírást a tükörsíkokról
távolban a kastély ablakai
valakik a beton fölé hajolnak
lenyakazzák a bárányt
megterítenek

megmosakszanak az ott felejtett teknőkben
 s a titokban lefejezett már nem sír
 duruzsol csak nekik
 duruzsol
 négy szemkört a havazással
 lereszelt forradalmak tormamorzsáit
 szippantgatja az orr lüktető kertjébe
 hódöglesztő hordák szállítják nap mint nap
 a forró lelkű telet
 parázsos szánakon a hattyúprémet
 rizsporos szemöldök bágyadt pikantéria
 ül az aranykeretes szent terem
 a márványdobogókkal teli
 hol a kígyókkal szeretkező királynő a fűszálakat osztályozza
 a törékeny füveket mik sürgönyben értesítenek
 ha hiba csúszik a műfogsoros érzelem számításaiba
 artézi kortyokat kínál
 a vénákat puffasztó gypsészél
 a tehermentesített nyugágy
 nyulak fölött lengő éber-álom
 a horizont hályogcsíkján túl
 törzskönyvezett folyosók
 kába emeletes tájak
 üresben forgó néma csapágyak
 a billegő órák vérző számlapja alatt
 marylin herbáriumában pontosan kimutatható
 a sikoly cementes profilja

2.

(tavasz felé)

egyszerre egyenesedve fel a kövér vánkások liszteszsákjaiból
 mint préselt oszlopokon kőbe írott hallgatás
 a renyhe tölgyekről vadkacsák térnek
 reggelente a habfehér égi kocsmákba hol
 ezüstbe csomagolt angyalok teste kavarog
 a tartózkodási pont sohasem regisztrálható
 kedves mary esetenként tavasszal
 kivált ha arcba köp a tömérdek virág
 vagy közénk csap sugaras ormányával a nap

e letartóztatásra váró paradicsomi ősmaradék

miféle életveszélyes maradványokat őriz még
a színültig telt keserűdes kert

3.

a szikrázó betonállkapocs
álomtalan erezetébe vonja a hús zöld
kifinomult dünnögését

lám bizalmasan csomót kötni kedves mary
ugyanúgy ürügy csak egy
sosem látott visszatérésre

RÉGI NAP (IDŐ): KÖLTŐI FORRÁSOKBÓL

K Á V A I M .

Szóval: valami
érzelem igézett
(pl.: termékenyített) meg
akkor („1987. május 23-án”),
vagy ennél is megfoghatatlanabb
alany.

Mondjuk: egy utánérzés előérzése volt.
Talán a változó fényviszonyok, felhő-
átvonulás; időnként sütött rám a nap.
Energiaingadozás tehát. (Költői létem =
növényi énem.) A költemény szerint
kinéztem az ablakon
(oblok – mondták felhőkbe
öltözött őseink), poros,
piszkos, esőverte-mintás,
láttam,
nem számoltam, hány üres ablakot,
mást is.

Aztán azt hittem, hogy meghalok.
Egy időben ültem ott,
és rémülten irkáltam össze-
vissza. Szavakért kapkodtam,
hogy az a nap éppen az
(az idő?) maradjon (versben?).

Nem történt semmi emlékezetes.
Ld.: Május huszonhárom Rákospalotán.
Tehát a helyszín:
nagy onkológiai intézet lehet.
Burjánzó kitalált lények:

költői ének lakhelye.
És addig is, amíg hátrafelé
haladok fejben, az intézetben
párolog az idő. Száradó függöny:
lebegnek a napok.

Találkozunk
ott: mikor
lefelé nő a fű.

ELMONDOM KÜZDELMES ÉLETEM (II.)

LAJOS MIHÁLY

FELNÓTTKOROM

Minthogy az első világháború alatt érthető okokból kevés gyerek született, minket, tizenégyeseket egy ideig visszatartottak a katonai szolgálattól, s csak pár éves késéssel dobáltak be bennünket a későbbi korosztály soraiba. Így engemet se a saját korosztályommal, hanem a harmincnolcasokkal együtt soroltak be, azaz huszonnégy éves koromban. Hamarabb meguntam a legényéletet, mint ahogy elvittek volna katonának. Harmincöt őszén megnősültem. Bevonulásomig a feleségemmel, Pálfi Rozáliával együtt a szüleimnél éltünk és dolgoztunk. Harmincnolc tavaszán berukkoltam Prištinába a gépfegyveresszázadhoz. Akkoriban már igencsak érződött a háború szaga, ezért nemigen engedtek bennünket szabadságra. Katonászkodásom alatt a szüleim meg a feleségem közt nézeteltérés tört ki, így a feleségem otthagya őket, s elállt cselédnek Újvidéken egy Gelb nevű zsidó családhoz. Harminckilenc áprilisában tizenöt napos szabadságot kaptam, fölkerestem a feleségemet. A munkaadója megkért, hogy ha leszerелеk, jelentkezsek náluk, találnak a számomra is munkát. Féltek, hogy elviszem tőlük a feleségemet, akit ők igen megkedveltek. No, a katonaságról csak annyit, hogy ott nekem jó sorom volt, különösen attól fogva, hogy Pandurošev Dragan brigádtábornok lovásza lettem. A tábornok úr végtelenül jó ember volt, de a Vitéz nevű lova olyan magas volt, hogy csak úgy tudtam fölülni rá, ha előzőleg belevezetem egy olyan nyolcvan centi mély árokba. Mert mindennap járatni kellett. A ló az árokban, én az árok partján, így pattantam föl rá, mert alacsony termetű voltam. Harminckilenc novemberében szabadultam a katonaságtól, ahonnan egyenesen a Gaj utca 20-ba mentem Újvidékre a Gelb családhoz. Örömmel fogadtak a feleségemmel együtt, és bár abban az időben nagy munkanélküliség volt, az öreg Gelb (olyan 140 kilós) azt mondta, ne izgasd magad, fiam, legyél nyugodt, a számodra találok munkát, addig pedig nálunk kosztot, kvártélyt kapsz. Az öreg Gelb

nagyiparos volt, nagy palotát épített teljes fölszereléssel. Nekem viszont semmilyen szakmám nem volt, de mint mondta az öreg, ne akar segéd munkásnak alkalmazni, mert, folytatta, te, fiam, akkor intelligenciával rendelkezél, hogy nem segéd munkát, hanem valami úribb beosztást érdemelsz. Így ezután én olyan két hónapig tengtem lengtem, amikor egyszer azt mondja az öreg zsidó, nesze egy cím, ott jelentkezz! Rögtön el is mentem a címre, egy hatvan év körü nevelőnő fogadott, hellyel kínált, és azt mondta, várjak egy kicsi nemsokára dél lesz, amikor megérkezik a doktor úr és a felesége, és majd megbeszéljük velem a leendő munkakörömet. Közben ott futkározott körülöttünk két aranyos kisgyerek, egy kisfiú meg egy kislány. Nem győztem már cérnával, megkérdeztem, mit gondol, mi kell nekem itt majd csinálnom. Nézd, fiam, mondta magyarul (különböztetett még szerbül, németül meg még franciául is), nézd fiam, a doktor úrék most készülnek Olaszországba, míg oda leszel addig én téged sok mindenre betanítalak, de ha tudni akarsz, há szobainas leszel, mert a doktor úr nemcsak orvos, hanem Újvidé polgármestere is, doktor Milatovićnak hívják, végtelenül jó ember, felesége francia nő, de jól beszél szerbül, kicsit szekánt, de ki lehet bírni. Aztán megmutatta a szobámat, meg voltam vele elégedve, külön fürdőszoba tartozott hozzá. Megterített, megebédeltem. A doktor úrék két óra tájban érkeztek meg, a néne már úgy mutatott be a doktor úrnak, mint leendő szobainasát, erre az úrnő megmagyarázta, hogy egyelőre én fogok takarítani és a gyerekekre fölügyelni, mert pillanatokra nyilván nincs se szobalányuk, se nevelőnőjük. Aztán bevezetett egy szobába, ahol a fogason gyönyörű férfiöltönyök lógtak, ezek, mondta idővel, ha jó viseled magad (mert letegezett), mind a tieid lesznek mert látom, az alakod megfelel a doktor úr alakjának, és a doktor úr csak rövid ideig hordja ugyanazt az öltönyt. Hát, ezek mind majdnem újak voltak, csupa angol szövet, és lehetett vagy huszonöt darab.

Mindjárt másnap az idős nő útmutatása alapján akcióba léptem, néne nem győzött dicsérni, hogy milyen gyorsan föl fogom a dolgokat. A doktor úr betegeket csak délután öttől fogadott, délelőtt város házában dolgozott, a felesége a gimnáziumban tanította a franciát. Egyelőre még nem utaztak Olaszországba, láthatták ők is, milyen pedánsan végzem a munkámat, a takarítást, amikor ezzel késze lettem, vittem a gyerekeket játszani. Mindig is szerettem a gyerekeket ezek is könnyen összabarátkoztak velem. Ólomkatonáztunk dominóztunk, hancúroztunk. Egyszóval minden jól kezdődött, még volt egy nagy baj, mégpedig az, hogy a tulajdon feleségemmel hetente csak egyszer találkozhattam. Hetente egy éjszakára. Mert csak egy

éjszakára kaptam kimenőt. Hajnalra vissza kellett térnem. Kulcsot nem adtak, föl kellett csengetnem a gazdámékat, az egészben az volt mindig a legkellemetlenebb, hogy a doktor úr, vagyis a polgármester nyitott ajtót. Megkértem egyszer a nagyságos asszonyt, vegyék fel a feleségemet szobalánynak, de ő kereken kijelentette, hogy erre nincs szükségük, mert én tökéletesen el tudom látni ezt a munkát. Nekem se kellett több, fölmondtam.

Volt egy barátom, takarító volt a Hotel Slobodában, a mai tisztí otthonban, hívott már előbb is, menjek át oda, nagyobb lesz a fizetésem, mint a doktor úréknál, igaz, hajnali négykor kell kezdeni a munkát, viszont ebéd után szabad az ember. Ahogy a doktor úréknál fölmondtam, jelentkeztem a hoteltulajdonosnál, Jurás Vilmosnál. Azonnal felvett. Elbúcsúztam a dokiéktól, a legfájóbb volt a gyerekektől való elválás, mind a ketten belém csimpaszkodtak, és úgy ordítottak, könyörögtek: Čika Mihalj, nemoj nas ostaviti! Végtelenül nehezemre esett a búcsú, de mert a madam hajthatatlan maradt, vagyis nem akarta fölvenni a feleségemet takarítónőnek, elmentem.

Már másnap a Slobodában dolgoztam, a kollégám szerb fiú volt, de nagyszerűen megértettük egymást. A volt gazdámmal sokat találkoztam a kávéházban, mindig köszöntem neki, ezt mindig mosolyogva fogadta, igazi úriember volt.

A hotel igazi tulajdonosa Jurás Vili édesanyja volt, vasból volt az egyik lába. Történt egyszer, hogy a nagytermet takarítottuk; az asszonyosság a vaslábával átkopogott ezen a termen, én épp az egyik nagy tükröt törölgettem. Rám szólt, hogy ha már nótára törölgetem a port, akkor ne azt fújjam, hogy az ökörcsorda nem akar legelni, hanem azt, hogy ritka búza, ritka árpa, ritka rozs, mert ennek gyorsabb az üteme. Mindig biztatta a pincéreket, hogy ne sajnálja tőlünk a kosztot, mert rádolgozunk alaposan. A fia, a Jurás Vili pedig mindig velünk ürittette ki a játékautomatákat, vagyis nekem meg a kollégámnak kellett a tálcát tartanunk. Mindig tele voltak a tálcák dinárokkal, s minden alkalommal 10-10 dinárt kaptunk Jurás Vilitől, hogy meg ne vakuljunk a sok pénz láttán.

Itt dolgoztam újévtől április elsejéig, ekkor újabb fordulat állt be az életemben.

Üzentek Becséről, hogy a Juhász-féle szanatóriumba gyerektelen házaspárt keresnek. Ma sem tudom, hogy Juhász Konrád doktor honnan szerzett rólunk tudomást, mert személyesen írt nekünk, hogy jelentkezünk nála, és ha a hely megfelelő számunkra, fölvesz bennünket. Mivel én Becsén nevelkedtem, a feleségem meg törökbecsei volt, mindig éreztem bizonyos honvágyat arra a vidékre,

és mint ahogy a szólásmondás tartja, nem nehéz a békát a vízbe ugratni, én már másnap Becsén voltam. A doktor azonnal fogadott, s rögtön elő is adta a föltételeket. A feleségem szakácsnő lesz, én meg kifutó, és az apácáknak segíték a betegeket fölfektetni a műtőasztalra, később pedig altatni is megtanulhatok. Első alkalommal a feleségem a próbabeteg, őt kellett az orvos utasítása szerint felfektetni a műtőre, s kezét-lábát lekötözni. A fizetésünk nyolcszáz dinár volt lakással, koszttal. Az orvos nagyon komoly ember volt, a padlásra járt nevetni. Teendőim közé tartozott a rendelő takarítása, a nagy kapualj minden napos felmosása, a virágoskert rendbe hozása, locsolása, no meg a gyümölcsöskert gondozása is. Volt egy tizennégy éves fiúgyerekük, hát vele hamarosan nagyon jóban lettünk, a fiú talált egy villanycsengőt, s mert én elég jól értettem a villamossági dolgokhoz is, megkért, szereljem föl a csengőt egy gyümölcsfára, hogy üzengethessen nekem, ha valami eszébe jut. Föl is szereltem az éles hangú csengőt a kertben álló klozet mellé, ahová a doktor úr reggelenként be szokott ülni, mielőtt a fehér köpenyét földobta a reterát mellett álló fa nyakába. Itt a doktor úr nagyon kényelmesen szerette végezni a dolgát, nem is zavarta őt eddig ebben senki, most azonban a klozet mögött fülsiketítően megszólalt a csöngő. A Puci (a fia) tudta, hogy én a gyümölcsösben vagyok, hát üzent értem a csöngő útján. Ahogy a csöngő megszólalt, a doktor úr úgy megrémült, hogy kiugrott a hajzliból, de amikor rájött, hogy miről lehet szó, berohant a házba, s nagy ordítózás közepette egyik kezével a nadrágját fogta, hogy le ne essen róla, a másikkal meg lekevert egy hatalmas pofont a csintalankodó fiának. Közben én meg gyorsan lekapcsoltam a csöngőt az áramról.

Ha a doki operációra készült, rendszerint elszalasztott a Klemm és Gábor doktorokért, ők asszisztáltak, meg a Maris, az ápolónő. Volt a doktor úrnak egy sterilizátora, amiben nekem kellett fertőtlenítenem az operációnál használatos szerszámokat, történt egyszer, hogy elkövettem ezzel a masinával valami kis hibát, a doki épp odanézett, nagyon földúlt volt akkor, mert épp az előbb fejezte be a veszekedést a feleségével. De most rám kezd el rettenetesen ordítani, idegességemben megsütöttem a kezem, ez meg az orvos ordítása engem is kihozott a sodromból, és én is fölemeltem a hangomat: doktor úr, énram ne ordibáljon, mert se süket, se bolond nem vagyok! Erre elhallgatott, fölszaladt a rendelőbe, csengetett egy hosszút, ez nekem szólt, megindultam fölfelé, a nagysága utánam szalad, hogy hagyjam rá, talán attól félt, hogy hajba kapunk az öreggel. De nem kaptunk hajba, egy levelet adott át, hogy vigyem a postára, de mielőtt utamra

engedett volna, azt mondta: ide hallgasson, Mihály, máskor ha én ordítok, maga hallgasson, majd ha maga ordít, én fogok hallgatni, mert ha mind a ketten egyszerre ordítunk, nem értjük meg egymást. Megértette? Igen! Akkor elmehet. Nem is került sor többé köztünk hangos szóváltásra, attól fogva jól megvoltunk egymással. A műtőben rajtam is fehér köpeny volt, a betegek több ízben engem is doktor úrnak szólítottak, mi csak mosolyogtunk ezen, később, amikor már magunkra maradtunk, azt mondja a doki: látja, Mihály, nálam milyen gyorsan ledoktorált!

Közben múltak a napok, a doki bevonult katonának, a személyzetet pedig szélnek eresztette. Én a kőművesszakmában kezdtem fuszni, régi, úgynevezett nyitott konyhákat raktam be, és cilinderkéményeket húztam föl. Csakhamar annyira belejöttem a munkába, hogy egyedül nem győztem, napszámost fogadtam magam mellé. A népeknek nagyon tetszettek a kéményeim, valóságos díszjeivé váltak a háztetőknél. Még ma is, ha az Alsóvárosban járok, látok ezekből a kéményekből, a látványuk meghat, mert eszembe juttatják a fiatalságomat.

Ősz végefelé egy ismerősöm a szövőgyárba hívott, mondván, hogy komám, itt a tél, a te szakmádról lejár az idő, gyere mihozzánk. Magam is úgy gondoltam, hogy jobb lesz egy állandó munka, jelentkeztem a gyárba, azonnal föl is vettek. Előbb csak udvari munkás voltam, tologattam az anyagot ládákból az orsózóba, közben megtanultam gerebenezni (fésülni), mert a kifésült kenderből az idős szerb asszonyok finom fonalat fontak, amit a gyár beszórt a műrostos szálak közé. A gerebenezésért háromszor annyit fizettek, mint az udvari munkáért. Ezt a munkát egy nyíregyházi gyerektől tanultam meg, s mivel ő készült haza, én lettem volna az utódja. Örültem ennek az új munkahelynek, mert az udvari munkáért olyan kevés fizetést adtak, hogy csak tengődtünk belőle, de a gyárat nem volt szabad elhagyni, hadiüzemnek számított. De nem volt szerencsém ezen az osztályon, csak néhány hónapig kaptam a jó fizetést, mert amikor a gyár beszerzett valami új fonalat, leállt a gerebenezés, áthelyeztek arra az osztályra, ahol a kenderkócból a vattát csináltuk, itt hetente 200 pengőt kerestem a régi 600 pengő helyett, arról nem is beszélve, hogy nehéz és nagyon veszélyes körülmények közt dolgoztunk. Sósavval meg zsírszódával. Elhatároztuk a munkatársaimmal, hogy fizetésemelést kérünk, legalább 20 filléres javítást óránként. És mert a csoportunkban én voltam a legöregebb, engem küldtek az irodába, hogy megbeszéljem a dolgokat az urakkal. A nyomaték kedvéért majd sztrájkjal is fenyegetőzök. Be is mentem, de bár ne mentem volna,

mert éppen rossz kedvükben találtam az urakat; az igazgató meg a fő munkavezető, a Szekeres épp egymás le- és felmenő rokonságát dicsérték magyarosan. Amikor veszemre beléptem, rám kapták a tekintetüket, te mit akarsz, kérdi a Szekeres, elmondom, mi járatban vagyok, sajnos, a sztrájk lehetőségét is megpendítettem. Erre a Szekeres: mit gondol maga, majd minden héten a fizetésen alkuszna (már egy éve, hogy nem emelték a fizetésünket), és még hogy sztrájkkal fenyegetőznek? Tán azt képzelik, hogy eztán minden vörös lesz? – ordította magán kívül. (Ez 1944-ben volt.) Ki akar sztrájkolni? A fehérítőben mindnyájan – válaszoltam. Erre Szekeres azonnal a fehérítőbe rohant, és ott mit látott. A kollégáim olyan szorgalmasan gyúrták az ipart, mint még soha. Szekeres visszaroht az irodába. Azt mondja: ott senki nem sztrájkol, csak maga akar sztrájkolni és a többieket lázítja! Most pedig innen azonnal hazamegy hogy ne rongosítsa itt a levegőt, jelentkezzen holnap reggel nyolckor, akkor itt lesz a gyár parancsnoka, a százados, és majd ő intézkedik maga felől.

Másnap jelentkeztem, csakugyan ott volt a hadiüzem parancsnoka. Amikor beléptem az irodába, köszöntem, de ezt senki sem fogadta. Szekeres szólalt meg elsőnek. Elmondta, hogy a munkatársaimat már kihallgatta egybehangzóan elmondták, hogy nekik eszük ágában se volt a sztrájk, csak én akartam őket erre rászedni, hátha így könnyebben megkapjuk a 20 filléres emelést. Most a százados tartott az orrom elé egy papirost, amin az állt, hogy sztrájkért vagy arra való felbujtásért öttől tíz évig terjedő büntetés jár. Most ő is megszólalt és azt mondta, hogy ettől magát a jó Isten se menti meg. Erre én azt válaszoltam, hogy a börtön is az embereknek van építve, és nem fogok ott unatkozni, mert ebből az irodából jönnek oda mások is, akikkel ott elkártyáztatok. Erre a százados megkérdezte, kire gondolok. Azt válaszoltam, hogy csak a hadbírószágon fogom név szerint is megnevezni a leendő kártyapartnereimet.

Itt zárójelben el kell mondanom, hogy a gyár vezetősége (mind „ejtőernyős” volt) a becsei nagygazdáknak vagonszámra adták ki a raktárból a gyönyörű puplint, vásznat, sifont és más anyagokat, ezért cserébe százszámra kövér disznókat kaptak, amiket a gyár udvarán vágtak le a hentesek. Estefelől megérkeztek a dupla fenékkal ellátott kamionok, az aljuk bádógból volt, mi, munkások, ide csúsztattuk be a kettéhasított disznókat. Hetente szállították ezt a fuvart Budapestre, a sofőrök szerint a gyár vezetőinek meg a rokonságnak. A sofőrök különben nagyon jól meg voltak fizetve, sokszor láttam őket kártyázni, ezért emlegettem most a kártyázást.

Össze is néztek erre, s engem gyorsan kiküldtek az irodából. Fél

óra múlva, amikor újra behívtak, a százados már csendesebben mondta, hogy én ugyan megérdemelhetnék húsz évet, de tekintettel arra, hogy még nem voltam büntetve, és mert sajnálják a feleségemet meg a féléves kisfiamat, hát amennyire csak lehet, elsimítják a dolgot, és most mehetek haza, Becse területén vállalhatok munkát, de ha el próbálom hagyni a várost, azonnal letartóztatnak.

Erre én rögtön jelentkeztem a Sіндеles-féle kötélgyárban, ahol a tulajdonosnő (özvegy volt) örömmel felvett, mert már hallotta, hogy szépen tudok gerebenezni. Néhány hétig nem is dolgoztam mást, csak a munkásokat tanítottam, de azért megkaptam a heti 600 pengőt. Örülhettem volna, mégse voltam teljesen nyugodt, mert sejtettem, hogy a „sztrájkot” nem úszom meg szárazon. Hát olyan hat hétre hívatnak is a szövőgyár irodájába, ahol a kezembe nyomtak egy kék borítékos levelet, aminek a négy sarka meg a közepe viaszos pecséttel volt lepecsételve. Parancsba adták, hogy a következő nap reggelén vigyem ezt a levelet Szegedre a Gyertyános utca 17 alatti irodába. Ez, ahogy később megtudtam, a kémelhárító iroda volt. Amikor jelentkeztem a levéllel, egy fiatal, igen kedves, mosolygós őrmester fogadott, olyan velem egy idősek saccoltam, de azért amikor feltörte a levelet, azt mondta, hogy hát, kedves Mihály bátyám, mindjárt meglátjuk, hogy is áll a kend ügye. Erre leemelt egy vastos könyvet a polcról, és amikor megtalálta benne azt, amit keresett, megint megszólalt: hát nézze kend, Miska bátyám, kend negyvenkét napot fog leülni a Béke utcai büntetőintézetben, mégpedig az egyesben. De hol fogom én megtalálni a Béke utcát? Sose aggódjon, Miska bátyám, kap díszkíséretet, ők majd eligazítják kendet, majd kezét nyújtott, és jó üdülést kívánt. Még meg is örültem, hogy elkerüljük a bírósági tárgyalást; a százados úrnak jogában állt negyvenkét napot kiróni rám. Megérkezett a díszkíséretem két szuronyos, sisakos honvéd képében, akik azonnal kitereltek a kocsiót közepére. Hamarosan megérkeztünk a 13-as szám alá.

Főlkísértek az első emeletre, ott székelt a büntetőintézet parancsnoka őrnagyi rangban, nagyon szigorúan elmagyarázta az intézet (tilos volt börtönnek mondani) házirendjét. A legkisebb vétségért két órai kikötés jár. Ez abból állt, hogy a falon lógott egy karika, az ember kezét hátrakötötték és felhúzták a karikába húzott kötélén. Ezt az állapotot tizenöt-húsz percig bírta ki az illető, aztán leginkább elvesztette az eszméletét. Ekkor újra leeresztették a kötélén, hideg vízzel lelöttyintették, s amikor észhez tért, újra fölhúzták. Így két óra hosszan át. A cipőmből kihúztatták velem a fűzőt, a nadrágból a szíjat, a zsebeimet kiürítették, majd lekísértek a 17-es

cellába. Egy embernek készült a cella, de helyszűke miatt állandóan 4–5-en voltunk benne. A rabtársak nagy ovációval fogadtak. Rögtön megtudakolták, milyen jó szándék hozott ide. Ők is bemutatkoztak, a négy közül három Juhász névre hallgatott, mind környékbeliek voltak, Röszke, Hódmezővásárhely.

A legöregebb börtönlakó volt a szobaparancsnok, ő felelt a tisztaságért, de nem kellett dolgoznia. A munka itt annyiból állt, hogy a cellát minden reggel föl kellett súrolni, a falról a poloskanyomokat eltüntetni, a kiblit kiüríteni, s egy kanna vizet bekészíteni. A cella hat négyzetméter lehetett, s csak egy deszkaprancis volt benne, ezen csak egy ember fért el, de szerencsére június hónap volt, meleg idő, egész nap félmeztelenek voltunk, éjszakára untig elég volt az az egy szál pokróc, amit fejenként kaptunk. A cella padlójára kuporogva aludtunk. Szerencsére engem a poloskák nem szerettek, de volt olyan társunk, aki reggelre olyan lett a csípésektől, mintha himlős lett volna. A cellánk falára egy ajtóféle volt felszerelve, mert épp a mi cellánkban végezték a kikötéseket. Ilyenkor kitereltek bennünket, míg a kikötés tartott. Amikor visszatértünk, alig győztük föltörölni a vizet a padlóról. Éjjel sokszor nem tudtunk aludni, mert a közelünkben volt a halálraítéltek cellája, ennek akkor is volt egy lakója, aki bolondnak tette magát, s így nem végezheték ki. Beképzelte magáról, hogy pap, még egy kicsi csengettyűt is becsempészett neki valaki, ezt rázogatta veszettül, úgy éjfél körül is prédikált, meg minden marhaságot összehordott. Szóval nem lehetett tőle aludni.

Naponta tizenöt percet sétáltunk a börtön udvarán körbe-körbe járva. A kör közepén egy ór állt, beszélgetni nem volt szabad. Bent a cellában úgy szórakoztunk, hogy a csajkánk aljára malmot rajzoltunk, a malmozáshoz való kavicsot – fehéret, feketét – séta alkalmával gyűjtöttünk. A három Juhász testvér közül kettő kiszabadult, ugyanaznap betetereltek egy katonaruhás egyént, ezt is Juhásznak hívták, Juhász Pistának. Elmondta, valószínűleg statárium elé állítják, és kifingatják, mert megszökött a légelhárítóktól, megszökött egy hónappal ezelőtt, de csak most fogták el. Azt is bevallotta, hogy civilben hamiskártyás és zsebmetsző. Elő is vett mindjárt egy tucát kártyát, csak ő volt a megmondhatója, hogy tudta becsempészni. A kártyának nagyon megörültünk, azonnal neki is láttunk a hetesezésnek. Persze nekünk tiltva volt minden szórakozás, büntetés járt volna érte, de Pista barátunk fölvilágosított bennünket, hogy ha megcsikordul az öreg cellaajtó, szökjünk mindnyájan talpra, őt pedig lökjük az ajtón belépő felé. Hamarosan sor is került erre: két rab lépett be, hátuk mögött egy őrmesterrel, s persze a kártyát követelték. Mi Pista barátunk

utasítása alapján cselekedtünk, a cellánkban fölforgattak mindent, a kártyát mégse találták. Hiába is keresik, mondtuk nekik, mert kártya nincs; mi csak unalmunkban imitáltuk a kártyajátékot. Ahogy távoztak, Pista barátunk kezében ott volt a pakli, de az isten világáért se árulta volna el, hogy hova rejtette el. (Csak nekem árulta el később, amikor szabadultam: a paklit az őrmester zsebébe csempészte és onnan is csempészte vissza, mielőtt az őrmester elhagyta volna a cellát.)

Különben állandóan nagyon ideges volt, várta, mikor viszik a rögtönítélő bíróság elé. Közben valahogy megtudta a műhelyekben dolgozó öregebb raboktól, hogy három védőügyvédet fognak neki följánlani, a három közül a Fekete nevűt válassza, ő segíthet rajta. Így is történt. Fekete megsúgta neki, hogy harmincezer pengőért elintézi, hogy az ügye a rendes bíróság elé kerüljön, ahol megmentheti az életét. Neki egy fillérje se volt, de él Hódmezővásárhelyen egy gazdag nőismerőse, telefonáljanak neki, s kérdezzék meg tőle, hajlandó-e fizetni. Hát a nő hajlandó volt. Így a mi Pista barátunkat átutalták a rendes bíróságra. Ott újabb harmincezer pengő ellenében csak három évre ítélték, de még az év őszén, ahogy bejöttek az oroszok, kiszabadult. Pedig de sok katonaszökevényt kivégeztek! Hányszor hallottuk mi is a börtön udvarán eldördülő sortüzet.

Talán unják már a börtönélményeimet, most még csak azt mondom el, hogy egy reggel kinyílt a cellaajtó és belódítanak rajta egy szép, fekete, göndör hajú fiút. Szólok hozzá, de nem tudott magyarul, azt hajtogatta csak, hogy polják, és fájdalmasan nyögött, majd felhúzta a hátán az inget. Rögtön láttam a gumibotnyomokat, intettem neki, hogy hajoljon le a piccsre, vizes borogatásban részesítettem, két nap múlva szépen be is gyógyult a seb. Eleinte csak mutogattunk, kézzel-lábbal értekeztünk, majd szerb-lengyel keveréknyelven folytattuk, végül folyékonyan megértettük egymást, nagyon jó barátok lettünk, tényleg kialakult köztünk az ősi lengyel-magyar barátság. Megtudtam tőle, hogy többedmagával próbálta meg a szökést Magyarországon keresztül, zsidók voltak, de aki szöktette volna őket, annak kapcsolata volt a titkosrendőrséggel, tehát törbe csalták őket. Hatan voltak, mindegyiküket külön cellába zárták, de a morzejelek révén már fölverték a kapcsolatokat egymással, délutánonként, amikor elcsendesedett a börtön, evőkanalakkal kopogtatták a falat.

S amikor már csak két hetem volt a büntetés letöltéséből, valaki elküldte magát a folyosó elején, hogy Lajos Mihály! Rögtön jelentkezek, s ahogy kinyitják a 17-es zárka ajtaját, a kezembe nyomnak egy jókora csomagot. Ezen nagyon meglepődtem, mert nekünk

nem volt szabad csomagot küldeni, kérdem is mindjárt a kézbesítőtől, hogy ki küldte a csomagot, erre ő finoman: fogja be a száját, és örüljön, hogy átadtam. Nem kellett ezen sokáig törnöm a fejemet, mert fél óra múlva újra szólítanak, s amikor kiléptem a cellaajtón, ott várt rám a díszkíséret, két szuronyos, sisakos baka, mondták is rögtön, hogy átkísérnek a kémelhárítóba kihallgatás végett. Nagyon megijedtem, mert azt gondoltam, mégis hadbírótság lesz a nóta vége, de amikor befordultunk a kémelhárító sarkán, ott állt az én feleségem, mosolygott, de rögtön sírva is fakadt, gondolom a díszkíséretem rémiszthette meg. Mindnyájan bementünk az épületbe, egy főhadnagy volt ott, azt mondta, beszélgethetünk a feleségemmel, de csakis családi dolgokról, ő meg folytatta a gépelést, ügyet sem vetett ránk. A feleségem elmondta, ő nem tudta, hogy nem adhat be nekem csomagot, sírdogált a börtönajtóban, szerencséjére jött egy őrnagy, s megkérdezte a kapustól, mért sír ez a fiatalasszony. Az őrnagy megmondta, meg a feleségem is megszólalt, elmondta, hogy kisfia van otthon, egyedül hagyta, hogy ezt a csomagot beadhassa az urának. Erre az őrnagy megparancsolta a strázsának, hogy adja be a csomagot, a feleségemet meg megkérte, hogy kövesse őt. A kémelhárítóban megparancsolta a főhadnagynak, hogy kísérjenek át engem ide „kihallgatásra”, vagyis hogy néhány percre találkozhassanak. A feleségem megköszönte az őrnagynak a jószívűségét. Hát így találkozhattam és beszélgethettem néhány percig a feleségemmel, utána engemet természetesen visszakísértek a börtönbe, útközben az egyik baka megkérdezte, mért van kend bezárva, 20 fillér miatt, válaszoltam, azért mert 20 filléres béremelést merem kérni, erre a baka elkezdte emlegetni a Horthy rokonait a szülőanyjával együtt, és még azt mondta, hogy ne búsuljon kend, mert már közel vannak az oroszok, éppen hogy csak nem hallatszik ide az ágyúdörgés. Néhány nap múlva az amerikai repülők megszórták Szegedet bombával.

Még megemlítem, hogy a cellánk küszöbe már nagyon megkopott, így az ajtó és a küszöb között jókora rés támadt; ezen a résen egy rabtárs – a nevét nem sikerült megtudnom – hetente egyszer három könyvet dugott be egy cédulával, amelyen az állt, hogy egy hét múlva újabb könyveket csúsztat be, ugyanakkor a régieket csúsztassam ki. Mert nagyon szerettem olvasni, végtelenül megörültem ennek a humánus postásnak.

Közben Szegedet többször is megszórták bombával, ilyenkor mindig eszembe jutott, hogy majd én azért a húsz fillérért itt kell hagynom a fogamat, de végre elérkezett a várva várt szabadulás napja, elbúcsúztam a rabtársaktól, a lengyel barátomnak átadtam a

szobaparancsnoki tisztséget, majd könnyezve elváltunk. Mindez délelőtt kilenckor történt, a vonatom meg csak délután kettőkor indult Becsére, ezt az időpontot a szegedi vasútállomáson nem merem megvárni a bombázás miatt, ezért kigyalogoltam a tizenkét kilométerre lévő Szentmihályra, és ott vártam be a vonatot.

Hogy hazaértem, másnap jelentkeztem a szövőgyár igazgatóságán, ott azon akadtak föl, hogy nem voltam kopaszra nyírva. Ezt egy zombori bunyevác gyerekek köszönhettem; megkértem a börtönborbélyt, hogy ne nyírjon kopaszra, csak jól szedje föl a fülem mögött; volt egy igen nagy kalapom, a nyakamig lehúzhattam, így nem vették észre, hogy nem vagyok kopasz. De most a gyár igazgatóságán észrevették. Szekeres ezt szóvá is tette, azt válaszoltam rá, hogy a rendes embereket még a börtönben is megbecsülik. Harmadnapra újból munkába állhattam. Kisfiam, a Laci kilenc hónapos volt akkor, már járni és beszélni tanult.

Ősszel felszabadultunk, a gyár tovább üzemelt, persze akadozva, mert nyersanyaghiánnyal küszködtünk. Meghallottam, hogy Újvidéken van egy kötélgyár, és gerebenezőket keres. Néhány munkatársammal fölkerelkedtünk, jelentkezünk a kötélgyárban, azonnal fölvettek bennünket, kaptunk egy szobát, ahol hálhattunk, az üzem konyháján pedig csekély pénzért kosztot kaptunk. Minden szombaton féljeggyel hazautazhattunk Becsére. Kétévi munka után háromszoros udarnik (rohammunkás) lettem, kaptam lakást, így lettem újvidéki lakos 1948 tavaszán.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

RÉGI DOLGAINKRÓL

HERCEG JÁNOS

A bácsi vár nem csupán Isten dicsőségére épült. Emberi becsvágy is közrejátszott, hogy messze földön híressé váljék, s a magyar királyok egymás után látogassák. Egyszer országgyűlést híva össze falai között, máskor az örök ellenség, a török ellen vonultatva fel csapatait a vár körül, megint máskor csendes tűnődésre megbújva, gregoriánokat éneklő barátokat hallgatva.

Persze, főpapok is gyakori vendégei voltak a bácsi várnak, hiszen mindenkor püspök volt a gazdája, aki csak melleleg viselte a bácskai főispán nem kevésbé megtisztelő címét.

Így juthatott el Báthory Miklós váci püspök is a XV. század végén a Mosztonga vizével körülölelt várba Váradi Péter püspök vendégeként. És nem lehetett elragadtatva a várárkot helyettesítő Mosztongától, mert amikor Váradi Péter hozzáfogott a vár modernizálásához, elsőnek a váci püspökkel tárgyalta meg híres episztolái egyikében a hatalmas változást.

Mindenekelőtt a Mosztongán történt változással dicsekszik el: „... A Dunából átvezettük a vizet a Bácsba, bizony ha látná, nagyobb dicséretekkel is magasztalná a művet, mivel mindaz a régi, posványos kigőzölgés letisztult, és a legtisztább Duna-vizünk van, amelyből nem hiányzik a tömérdek hal sem.”

Megint hajók jártak a Mosztongán, mint a legrégebb időkben, a püspök azonban inkább csak a halnak örült, és az vidította fel, hogy „a dolgok természete nem szegül szembe annak, hogy a Mosztonga a Dunával és a Duna a Mosztongával találkozzék”... És a szabadság tette gondtalaná, hiszen hat évet töltött Mátyás király börtöneiben, amíg 1490-ben vissza nem térhetett megint Bácsba, boldog ifjúságának szép színhelyére.

Mert amíg el nem vesztette a király kegyét, Váradi Péter igazán kiélvezhetett minden jót, amit a magyar középkor és Mátyás udvara nyújtani tudott. Bolognai diák volt és királyi titoknok egészen fiatalon, miközben hatalmas birtokok jövedelmét költötte és az udvar előkelőségei között otthonosan mozgott. Janus Pannonius nagybátyja, Vitéz János volt a nevelője

és pártfogója. Részben neki köszönhető, hogy humanista műveltséget kapott, miáltal országos dolgokban is meghallgatták a véleményét. Már királyi helytartó volt és péterváradi apát, amivel együtt járt a bácsi jószág hasznélvezete, de nem azért volt humanista, hogy csak helyeselni tudjon. Nemegetszer szembeszállt a királlyal. Még emlékezett Janus Pannonius kifogásaira, s ha nem is összeesküvést szőtt, mint a költő, súlyos szavakkal illette Mátyás megváltozott politikáját, óriási költekezését is szemére vetve. Ezért került börtönbe.

És mintha kicsit Janus példája is biztatta volna. Ő szedte össze a költő verseit, egész életművének ő lett a sáfára, s a király őt bízta meg, miután Janus Pannonius nyugat felé menekülve Zágráb mellett meghalt, hogy a megőrzésre méltó verseket egy kódexbe másoltassa.

Az ilyen „szerkesztői munka” már a középkorban is felelősséggel járt, a „fertőzés veszélyével”. Váradi Péterben pedig még az irodalmi hajlamok is megvoltak ahhoz, hogy a fellázadt költő művei eszmeileg megtermékenyítsék. Nemcsak őt büntette a király, a példa követésének is útját akarta állni.

Tizenhárom évig élt Bácsban s csak ritkán kimozdulva Váradi Péter. Könyvtárát rendezgette, ácsokkal és pallérokkal tárgyalt, hogy megújítsa a várat, mely a hagyományok szerint még Szent István műve volt. Hajósokat tartott, akik helyen megerült uszályokon vittél fel a fölös gabonát Budára és Bécsbe, ahonnan aztán könyvekkel tértek vissza, hiszen Hess András uram nyomtatóműhelyében már idestova húsz éve megjelentek a krónikák, s a velencei fóliánsokat külön megbízott őrizte meg a bácsi püspöknek.

Mit tudott mindebből a vidék népe, s a széles Bácskaság? Hogy százhuszonhét levelét vitték váltott lovakon a futárjai a királyoknak, pápáknak és püspököknek, s hozták meg rájuk a választ, csak az irodalomtörténet derítette ki később, annak bizonyágául, hogy már ötszáz évvel ezelőtt kinyíltak Bácskának a kapui a nagyvilág művelődése előtt. A nép csak a hajókat látta a Mosztongán, ez volt a csoda, meg a messzi vidékről érkezett urak vadászata, rókára, nádi farkasra s a tölgyerdőkből kitoró vadkanra, amelyről már Janus megírta:

*Nem volt néki elég, amivel táplálta az erdő:
a terebélyes tölgy makkja, a bőven eső.
Sírt letarolt földjén kárát panaszolva a jobbágy:
oly kárt, mint ez a kan, jég zuhogása se tett.
Ám most gondtalanul zeng már a jubász furulyája;
föllélegzik a táj, föl a mezőkön a nyáj.
Jó borzongani még most is a veszély tovatüntén.*

A heraldika tanítása szerint minden címernek megvan a maga jelképe. Az aztán viszont már alighanem babona, hogy a jelképhez nem szabad hűtlennek lenni. Ha valakinek kard van a címerében, méltónak kell lennie hozzá, ha másban nem, bátorságban, helytállásban, tisztességben. Aki hűtlenné lesz, vesznie kell.

De mi legyen a magyarázata az olyan címernek, amelyben kígyó is van, támadásra kész sas is, mint a Czoborok ősi címerében? Mert végül grófok lettek – rengeteg viszontagság után – az ősi Zombor névadó gazdáit. Csakhogy abban már nem sok köszönet volt. Jobb lett volna megmaradni a végvári vitéz szintjén, aki akkora birtokot kapott, hogy nem is tudott vele mit kezdeni.

Hanem hűség dolgában már ő is elkövetett egy-két súlyos hibát. A legnagyobb az volt, hogy rosszul helyezkedett. Mikor Marczali erdélyi vajda fellázadt Zsigmond király ellen, s úgy tetszett, a lázadók győznek, Czobor János szembefordult a királlyal, a vajda oldalára állt. Csakhogy nem jól számította ki az erőviszonyokat: a király győzött, és megfosztotta birtokaitól hűtlen csatlósát. Szaladhatott aztán, megmozgathatott fűt-fát, hogy ártatlanságát bizonyítsa. Talán meg is kegyelmezett Czobor Jánosnak a király, de a birtoka elúszott, az egész Felső-Bácskát, Zombort is beleértve, Szilágyi László kapta ajándékba, hogy aztán majd a Brankovicsok birtoka legyen.

Földhözragadt szegény azért nem lett, mert amikor meghalt, puszták és halastavak maradtak utána, s utódai száz és száz éveken át folytatták a pert, hogy a hűtlenség vádjára alól tisztázzák magukat. Itt-ott vissza is kaptak valamit. Mátyás királytól néhány újabb pusztát és lakott helyet, de mi volt mindez a régi gazdagság mellett?

Aztán Mohács következett, amikor földönfutó lett a déli tartományokban lakott nép, s csak azt sóhajtotta a pusztulás láttán: Isten hozzád, Magyarország.

Az urak sorsa nem volt ilyen mostoha. A Czoborok egyik leszármazottja, Gáspár megtalálta már a módját, hogy ő is ott legyen, ha mindjárt a romok felett is, de a hatalom árnyékában. A lehetőségekkel is jobban tudott számolni, mint hűtlenné vált őse: ő Zápolyával szemben Ferdinánd király mellé állt, s ott is maradtak a Habsburgok szolgálatában a Czoborok mindaddig, amíg meg nem kellett fordítani címerük pajzsát, mert kihaltak.

Annyira ott maradtak, Rákóczi magyar szabadságharca ellen is „vitézül” harcolva, hogy Czobor Márk grófi címet kapott, és hozzá a török kitakarodása után Felső-Bácskát, amelyet akkor még Bodugnak mondtak. És királyi ajtónálló lett, s egy Lichtenstein hercegnőt vett el feleségül.

Csakhogy a jelek szerint már az osztrák hercegnő is többet költött az ura jövedelméből, mint amennyit szabad lett volna, mert amikor Czobor Márk meghalt, tetemes adósságot hagyott a fiára. És mivel anyja nagyzási hóbortját is örökölte, ha nem közönséges a szó egy hercegnővel kapcsolatban, Czobor József kezén csakhamar elúszott a nagy vagyon.

Akkor történt, hogy Mária Terézia megharagudott Esterházy Miklóstra, mert egy Piombo-képpel béleltette ki az atilláját. Csakhogy nem volt mindenki olyan puritán, mint a monarchia sokgyermekes uralkodónője. A fiatal Goethére például igen nagy hatást gyakorolt pompás megjelenésével ez az Esterházy, aki Versailles-ban hasonló kastélyt építtetett. És a többi Esterházy ugyancsak kivette részét Magyarország kulturális felemeléséből. Világhírű zenekart szervezett az egyik, ahova Beethoven és Haydn járt muzsikálni, hatalmas képgyűjteményt szerzett a másik – ez lett a későbbi Szépművészeti Múzeum alapja –, miközben ódával köszöntötte a harmadikat Berzsenyi Dániel. Úgy látszik, nem alaptalanul, mert Napóleon ezt az Esterházyt zemelte ki magyar királynak, ha majd Európa tényleg a lábai előtt hever.

Czobor József egy Correggio-képet varratott bélésnek a köpenyébe. Egy gesz puszta kellett eladnia, hogy ezt a képet megvehesse, mégsem aratott ele sikert. Akkor már mindenki tudta, hogy adósságokkal küzd, s a túlzott pompa divatja kezdett már eltűnedezni a magyar mágnások körében.

Baját a hozzá tartozó falvakkal eladta Vajay grófnak, de annyi volt rajta a sáher, hogy semmije se maradt. Nem volt olyan zsidó csárdabérlő a környéken, akitől ne kért volna kölcsönt. Végül azok is ajtot mutattak neki, hogy ismeretlen embereket szólított meg Bécsben kéregetve.

Mert oda húzódott végül is, a császárvárosba. És a szigorú Mária Terézia, kinek neme volt érzéke a pazarláshoz, végül kegydíjat folyósított neki. Vagy alán nem is neki, hanem inkább a feleségének. Utóvégre nem hagyhatott yomorogni egy Lichtenstein hercegnőt.

Maga a gróf aránylag fiatalon halt meg 1771-ben, s vele kihalt az utolsó Czobor is.

*

A tizennyolcadik század elején, mikor már világos volt, hogy a török csillag hanyatlott, és Európa népeit többé nem fenyegeti a muzulmán veszély, Magyarországon is hozzáláttak a romok eltakarításához. Mert romokban hevert az ország, s idő kellett, amíg újjáépül.

Elsőnek a Dunántúl tért magához, és számba vette Pannónia megmaradt emlékeit. És mintha az elődök példája kötelező lett volna, újjászületésében is igyekezett méltó lenni múltjához. Pedig pusztító harcokkal kezdődött a magyar megújulás, csakhogy ebben a pusztulásban megint az a déli vidék járt föl, s a kölesdi harcról szóló kurucnóta ugyancsak ezt siratja:

*Lovasa üldözte, gyalogja öldöste,
Szekszárdig a mezőt vérevel öntözte,
Megégett Rácország, megmaradt három ház...
Elesett négyezer, megmaradt háromszáz.*

Másutt a régi dicsőség fényéből is felcsillant valami, udvarházak épültek és barokk kastélyok, mert a főurak ismét fel akarták hívni magukra Bécs, ső azon túl, Európa figyelmét. A feudalizmus zavartalanul élte világát, a jobbágyok legkisebb engedetlenségét véresen megtorolták, de közben cseballó hangjai szűródték ki a zsalugáterek résein, és kamarazenére gyűl össze a rizsפורos hajú úri nép.

Bácskában legfőljebb furulyaszót lehetett hallani a zsirosabb legelők felől ahol a juhászok már elindították megint a nyáját, s bánatos dudaszót a határőrvidéken meg gyermekteq hopszasszát az új településeken.

Az urak, akik megjelentek itt, a Grassalkovichok és Rédtek s később többiek is mind, vonalzóval húzták meg a határt, s szabályos négyszögekbe építették a bevándoroltak falvait. A bácsi vár magányosan állt a romok között nem kevésbé kísérteties hangulatot árasztva a századelő éjszakájában, min a bagolyhuhogás. A föld volt itt a fontos, és mindenki azt nézte, hogy lehetne minél többet kivenni belőle. Az urak meggazdagodtak, és másutt építették a kastélyokat és palotákat, Bácska örök időkre gyarmat maradt.

Amikor 1901-ben a történelmi társulat összeírta a megye műemlékeit csaknem kizárólag romokat vett nyilvántartásba. Egyedül Gozdsu Elek szemé akadt meg későbbi korok stílusán, csak ő találta Zombor környékén védelemre méltónak az alföldi klasszicizmust s Mária Terézia épületeit, a copfot.

Addigra ugyanis már patinát kapott, ami száz év előtt épült, Brankovics gré palotája zömök oszlopsoraival, dr. Pavlović lábas háza, a pénzügy-igazgatóság épülete, melyet Grassalkovich épített, s a Gallé-ház, ahol Schweidell Józse született. Lett volna még egy és más feljegyezni való: néhány igazán szép és eredeti szobor, például a plébániatemplom két barokk figurája, s aztán a Ferenc-rendiek refektóriumának középkori stukkója vagy a regőcei templom főoltárának ké színes faszobra, melyeket kései szomorú szerelmében odahaza, Temesváron is visszaidézett az elhallgatott elbeszélő. De minek!

Úgy látszik, az fájt legjobban a bácskai történészeknek, ami elveszett Amiből Bácska igazi nagyságára lehetett következtetni. Henszlmann Imrét, a kor legismertebb műtörténészét is azért hívták le, hogy ezt a régi Bácskát fedezze fel, az országgyűlések és tüntető felvonulási terepek vidékét, a kereszténység végvárait is ideértve, persze, Szent István kolostoraitól kezdve Kapisztrán János boltíves cellájáig, ahol utolsó harcát már a pestissel vívta kemény és rendíthetetlen olaszbarát.

Bács, Titel és Futak a maga múltjával többet látszott mondani, min bármelyik bácskai város, melyeket a XIX. században különben is messz megelőzött az újjáépült Szeged. A vidék északabbi részének egyszerűen nem volt középkora! Messzebbre kellett visszanezni, azzal bizonyítani, ami volt, nem azzal, ami lett.

„A megyében a hazát szeretni!” – adta ki a jelszót a fiatal bajai tanár Margalits Ede, hogy aztán a megye székhelyéről el is indítsa a mag

mozgalmát e külön hazáért, amely az emlékek hajszálerein keresztül éltetőbb nedveket ígért, mint a gazdag és józan Bácska. A kultúra szempontjából természetesen. Aztán csakhamar elmenekült Pestre, az egyetemre, s már csak a falusi tanítók és fakó reverendájú káplánok álmodoztak azokról az időről, amikor a hazában a megye vezető szerepet játszott. De ki törődött velük...

A szorgalmas, dolgos, józan és jómódú Bácska zsíros földjében még mélyebbre sülyedtek a romok, és azzal együtt az álom arról, hogy mi lehetett volna...

*

1848 kora tavaszán, azon a napon, melyet a római naptár szerint március idusának neveztek akkoriban, egy sereg csizmás, kardos jurátus indult el a pesti Pílvax kávéházból. Hangosak voltak, kuruc nótákat énekelve vonultak végig az utcákon, s így értek a múzeum elé. Addigra már óriási tömeg vette körül őket. Egy vékony, nyurga fiatalember, hegyesre fent bajuszkával, kihajtott ingben, kilépett társai közül, mire valaki elkiáltotta magát: Utat Petőfinek!

A költő felment a lépcsőkön, köszörült egyet a torkán, dacosan szétnézett, s aztán szavalni kezdte a versét, a Nemzeti dalt. Már a második-harmadik strófa után mindenki együtt skandálta vele: Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!

Utána elmentek kiszabadítani börtönéből Táncsics Mihályt, a jobbágyfiúból lett író, majd lefoglalták a sajtót, ami abból állt, hogy a nagy nyomtatógépre egyikük rátette a kezét, és azt mondta: a nép nevében... Landerer, a nyomda tulajdonosa erre mosolyogva így szólt: „Az erőszaknak engedelmekedem.” – És ezzel Magyarországon is kitört a forradalom.

Békésen, vértelenül, minden nagyobb ellenállás nélkül, mintha természetes lett volna, hogy a magyarok is követik Európa példáját a forradalommal.

Az öröm és lelkesedés a fiatalság körében országszerte általános volt. „Ezek voltak az egyenlőség és testvériség gyönyörű napjai – jegyezte meg Emlékirataiban a szerb Novak Golubski. – Mindenütt fennen hirdették, hogy se vallás, se nemzetiség nem választ el bennünket többé, s a nemesség előjogait is eltörölték, úgyszólván egyformák vagyunk mindannyian.”

A forradalmi lelkesedésről Zomborban Thim József ekképpen tudósít: „Fenséges ünnep volt. Uros Simić városi alügyész, kezében magasra tartva a nemzeti lobogót, elindult a vármegyeháza felé, ahol az egybegyűltekhez lelkes beszédet intézve köszöntötte a szabadság hajnalát.”

Aztán éket vertek a forradalom soriba, s a szabadságharcot már egymással szembefordulva küzdötték végig az ország népei. S jött Világos, majd az aradi gólgota és a minden népet kegyetlenül elnyomó Bach-korszak.

Bácskában ötven évig nem esett nyilvánosan szó az egykori március idusáról. Talán csak lefüggönyözött szobákban, sírva vigadó hangulatban hangzott fel reménytelen virtusként a dal:

*Bécs várában sír a német,
Fáj a szíve a szegénynek,
Mert a Lajtán betek óta
Áthallik a Kossuth-nóta*

Minálunk nemcsak azért iktatták ki hosszú időre március idusánál emlékét a nyilvános ünnepek sorából, mert a rendszer ezt nem tűrte volna el. Tapintatból is hallgattak róla. Mert ha valahol igazán örülni kellett a népek közötti békének, hát az Bácska volt.

Pontosan ötven év után azonban ismét hivatalosan megünnepelték Zomborban március tizenötödikét. Ünnepi közgyűlést tartott ez alkalommal a vármegye és Eigl József szónoklatával rehabilitálták a legszebb magyar ünnepet.

De hol volt ez az egykori spontán lelkesedéstől! A millenniumi ünnepségek követő nemzeti felbuzdulás időszakában, a Tulipán mozgalom szervezése idején – amikor a hölgyeket „honi kékben” szerették volna látni az urak, s mindenütt hallani lehetett a jelszót: Pártoljuk a hazai ipart! – március idusa is hivatalos jelleget kapott. És akkor már nem volt benne egy szikrány forradalmi tűz, csupán a szép szavak ünnepe volt, s visszatérő alkalom dagályos vidéki szónoklatokra.

Csak a diákokat ragadta el időnként az ifjonti hév, főként az első világháború alatt, amikor egyszer csak visszajára fordult a nemzeti lelkesedés, s amikor a preparandia internátusában elhelyezett „sabáci hősök” először döbbsentették meg őket, a háború minden borzalmát megsejtetve ezzel a fiatalsággal. Akkor kezdtek külön hangok vegyülni a márciusi ünnepek szónoklataiba, s a Függetlenségi Körben s a Pokol kocsmá boltívei alatt, ahol a munkásság gyülekezett, s 1918 márciusában már egy másik forradalmat állítottak a kokárdásan ünneplő fiatalok elé példaként, a tizenhetes októberit.

Aztán sokáig csend lett erre felé. Mert új márciusok jöttek, új reményekkel az egyenlőség és testvériség újnak tűnő jelszavával, s elfelejtették a régit amelynek pedig oly őszinte lelkesedéssel néztek elébe magyarok és nem magyarok, itt és Európa számos országában még.

*

Soha tudós úgy el nem veszett a szavak útvesztőjében, mint a múlt század első felében az egyébként megbecsült nyelvész és történész, Horvát István. Pedig kivételes szellem volt, nagy hatást gyakorolt kora legjobbjaira, főként Vörösmartyra, s Grünwald Béla a régi Magyarországról írva folyton őt idézi.

De túlzott nemzeti öntudata megbabonázta körülötte a szavakat, s eredetüket vizsgálva egészen képtelen következtetésekbe lovalta bele magát. A magyar nyelvet tartotta a világ legrégebbi nyelvének, s hírhedtté vált munkájában – Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbi történetéből – Árpád

vezér utódainak eredetét egészen a bibliai Ábrahámig vezette vissza. Így lett a messi Ásztországból Esthon, Finnország Finomország, vagyis a magyar őshazának egy-egy átmenetileg lakott területe.

Mentségére szolgáljon Horvát Istvánnak, hogy nemzeti buzgalmában nem állt egyedül a világon. Az ő korában nagy nyugati nemzetek történetírói ugyancsak hajlamosak voltak az etimológiának ezt a tudománytalan játékát követve egészen a görög mitológiáig visszavezetni népük eredetét.

A népek szellemi érintkezésében sokáig általános divat volt egy-egy író lefordított művének „meghonosítása”. Így lett a francia Jules Verne-ből magyarul Verne Gyula, az orosz Makszim Gorkijból pedig Gorkij Miksa. Regényeket fordítottak, illetve „írtak át”, hazai környezetbe ültetve a cselekményt, s még a szereplők nevét is átköltötték. Tóth Ede A falu rossza című színművét még ma is úgy játsszák a Száván túli vidéki műkedvelő színpadokon, mint tősgyökeres szerb népszínművet.

Nem kell rosszra gondolni. Az ilyen „átültetések” nem jelentettek kisajátítást. Így lett közvetlenebb és vonzóbb, sőt élvezhetőbb a fordított mű. Máskor a szellemi közeledésnek még furcsább színeiben jelentkeztek a túlzások. Madách Tragédiájának szerb fordítói például – hogy a közeli példaként maradjunk – nyomatékosan hivatkoznak a sztregovai remete szláv származására. Jankulov a közös vonatkozásokat említve fordításának előszavában egészen Szent Istvánig megy vissza a szerb–magyar testvériség bizonyításában, miközben az első magyar királyt szerb eredetűnek mondja, hiszen még „pogány neve is, a Vojko, amit a magyarok Vajkra ferdítettek”, félreérthetetlenül emellett szól. Svetislav Stefanović még határozottabb: a három magyar klasszikus közül – Arany, Petőfi, Madách – az utóbbi kettő szláv.

És ezen se szabad csodálkozni. Ahhoz, hogy az ilyen viharvert múltú kis szomszéd népek egymás könyveit lefordíthassák, abban az időben fel kellett vonultatni az egész atyafiságot, s kitenni a közös nemzeti pedigrét.

A szavak bővölete a bácskai történetírásban is érezte hatását, természetesen itt is a nemzeti túlbuzgóság varázskörében. A fiatal Dudás Gyula kénytelen volt kioktatni a tekintélyes Balla Pált, aki Sóvárnak mondta Slankament, Titelt pedig a magyar Tétel eredetével azonosította. Ehhez persze még Anonymust is ki kellett igazítani, de hát mi az egy műkedvelő nyelvéznek!

Aztán Toncs Gusztáv volt kénytelen szembeszállni egy sok évtizedes tévhitel, mely szerint Szabadka neve kétségbevonhatatlanul magyar eredetű. A tudós tanár bebizonyította, hogy Szabadkának a szabadság szóhoz semmi köze, viszont nagyon valószínű a „za batka” eredet, ami dombhátmögöttséget jelent, s ha a Telecskára gondolunk, akkor már a földrajzi magyarázat is megvan. Szabadka szerinte 1400 körül már magyarlakta helység

volt, ami nem zárja ki a szláv elnevezés lehetőségét, hiszen előtte valószínűleg szlávok lakták, akik zömmel beolvadtak vagy elköltöztek, csak a helység nevét hagyva hátra.

Másrészről Zombor nevét próbálták műkedvelő etimologizálással elvitatni a névadó Czobor családtól. Som, mondták, szerbül harcsát jelent, a bor pedig fenyőt. S ha a Mosztongába még csak valahogy be lehetett volna magyarázni a harcsát, a fenyő már aligha élt volna meg ezen a lapályon!

De nemcsak műkedvelők esnek áldozatul a szavak megtévesztő játékának. Tudósok se kerülnek el mindig az útvesztőket. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratában például még 1916-ban is Bács és Bácska eredetéről vitatkoztak, s úgy találták meg az arany középutat, hogy Bácsot magyar eredetűnek mondták, Bácskát pedig kicsinyítő képzőjével szerbnek.

S mivel a szavak túléltek a történelmet, valószínűleg sokat vitatkoznak majd még egy-egy szó eredetén tudósok és műkedvelő nyelvészek egyaránt. Még jó, hogy népek viszonya mégse csupán szavakon múlik.

*

A legendák az irodalomból szivárogtak át a köztudatba a bácskai lovakról, mint ahogy a nábob is inkább regényhős volt, mint élő alak. Igaz, a bácskai virtus nem ismert határokat, s különvonattal Pestre utazni vagy lóháton vonulni a kávéházba nem tartozott a ritkaságok közé. Bácska azonban sose volt a lótenyésztés igazi hazája. A nagy méneseknek itt nem volt kifutási lehetőségük, mivel hiányoztak a hatalmas közlegelők, s Törley Bálint zobnaticai ménese, illetve később a karađorđevói ménetelep méreteiben nem érte utol a hortobágyi lógazdálkodást.

S mégis a ló volt a „szent állat”, az ember legalkalmazkodóbb, hűséges társa a munkában, s a gazdálkodó büszkesége, ha már megengedhette magának, hogy szép és jó lovat tartson. Az igazi esemény azért nem a lóverseny volt a Bácskában, hanem az, amikor Dungyerszky Gedeon száz négyökrös fogata beállt az őszi szántásba. Versenystállókat csak a századforduló után kezdtek tartani ezen a vidéken, jöllehet a híres szarvasmarha-tenyésztő Vojnits Simon ősei a XVIII. század derekán „szilaj ménest” futtattak a Krivaja völgyében.

Ennek ellenére, ha hinni lehet a régi krónikáknak, mindig a bácskai lovasbandériumok voltak a leglátványosabbak, s a kispazda öröme is a szép, büszkén járó ló volt s nem a bőven tejelő tehén. A kutya szolgálta a gazdáját, a ló együtt dolgozott vele. Nem csoda, hogy megsiratta, ha meg kellett válnia tőle, s nemegyszer elmulatta az árát, miközben a cigány egyre húzta:

*Szép asszonynak, jónak,
Jó járású lónak
Kár megöregedni.*

Papp Dániel novelláiban a lónak fontos szerepe van. Nemcsak lányokért bicskázzák meg egymást a szállási Rómeók, a tüzes paripák is gyakran adnak okot a féltékenységre. Tündérlakot is egy jó ló közbenjöttével fedezték fel a bácskai pusztákon, az író szülőfaluja táján, s hiába keresték azután, többé senki se találta meg, mivel „lónak is, lovasnak is idevalónak kell lennie”. S a Rátótiak írójának lóva mindig „idevalósi” volt.

Amikor ötven év előtt a bánáti Herczeg Ferenc a felköszöntőkre válaszolt nyolcvanadik születésnapján, nem a „búzatermő Kánaánt” említette, ahogy pátriánkat századokon át emlegették, hanem ilyen bókot mondott: „Bácska mindig a szép asszonyok és tüzes lovak rezervátuma volt...”

Veljko Petrović ravangradi történeteiben is mindig jelen van a ló, s amikor a főispán látogat ki a bunyevác gazdához a tanyára, nagy elégtétel a vendéglátónak, hogy a vármegye parádés hintaja elé nincsenek olyan szemrevaló úri lovak befogva, mint amilyenek nála ropogatják a jászol előtt a zabot. S a lakodalmak leírásaiban micsoda vetélkedés folyik a vendégek lovait nézve!

Miloš Crnjanski gyerekkori emlékeit idézve vissza a régi Temesváron egy zombori asszonyról ír a legnagyobb csodálattal, mert úgy tudta megfordítani a város főterén a négyesfogatát, mint valami legyezőt.

A hölgy báró Rajačić főispán felesége, Kronić Mici volt, aki mintegy ötven évvel ezelőtt halt meg a zombori aggok háza lakójaként, de fölényérzetéből csöppet se veszítve. Aki nem ismerte, csak látta az utcán, fehér turbánnal a fején, s jerikói kúrthöz hasonló hangját hallotta, amint a csúfolódó gyerekeket szidta, az első pillanatban megállapíthatta, hogy a dühösen szitkozódó öregasszony fiatalkorában „volt valaki”. Most már csak egy rossz hírű neobarokk palota őrzi a nevét, s Crnjanskinak ez a képe a lovakkal, a négyesfogattal, amelyet úgy fordított meg, mint egy legyezőt.

Külön a báróról is van egy megjegyzése: hogy ő volt az, aki 1918 őszén a magyar parlamentben lelkesen köszöntötte az őszirózsás forradalmat. Crnjanski megfélemedezett róla, hogy ennek a forradalomnak a vezére gróf volt, Károlyi Mihály, s környezetéből sem hiányoztak az arisztokraták.

De hát nemcsak a legendák tűnnek el, eltűnnek lassan a lovak is a Bácskából. Mára már a legtöbb parasztember is a gépkocsijára büszke s nem a lovára, ha ugyan egyáltalán van még lóva. S a lakodalmak se a régiek már, ahol fényes szőrű paripákkal parádeztak, úgyhogy hihető a történet, mely szerint nemrég egy Zombor környéki nagygazda azzal hívta meg vendégeit a fia lakodalmára, hogy Fityóval ne jöjjen senki, csak „komoly kocsival”. Ne hozzanak szégyent a lagzira. . .

*

Ha északon és keleten a tanyarendszer volt a jellemző a régi Bácskában, délebbre s a Duna közelében már inkább csak kastélyokat jelöltek a topográfiai térképek. S főleg nem magyar lakosság szállta meg ezen a vidéken

a tanyát, vagy ahogy itt érvényben maradt a szép régi szó: a szállást. Zombor huszonöt-harminc kilométeres hatósugarában alig voltak magyar szállásaiak, viszont falunak is beillő szállási településeket teremtettek az idők folyamán, például Gradinában a bunyevácok, Žarkovacon a szerbek. A német gazda nem érezte magát jól a szálláson, zártabb közösségben s szervezeten szeretett élni, tejszövetkezettel, helyi takarékkal és tűzoltótestülettel, ahol vasárnap felvonulhatott masírozni. Ha volt szállása, és módja is hozzá, bérest tartott kinn, de jómaga a legritkább esetben élt a szálláson társtalanul.

Keletre s főként a Tisza vidékén külön világot alkottak a magyar tanyák, élénk kapcsolatot tartva az Alföldön messzire vonuló s szétszórtságukban is szorosan összetartó, szokásaikban, „törvényeikben” is annyira azonos tanyák bokraival. Mikor a múlt század végén egy külön színekkel és sajátos nyelvezettel rendelkező és külön világképet kialakító népies irodalomban jelent meg a tanyai nép életének tükörképe az osztrák és német romantikus Heimatskunde példája nyomán, a Krivaja völgyén túl, le egészen Óbecséig, északon viszont a szabadkai bunyevác tanyákat messze megkerülve, ez a vidék is beletartozott abba a szellemi egységbe, amely egy Kálmány Lajos, Cserzy Mihály és Tömörkény István munkáiban jutott kifejezésre, népi hagyományokból véve a díszítőelemeket. A táj és az életforma ugyanaz volt, helyenként a nyelvjárás se mutatott nagyobb különbséget, úgyhogy az említett egységet látszólag nem zavarta semmi. A Zentán tanítóskodó Móra István elbeszéléseiben hitelesnek kellett elfogadni nemcsak a tájleírást, de az itteni emberekről készült rajzokat is, jóllehet minden tekintetben a szegediek követője volt.

Teleskán innen – mert mintha az lett volna a vízváltató – nyoma sem volt ennek a magyar népiségnek. Nem mintha errefelé nem lett volna magyar parasztság. Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gazdag és színes változataival. Csak épp egy szellemi központ nem volt, ahova összefuthattak volna ennek a népiségnek a közös szálai.

A Történelmi Társulat érdeklődését túlon túl lekötötte a messzi múlt, a megyei írók csoportosulásának pedig – ha a Szegedtől való elszakadási vágy számos jelével is – merőben más célja volt. És mintha az újabb magyar települések is, Szilágyi és Gyulafalva például, egy általánosítóbb magyar paraszti összkép és életérzés látszatát keltették volna.

Az itt élő magyar paraszt falusi lakos volt, s a falvak társadalmi összetétele már megfosztotta a népet a szabadabb és önállóbb életformától, a szállási emberek és a tanyavilág nomád jellegétől.

A „megyeszékhelyen” csoportosuló írók a kastélyok felé fordították figyelmüket. Nemcsak azért, mert Budapest érdeklődése a „bácskai nábobok” kalandjai iránt jóval erősebb volt, mint amennyire az említett

Zombor környéki magyar falvak népe volt képes magára vonni a figyelmét. A társadalmi reláció magyar vonalán tényleg a kastély volt jellemző ezen a tájon. Még Papp Dániel elbeszéléseiben is madártávlatban, s a komikum kontúrjai között jelenik meg a bácskai tanya „szállási Rómeója”.

És akik itt jártak: Vajda János, Bársony István, Ambrus Zoltán, fel se figyeltek Kelet-Bácska népiességére. Talán azért, mert a számukra idegen szegedi hatást látták benne. És az uralkodó Zombor nemcsak az ő szemükben maradt változatlanul „úri város”. A központi hivatalok kemény galléros népe csakugyan adott a városnak egy máig élő disztíngvált jelleget.

Időbe telt, amíg az itteni szállások különleges világa helyet kap az irodalomban. Csak nem a magyarban, persze. De a századelő szerb népi öntudata épp a nyugat-bácskai szállások népében találta meg az osztatlan erőt, amellyel számolni akart. S Veljko Petrović novelláiban már ott van a bácskai szállás, sőt az anekdota is, akárcsak a tájnyelv, a szokások és hagyományok sajátossága.

*

A régi Bácska első monográfiáját Gombosról írták. Nem mintha máshol nem lett volna mit megírni. Gombosnak azonban, melyet akkor még Bogojevának neveztek, az elszlávosodott Boldogasszonytelke után, volt egy történelmi érdeklődésű embere, Cziráky Gyula káplán, aki az írástudó idegen igényével nézett körül a Duna menti faluban, hogy hol is él.

S ha a Dunaföldvárról lekerült segédlelkésznek még nem is volt áttekintése a vármegye népi és történelmi tájképét illetőleg, azt már megsejthette, hogy kivételesen érdekes helyre vetette a sorsa. Olyan faluba, amely gyönyörű hagyományokat őrzött, ugyanakkor nyelvébe, szokásaiba idegen hatások beszüremlését engedte meg anélkül, hogy a maga népi tartásán és nemzeti érzületén bármi megváltozott volna.

Cziráky lelkiismeretes fiatalember volt, az őskorig ment vissza, régészeti kutatásokat végzett, s csak azután tért át az újabb települések és népvándorlások történetére. Munkájában a társadalmi helyzetrajz foglalja el a legtöbb helyet. Hosszan és részletesen ismertette a népszokásokat, külön foglalkozik a faluban elterjedt mesterségekkel, melyek között a halászat, a „fiseráj” volt az első, s a nyelvi változásokkal, melyekbe múlt és környezet egyformán belejátszott.

A népdalgyűjtés abban az időben még újnak mondható tudomány volt, s főként ezen a vidéken, ahova egy másik „kopott ködmönű káplán”, Kálmány Lajos nem jutott el, lévén Szeged környéke az ő pátriája. De Czirákynak föltétlenül tudnia kellett Kálmány Lajos működéséről, már csak azért is, mert az egyházi megóvás a fölöttébb világi passzió miatt nem maradhatott titok-

ban. Valószínűleg ezzel magyarázhatók kritikai megjegyzései is, amelyekben mintegy démentit keresett az „egyes piszkos nóták”-kal szemben.

A tüskömről, erről az igazán sajátos játékdalról, úgy látszik, még nem tudott, vagy nem tulajdonított neki fontosságot, de Csillag Boris játékát annál nagyobb figyelemmel írta le. S a lakodalmi táncokat. A dallamok eredetiségénél sem időzött el, bár megjegyezte, hogy „kedvenc dallamaik kedvéért készek akármely dalt más formába öltöztetni”.

Mikor aztán dr. Kiss Lajos fogott hozzá nagy vállalkozásához, a vidék népdalainak feljegyzéseéhez, egyszerre kiderült, hogy Gombos a népi kincsek leggazdagabb rezervátuma. Az akkortájt feléledt Gyöngyösbokréta-mozgalom központja ugyancsak Gombos volt, s a három tiszta néprajzi sziget – Gombos, Doroszló, Bácskertes – talán legfontosabb helye.

Ha valamitől félni kellett, hát az a felhígulás veszélye volt. A kollektív művészet helyett az együgyű dilettantizmus előtörése. De nem, az itteni Gyöngyösbokrétához nem tapadt semmiféle ízléstelen túlzás. Mikor Kiss Lajos felkerült innen az MTA zenei osztályára, ahol alkalmá volt tudományosan is feldolgozni és ismertetni a gombosi népdalokat, kis időre egy lelkes tanárember, a falu szülőtte, Tél József lépett az örökébe. Rengeteg tüskömöt jegyzett fel, sokat publikált a Hídban, de aztán, hogy a tragikus meg nem értés megsürgette halálát, sokáig senki se volt, aki felvette volna a népdalgyűjtés fonalát Gomboson. Mintha senki se lett volna, akit szíven ütött volna Bacsókó Pista balladája vagy a dallamában helyi hatásokat is kifejező sirató: „Márványkőből van az édesanyám keresztje...” A hosszú katonáskodás korából fennmaradt népdalra is aligha emlékeznek már a mai Gomboson, ide kell hát írni, ha nem is biztatásként, búcsúként legalább, ahogy visszánéz az ember egy eltűnt világra:

*Bogojai fehér cédulabáz
Elborított engemet már a gyász.
Boríjja be egész életemet,
'Sz katonának írták a nevemet.*

*

A százhusz éves vasutat persze csak Zomborra és környékére kell érteni. Másutt már jóval előbb megépült a XIX. század csodája, a vasút. Nehezen ment, mert Bécs ebben is Magyarország gyarmati helyzetét szerette volna kihasználni, s elsősorban a Monarchia fővárosa felé irányuló forgalomhoz tervezte a vasutat. A magyar függetlenségi törekvések hordozói viszont nagyon is fontosnak látták a gazdasági mozzanatok, amelyek a vasúttal korlátlannak tűnő lehetőségeket rejtegettek. Kossuth és Széchenyi, az egész reformkor, ideértve a Petőfi szervezte Fiatal Magyarországot, mind-mind a magyar vidék vasúti hálózatát sürgette, „a Kárpátoktól le az Al-Dunáig” s az Adriáig.

Igen, csakhogy ehhez is csupán az a három dolog kellett, mint egy olasz hadvezér szerint a háborúhoz: pénz, pénz, pénz. A közös államkassza előtt ugyanis a magyarok mindig elcsúsztak, meg kellett várni a kiegyezést, amelyről nyugodtan elmondható, hogy amit politikailag elvesztett a réven, azt gazdaságilag megnyerte a vámon. Ekkor kezdődött Magyarország megerősödése.

A vasutat azonban nemcsak a magyar reformnemzedék köszöntötte, mint a korszellem diadalát, úgyhogy Petőfi teljesen elbűvölve írhatta:

*Tenger kéj veszen körül,
Közepében lelkem fürdik...
A madár röpiült csak eddig,
Most az ember is röpiül!*

Jöttek a hiénák is, az üzérek, a spekulánsok. A Rotschild Konzorcium óriási kölcsönöket kínált busás kamattal, az egész nemzetközi pénzpiac érdeklődéssel fordult a magyar beruházási hitelek kecsegtető lehetőségei felé. Nem volt fontosabb tárca a magyar kormányzatban, mint Lónyay Menyhérté, a pénzügyminiszteré. Bele is bukott aztán a gyanúsításba. Mert volt egy ellenzék a magyar parlamentben, s az ellenzéknek egy olyan bátor és harcos szabad sajtója, amely zavartalanul támadhatta a kormányt. Lónyayt azzal gyanúsították, hogy jutalékot kapott, s bár tisztázta magát, a gyanú árnyéka rajta maradt. S abban az időben az is elég volt, hogy egy miniszterelnök – mert akkor már az volt – levonja a konzekvenciákat.

Bukását Bácskában kárörvendően megtapsolták. Neki tulajdonították ugyanis, hogy nem Zomboron át vezették a budapest–zimonyi vasútvonalat. A vármegye székhelyének tekintélyét látták megcsorbítva azzal, hogy az Alföldet és Szabadkát közvetlenül kötötték össze Újvidékkel és Zimonnal, gyakorlatilag tehát a Balkánnal. Szárnyvonallal vigasztalták, de a város vigasztalhatatlan volt.

Pedig akkor már megépítették az első Zomboron át vezető alföld–fiumei vasútvonalat, amelyen korábban Kossuth óriási külkereskedelmi forgalmat képzelt lebonyolítani, a bűvös jelszót is elkiáltva: „Tengerre, magyar!” Terve és elképzelése azonban inkább látványos volt, a délkeleti orientáció viszont hasznosabb.

Újvidék hidat is kapott a vasúthoz, Zombortól délnyugatra meg csupán egy komp segítette át Gombosnál a vonatot, a technika akkori fejlődéséhez mérten eléggé korszerűen, de tagadhatatlanul körülményesen és lassan. Időbe telt, amíg megépült hozzá a hid, s expressz száguldhatott át rajta egészen Párizsig, amelyre „vigyázó szemét” már Batsányi János vetette. Kossuth, sőt Petőfi álma is mintha

a felvilágosodásnak ezt a korai költőjét követte volna Nyugat felé, miközben a realitások útja déli területeken át vonult keleti irányba.

A következő évtizedekben sokszor felemlgették, hogy akkor dőlt el Zombor sorsa, amikor csak egy vargabetűvel, dőcögő vicinálison juthatott Magyarország gazdasági életének legfontosabb ütőeréhez, a budapest–zimonyi vasúthoz. Belterjességre szorították, kirekesztve a nagyobb gazdasági távlatokból, be kellett érnie a mellékvonalak hálózatának központjával.

De ezeken a vonalokon sem érvenyesült a város, a megyeszékhely, Zombor érdeke. A nagybirtokosok döntötték el a vármegyei közgyűléseken, hogy milyen tervet továbbítsanak az akkor már állami kezelésben levő vasútigazgatósághoz. Így történt, hogy minden nagyobb birtok, gyakran lakott helyektől távol, vasútállomást kapott, s az utasember kilométereket kutyagolhatott, amíg beért a falujába. És mivel Zombor nem osztozhatott a fejlődés országos arányaiban, kisebb központok léptek a nyomába, gazdaságilag jelentősen fellendülve, mint például Apatin vagy Verbász.

A hetvenes évektől a századelőig, amíg ez a hálózat kiépült, mégis begyógyultak a városnak e mellőzésben kapott sebei. Legalábbis a mai vasúti park, az akkor még gondozott tó s a városba kocogó fiákeres sora mintha ilyen romantikus képekkel takarták volna el a sérelmek nyomait.

*

A zombori vasútállomás, régiesen indóház, nagyobb és hivalkodóbb lett, mint jelentőségéhez illett volna. Nyilván így akarták kárpótolni a várost, nagy és előkelőnek tűnő pályaudvarral, amely semmivel se volt kisebb, mint az újvidéki vagy a szabadkai. Két oldalán parkosították, a hosszú peron ereszeről virágkosarak lógtak, s aranystráfos portás – évtizedeken át Habram bácsi – sétált egyik végétől a másikig, hatalmas csengővel a kezében a vonatok érkezését és indulását kiáltva. Ahhoz, hogy valaki a peronról kilépjen, fel kellett mutatnia a menetjegyét. Nem úgy, mint valami falusi állomáson, ahol zavartalanul jöttek és mentek az utasok, s rájuk se hederített senki. attrakciót ígért a zombori vasútállomás, kirándulási helynek is megfelelt, s harminc évvel később Szemző Gyuszi, az első zombori autótulajdonos ugyancsak oda hajtatott ki, sportruhába öltözve, szemellenzős sapkában, ha kocsikázni kívánt.

A legjobb kövesút is innen vezetett a városba, messziről hozott gránitkockákat raktak le, amelyen még a ló patája is másképpen csengett, mint a bezdáni vagy apatini úti klinkeren, amelyek pedig nagyon sokáig a legjobb utaknak számítottak. Különben az utépítés ügye sose került le a vármegye közgyűléseinek napirendjéről. Ide nem kellett miniszteri engedély. Ha a közgyűlés megszavazta, meg is épült a kívánt kövesút. A megyétől független államépítészeti hivatal 33 útkaparó házzal s 177 útkaparóval látta

el az utak karbantartásának nem könnyű feladatát. A hivatal élén álló Sztankovits György főmérnök, akinek a fia Szenteleky Kornél néven a későbbi vajdasági irodalom megalapítója lett, a megyei székvárosba vezető utakat érthetően szigorúbban ellenőrizte, mint a többieket, amit rossz néven vettek tőle, s panaszt is tettek ellene. Akkor ugyanis már nem csupán négyesfogattal jártak az urak a megyegyűlésekre. A piros plüssel párnázott első osztályú vasúti fülkék szinte kizárólag megyei virilisták kényelmét szolgálták. A Zomborba vezető jó törvényhatósági úttal a messzebről érkezők egyre kevesebbet törődtek. Maguknak kívántak jó utakat, ezért küzdöttek a közgyűléseken.

De Zombornak és környékének igénye a közutakat illetőleg mai szemmel nézve is indokoltnak látszott. A Dunához közel és a leghosszabb csatornaszakasszal a területén a legtöbb bekötő út is elkerülhetetlenül Zombort érintette. És természetesen figyelembe vették a falvak és nagybirtokok érdekeit, amikor egy-egy törvényhatósági út megépítését javasolták. Nem számítva az olyan utakat, melyeket az időtlen idő jelölt ki, marhakupeczek, disznókereskedők, betyárok, vásárosok és perzekútorok nyomát követve.

Mikor a Dunán megindultak a személyforgalmat lebonyolító hajók, már nemcsak búzával és kukoricával megrakott szekerek indultak Bezdán és Apatin felé Zombor környékéről, hanem olyan utasok is, akiknek nem lévén sietős a dolguk, hajón utaztak le Belgrádig vagy fel Budapestig. A hajók ugyan csak május elsejétől jártak, hetenként háromszor, viszont akkor volt a legszebb a fűzfás Duna menti táj. Széchenyi elképzelése azonban, aki 1831-ben Moldváig hajózott, s a mi vidékünkön is elidőzött, nem vált be. A hajó sose lett méltó versenytársa a vonatnak. Mikor pedig megépültek a hidak a Dunán, s a vonat ezen a tájon is kezdett korszerű sebességgel járni, többé – legalább Zomborból – nem volt érdemes hajón utazni.

Csak hát a hidak vártak magukra. Gombosnál is előbb a „közigazgatási bejárásnak” kellett megtörténnie, ami a hivatalos procedúrát jelentette, s ahhoz is hosszú évekre volt szükség. Annak idején pedig a krónikás így számolt be egy újabb híd megépítési tervéről: „A Dunának még egy áthidalását tervezik a Baja és Bezdán közötti Duna-szakaszon és az előmunkálatok már annyira haladtak, hogy itt négy kidolgozott terv várja a megvalósulást.” A tervezettnél egy kicsit délebbre felépültek a hidak.

De akkor már Zomborban is tudták, hogy a közigazgatás nem hatalom többé, s Magyarországot az új korban nem a vármegyék igazgatják. Fejlődést csak onnan lehet várni, ahonnan a pénz jön, s nem a parancsszó: a gazdasági élet különféle területeiről. És a gazdasági élet a parkosított „úri városban”, a híres megyeszékhelyen volt a leggyengébb.

A mesteremberek főként Zomborban telepedtek le a XVIII. század folyamán, amikor kezdetét vette a nagy német bevándorlás, a kereskedők Újvidéket, Szabadkát és Baját részesítették előnyben. A kiegyezés után megindult gazdasági fellendülésből Zomborban alig volt valami észlelhető. Hiába volt fejlett a kisipar, s minőségi szempontból – mai szóval élve – élenjáró, piacot szerezni sokáig nem tudott magának, s csak a századelő éveiben megalakult Árucarnok volt képes valamennyire a kivitelt is biztosítani a számára.

Felmerült az ötlet egy helyi különlegesség, a zombori túró kivitelére. Néhány szerb kereskedő össze is állt, beszervezték a termelőket, lekötötték jó előre az árut, de romlandósága miatt Pestnél és Bécsnél tovább nem jutottak vele. Ott is inkább csak az odaszármazott bácskaiak voltak a vevői, mert még nagyobb reklámra sem fordítottak figyelmet.

Egy másik érdekes és életrevaló ötlet nem a kereskedelem, hanem a tudomány berkeiben született. Margalits Ede, a történelmi társulat titkára annyira fellelkessedett a zombori szerb népművészeti kiállítás sikerén, hogy szövetkezeti tömörülést ajánlott a termelt áru exportjához. A Tulipán mozgalom keretében kellett volna, elképzelése szerint, a szerb tyilimek s a sokác szóttesek háziiparát továbbfejleszteni, „honi kék” kartonnal és festett tulipános bútorral kiegészítve. Végül csak néprajzi érdekesség maradt. A tudományos ábránd ugyanis, hogy „az itteni népek teremtő művészetét egyesítendő feladat a cél”, már a kezdet kezdetén megbukott, lévén a Tulipán mozgalom magyar nemzeti szervezkedés, amitől a többi nép eleve távol tartotta magát. Pedig Margalits nyugati kiviteltre gondolt ezzel a keleti motívumokból álló népművészettel, még mindig a reformnemzedék utópiájában élve, amikor pedig a megye kivitelének több mint háromnegyed része Bugáriába és Szerbiába irányult.

Ausztriának, Németországnak és Angliának inkább liszt kellett és húsarú, amit részben a zombori Export malom, részben a szabadkai Hartmann és Conen cég bonyolított le a századforduló idején. Az apatini és hódásági kosárfonók és kenderásut termelők is megtalálták a maguk piacát számos nyugati országban, csak a tarka Zombor környéki tyilimnek és pregacsának nem voltak külkereskedelmi távlatai. Meg kellett elégednie a vásárokkal és pénteki hetipiacokkal, állandó üzletbe se hordták össze, ahova pedig egy másik álmodozó, Vértesi Károly jóslata szerint „tódultak volna az idegenek”.

Zomborból csempét és fazekasárut szállítottak külföldre, Szerbiába és Bulgáriába, Ugy József és Simatits Mihály műhelyéből. Még a selymet is máshonnan vitték ki, nem Zomborból, a selyemgubó-tenyésztés központjából. Apatin, Hódáság, Kúla messze maga mögött hagyta külkereskedelmi forgalmával a büszke megyei székvárost. Hogy a Szerbiából, Montenegróból és Bulgáriából más nyomdák kaptak megrendelést könyvekre és hivatali nyomtatványokra, s

nem a meglehetősen fejlett, cirill betűvel is bőven ellátott zombori Bitterman Nyomda, azon már nem is csodálkozik az ember.

A Történelmi Társulatnak s a bácskai írók egyesületének – melyet Gozsdu Elek oly mélyen lenézett – s a szabad líceumnak kellett volna pótolnia mindazt, amivel Zombor a megye más városai mögött oly messze elmaradt. Így születtek a legendák, vigasztalásként s néha oktalan gőgből, hogy Zombor úri város, amelyhez nem méltó a kalmárszellem, hiszen kulturális intézményeivel előtte jár a vidéknek, és így nemcsak közigazgatási szempontból fővárosa Bácsországnak.

Sajnos, ez se volt igaz. Szabadkán jóval előbb épült fel a város színháza, zeneiskolája, évtizedekkel megelőzte Zombort, s volt idő, hogy egyszerre három napilappal rendelkezett, miközben Zombor csak egy hetilappal kullogott az események után, érdektelenül, meglehetősen unalommal.

Tunyaság és tehetetlenség álmát emlegették a várossal kapcsolatban, még mindig reménykedve, hogy ez az álom egyszer mégiscsak szertefoszlik. Már tudták, hogy kereskedelem nélkül nincsen fejlődési lehetőség, csak megteremteni nem voltak képesek ezt a kereskedelmi életet a városban.

Új viszonyokra és új emberekre kellett várni, hogy valamennyire mégis meggyorsuljon a gazdasági élet üteme, de a százados lemaradást más városok mögött behozni többé nem lehet.

„VASÉRCBŐL ÖNTÖK VASPARIPÁT”*

Gál László
(1902-1975)

DOMOKOS MÁTYÁS

Azt hiszem, meg a határainkon túli magyar irodalmak hazai törzsközönségéből is csak kevesen hallották a vajdasági Gál László nevét, s legfeljebb maroknyira tehető azoknak a száma, akik olvasták is egyik-másik versét vagy verseskönyvét. Gál László ugyanis elsősorban költő volt, bár a két világháború közötti években egy satirikus lapot is szerkesztett és kiadott Szabadkán, a *Grimaszt*, s az ötvenes-hatvanas években is népszerű humoristaként szerepelt a vajdasági magyar nyelvű sajtóban. Irodalomtörténet-írásunk azonban a költő alakját és munkásságát jegyzi; azét a költőt, aki saját nemzedéke életérzésének és sorsszerűen megélt történelmi problematikájának adott verseiben hangot – kezdetben egy kicsit a csodált mester, Ady Endre „hangján”, és valamiképpen Szép Ernő rafinált egyszerűségének az effektusait megáhítva, később pedig, költészete utolsó korszakában, valamilyen egyetemes rezignáció eszköztelen egyszerűségével kifejezve életútjának, küzdelmeinek és ábrándjainak, továbbá egész költői helyzetének nemes keserűséggel átítatott hiábavalóságát.

Életművén, versei szövegén átsejlenek egy korán széthullott család magánnya és egyedüllétre kárhozottatott kisebbik fiának meghatározó életrajzi motívumai: a kovilji gyerekkor, ahol apja regálebérlő volt, s korán meghalt, minekutána a család felkerült Pestre. De hadd idézzem a zuhanás állapotrajzát magától Gál Lászlótól, évtizedekkel később, egy jugoszláv tengerjáró fedélzetén Ausztria felé, édesanyja és bátyja meglátogatása érdekében hajózva papírra vetette mindezt: „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szűk, szürke, piszkos utcácska a szép Budapesten. (Közbevetőleg: a Peterdy utcáról van szó. – D. M.) A szűk, szürke, piszkos utcácskában egy megkopott csúf bérház és a bérház földszintjén, egyszobakonyhás lakásban éledélt egy világszép özvegyasszony két fiával... A világszép özvegyasszony – ez már így van a mesékben – nagyon szegény

* Elhangzott a Kossuth rádióban

özvegyasszony volt. Könyveket árult volna, ha vették volna, aztán egy kis ejcsarnok, később egy fiókcukrászda vezetője volt. Valahogy nem sok tejet ittak, nem sok cukrászsüteményt ettek az emberek akkoriban. Sok minden örtént azután. Például: az első világháború. És férjhez ment az özvegyasszony, és katona lett a szorgalmasabbik fiúból és rossz verseket írt. Tehetségesebbik. Így, hárman, utoljára abban a szoba-konyhás lakásban voltunk együtt. Néha találkoztunk még. A bátyámmal 1921-ben, Rómában, feleségemmel 1948-ban Novi Sadon. Látogatóban járt nálam akkor.” – Szóval a „magánügy”-nek nevezett jegyzettel párhuzamosan vetette papírra a Dél-kínai-tengeren hajózva a következő népdalszerű életleltárt Gál László:

*ispilángi rózsa
becsaptál
kifordultam befordultam
mégsem leltem szép leányra
szép leányra szép országra
boldog népre
nem játék ez ispiláng*

*ispilángi rózsa
becsaplak
kifordulok befordulok
most nap vagyok most hol vagyok
bánom is én hogy hol vagyok
kínai nagy vízen vagyok
ez a játék ispiláng*

*ispilángi rózsa
csalódtunk
kifordultunk befordultunk
itt sem voltunk hol sem voltunk
csak kuckóban kucorogtunk
se hitünk már se zsoldunk már
ez az élet ispiláng*

(Ispiláng)

Áttetszően tiszta versbeszéde nem hagy kétséget olvasójában afelől, hogy a költészet emocionális forrása és hangszekrénye a nemzedéki élmény és hovatarozás, amelyről így vall Gál László a két háború közt írt egyik versében „Én a háborús generáció vagyok: / apátlan. // Én kilencszázkettes vagyok.” - Nos, emlékezzünk csak arra, hogy éppen Gál László egyik „kilencszázkettes” évtársa, Illyés Gyula nevezte regénye címével is „Beatrice apródjainak” azokat a nemzedéktársait, akik életkorilag legfogékonyabb éveiket – eszmékre és hitekre szomjas aggyal és lélekkel – a világháború „nyáréjszakájában” töltötték el, miközben apáik a frontokon véreztek, s Adyval szólva, „a nagy szétszóródás” pillanatában a „vörös jelek”, a forradalmak istennőjénél szolgálatába szegődve találták meg a kamaszlélekhez illő és méltó világmegváltó feladatot. Gál Lászlót, a családi zuhanásélmény s annak társadalmi következményei mellett veleszületett lelkialkata, érzelmi képlete sorozta Beatrice apródjainak kicsiny seregébe: „egy bolondos, / furcsákat álmodó kamasz: / – ahogyan önmagát jellemezte *Olyan ez a világ* című versében - mindig hisz és mindig elsőpri hitét / ez a tavasz vagy egy másik tavasz.”

Lelki nyugtalanságának politikai következményei magyarázzák hányatott életének további állomásait: a római éveket a forradalmak után, majd a visszatérést a Vajdaságba, Szabadkára, ahol – mint Bori Imre találóan megállapítja – megírja a jugoszláviai magyar költészet egyik alapversét: az örök magyar alföldi „Porváros”, vagy ha tetszik, „Sárszeg” ólmos atmoszféráját, a dermesztő nem-lét világát. S egy másik versben az itt élő emberrel életének örök reménytelenségére kárhoztatott metaforáját:

Semmi.

*Ebben a városban csöndesen szólna
a dán királyfi:
nem lenni...*

(Subotica; részlet)

Ezek a versek és mögöttes életrajzi tartalmaik igazolják Bányai János Gál László költészetével kapcsolatos összefoglalását, amelynek „alapfogalmi hit, forradalom, ember, alapvető színe: a piros, verseinek formája: dalszerű egyszerűség”. S ugyanígy Utasi Csabának az Új Symposionban tett megállapítását, mely szerint „Gál László versvilága szinte kezdettől fogva rendkívül szoros, közvetlen kapcsolatban áll a társadalmi valósággal elsősorban annak jeleként, hogy a verset sohasem pusztán intellektuális játéknak, a »beavatottak« szellemi táplálékának fogta fel, hanem az emberért vívott küzdelem teljesebb formájának, még akkor is, amikor már a költői szó hatalmába vetett hite végkép szétforgácsolódott”.

A hitnek ez az állandó árapálya, amelyet a történelem 20. századi menete motivál és determinál, s amely melleleg úgyszintén Ady egyik alap

nondanivalójával, a „hinni hitetlenül” drámájával tart nem is távoli okonságot, Gál László „dalszerűen egyszerű” költészetének is uralkodó lírai elektrokardiogramja: a húszas évek elejétől a hetvenes évek közepéig, a kezdetektől a halálig a „teljes, rajongó hit” és a „roncsoló hitetlenség” közt zikrázik ihlete. Így hisz hitetlenül – önáltatás és művi vakság nélkül – az ember megváltásának a reményében, és a megcsalt remény keserűségével nindennek a visszájára fordulását is kifejezi.

S a hatvanas évek végéfele ennek az érzelmi dialektikának, amely nemcsak egy „fájvirág” költői lelkiállapot, hanem súlyos történelmi tanulságokkal összefonódó élettapasztalat, a „fekete” szintézise is megszületik a Szó a zélben című kötet egyik versében:

*se menny se pokol
isten se isten itt
nem binni szörnyű hit
se menny se pokol*

*se út se ösvény
zsákutca van csak itt
nem binni szörnyű hit
se út se ösvény*

*se hang se betű
fekete csönd van itt
nem binni szörnyű hit
se hang se betű*

(Nem hinni; részlet)

De Gál László ars poeticáiban is nyomon követhetjük ennek a nagy érzelmi feszültségek és szélsőségek között hányódó árapály-hullámművészetnek a ikröződését. Így például, amikor a negyvenes évek végéfele mézesheteit éli „traktoros-plakátos” költésszettel, ami „a szív naiv kalandja” volt – Utasi saba szerint – Gál László lírájában, a Kassák húszas évekbeli kötetszerkesztő ljárására és expreszszionista-futurista törekvéseire emlékeztetően csupán ázmokkal címezett kötetében, az 57 vers egyik darabjában így énekelt a költői zó mindenható erejéről: „Utakat dalolok szürke betonból / s vasércből öntök isparipát / acélgerendát ócska lomból / s vígan pipálok gyárkéménypipát”. S íg két évtizeddel később megszületik a Költő című vers keserű summázata. leg hogy milyen sors vár a szavak kovácsára a történelem viharáiban.

Az aktivista hit szétfoszlása váltja ki Gál Lászlóból a legmélyebb, s illapíthatatlan keserűséget, aminek a tragikumát éppen az súlyosbítja, hogy

míg korábban az autentikus életre, a teljes életre s benne a teljes ember személyiségre irányuló hitét tápláló remények – a magyar Tanácsköztársaság a spanyol polgárháború stb., tulajdonképpen megvalósulatlanul elillantak a második világháború után megvalósult szocializmus keretei, amelyek köz Gál László rövid ideig csakugyan „egy bolondos, furcsákat álmodó kamasz hitével élt, éppen a megvalósulásával roncsolta szét a kamaszkor megőrzött álmait. Jegyzőfüzetében fennmaradt a következő három sor: „Vörös hajna bevártalak téged / s fölöttem elszaladt a színtelen élet / megjöttél de én megvakultam”.

Gál László nem rejtette véka alá kiábrándulását, s nemcsak líráva fátyolozva beszélt erről, amelynek még a legnyersebb, legszókimondóbi változatába is kerül a líra természetéből következően valamilyen általánosító oldószet. Bár amit az *Élet* című versének kezdő és zárósoraiban erről mond Gál László, akit Végel László szerint „csapongó hasonlattal a szocialista lír Szent Ágostonának nevezhetnénk”, brutálisan vonja meg annak az életnek mérlegét, amelyet éppen a jobbra, nemesebbire született ember utópiájának a hite tett hiábavalóvá, s akire oly félelmetesen illik József Attil utolsó versének két sora: „Bolondot játszottak velem / s már halálom i hasztalan.”

Mindez Gál Lászlónál így fogalmazódik meg: „elkötelezett szép életem / elkövetkezett csúf életemet / be keserű is keseregni”, majd a vers zár soraiban: „s elkövetkezett csúf életemmel / egyre siratom / elkötelezett szé életemet”.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján, amikor először nyílt lehetőség arra hogy a Vajdaságban élő magyar írók hivatalosan részt vehessenek könyvhéten, személyesen is megismerhettem Gál Lászlót, aki munkahelyen a Szépirodalmi Könyvkiadó vendége volt, s pár napon át, depressziój szüneteiben, kalauzoltam a városban, amely fél évszázaddal korábba kamaszkorának és kamaszálmainak a színtere volt, s egy alkalommal, amikor az utat a Magyar Rádió felé lerövidítendő, a Múzeum körútról lekanyarodv átvágtunk az egyetem épülettömbjén, a Gólyavár előtt egy pillanatra megto pant, s így szólt hozzám: – Pont ötven évvel ezelőtt, s lehet, hogy pont eze a napon hallgattam itt Kun Béla beszédét. – Nyilván azt a beszédet, amelybe kirohant Kassák ellen! – válaszoltam. Erre rám csodálkozott, hogy én e tudom, s ez a kicsi, mérges költő, mintha egy közös titok beavatottjai volnán. kezdte elmagyarázni nekem mindenén való kívülállásának kívülrekedésének – a történetét; a megcsalt jóhiszeműség tragikomédiájá Öregesen zsémbelődve beszélt egy takart seb anatómiájáról, amely az élet követelte, s megajándékozott utolsó két verseskönyvével, mint amelyekbe megtalálható a végső magyarázat. – Többet nem láttam. Hosszú betegeskedés után 1975-ben meghalt. Évekkel később olvastam valahol, hogy noteszének

utolsó bejegyzése, három sorba tördelve, a következő volt: „ember akartam lenni / senki / semmi”. – Dodonai vallomás, mert egyszerre tűnhet minimális, illetőleg a legnagyobbra törő életprogramnak. Aszerint, hogy honnan nézzük.

FORDÍTANI – OKVETLENÜL; VÁLTOZTATNI – SZABAD-E?

SAVA BABIĆ

1.

Déry Tibor művészetének crejére és rendkívüliségére nem kell fölhívni a figyelmet, írói opusával a kortárs próza klasszikusa lett; műveiből számos fordítás készült világszerte, ami alkotásainak egyetemességéről tanúskodik. De föltűnő, sőt megdöbbenő alkotói élénksége és frissessége, hiszen az író tavaly (1974) ünnepelte nyolcvanadik születésnapját. Már régóta azt gondolhatnánk, hogy életműve lezárult, ám alig múlik el év anélkül, hogy ne lepne meg bennünket új, jelentős irodalmi alkotással. Így 1973-ban megjelentette *Kedves bópeer...!* című kisregényét, nagyszerű művét az öregségről, egy idős író menyé iránti különös szerelmének történetét, egy önmagát leleplező bölcs öregúr utolsó nagy föllobbanásának ragyogó elemzését. A két téma, az öregség és a szerelem, mint századunk két legnagyobb témája, kendőzetlen őszinteséggel fonódik össze. A mű egyike azoknak az alkotásoknak, amelyeket nem lehet hasonlítani, mert összehasonlíthatatlanok; a *Kedves bópeer...!* századunk prózájának legjobb darabjai közé tartozik.

De Déry, ez a bölcs és cinikus aggastyán nem hagy föl az alkotással. Folytatásokban megjelentette *A félfülű* című bűnügyi regényét, amely majdhogynem elutasítást váltott ki műveinek jó ismerői körében – mert mit akar Déry egy krimivel! De a *Kortárs* 1975. januári számában megjelent a teljes regény, és csak ekkor vált láthatóvá, hogy milyen művel is állunk szemben.

A félfülű témája közelmúltunknak a sajtóból ismert eseménye: valahol Olaszországban elrabolják egy milliomos unokáját, majd – hogy ezzel is zsarolják az öreget – levágják az unoka fél fülét, és elküldik a nagyapának. A regény könnyű olvasmány, a történet egyszerű, főbb elemeiben már korábbiól ismert, a szinte megszokott szörnyűségek és borzalmak sorával. De ami által a mű túllépi e műfaj kereteit – amellettt hogy kitűnő bűnügyi regény is –, az az író elképesztő játéka: akik folytatásokban olvassák a művet, talán nem is veszik észre, sőt valószerű, hogy az olvasóközönség jó része a teljes mű elolvasása után sem fogja látni – a regény egy nagyszerű paródia,

még hozzá milyen nagyszerű paródiája napjaink bűnügyi regényeinek és korunknak általában! A fogyasztói társadalomnak, a nyugati világnak, ízlésünknek stb. Ezért igazán remekmű *A félfülvű*. Déry egyszerre írt jó bűnügyi regényt és írta meg a műfaj remek paródiáját. Nem riasztja el az olvasót – ellenkezőleg! A részletek pontosan a helyükön vannak, az egész mű viszont a bölcs öregúr, Déry Tibor kitűnően megírt paródiája: a XX. századi élet paródiája, az emberrablók paródiája, a riporterek paródiája, a rendőrség paródiája, az anya paródiája, a nagyapa paródiája... és mindez olyan művészi magaslaton, hogy az olvasó szinte beleszédül.

Vagyis: olvashatunk egy jó bűnügyi regényt szórakozásul, kikapcsolódásképpen, de ha egy kicsit igényesebben olvasunk, lesújthat, esetleg meg is nevetethet bennünket a századunkat célba vevő irónia, amelybe lényegében a regény is beletartozik!

(1975)

2.

Tíz évvel ezelőtt (1975-ben) felhívtuk a figyelmet egy frissen megjelent Déry-műre; nevezetesen *A félfülvű* közérthetőségére, olvasmányosságára. A szerkesztők dünnögtek: magyar író és jó író; a keleti tömbből való író, és a Nyugatot parodizálja meg a fogyasztói mentalitást – nem lesz ez így rendben. Ugyanígy a magyarországi filmek is megrökönyödést váltottak ki: honnan van szomszédainknak ilyen filmgyártása? Azokból a forrásokból, ahonnan irodalmuk is, csak a filmet könnyű megnézni, az irodalmi alkotásokat viszont először el kell olvasni, majd lefordítani, és csak akkor lehet ismét olvasni. Időközben a nagy író elhunyt (1894–1977): egy gazdag írói opus, amelynek egyik utolsó alkotása *A félfülvű*. Tíz év után a műfordítónak, úgy látszik, végre megvalósul a szándéka: a regényt talán nálunk is megjelentetik le kell hát fordítani. És a fordítónak el kell számolnia munkájával, ha olyan változtatásokat végzett, amelyek általában nem jellemzőek a fordításokra.

Déry korunk nagy és komoly témájával, az emberrablással játszadozott el. De témájába annyi könnyed iróniát szőtt, hogy egyszerűen nem tudjuk, hol van a játék határa, hol fog megállni Déry, ha egyáltalán gondol megállásra, és hogyan fog folytatódni a játék észrevétlenül olvasóinak tudatában. A téma „nagyvilági”, írója pedig magyar; a cselekmény a nagyvilágban játszódik, néhány halvány szál kivételével, amellyel Déry befogja hazáját is, nem kímélve azt az iróniától. A fordító át akarta menteni fordításába a mű minden elemét, de aztán az is lehetségesnek látszott, hogy azokat a részleteket, amelyek Déry hazájára vonatkoznak (ezeknek a regénybeli történetben nincs meghatározó szerepük!), áthelyezze egy másik országba, közelebb hozza a fordítás olvasóihoz. Tehát ahelyett, hogy lábjegyzetekben tisztázza, mire is

céloz Déry, ha egy-egy magyarországi személyiséget említ, a fordító ezeket a személyiségeket hazai emberekkel cserélte föl, elkerülve ezzel, hogy jegyzetek terheljék ezt a remekművet. Vitatható megoldás, de csak e mű példáján kell mérlegelni.

Erre az eljárásra a fordító a regénybeli nevekben talált indítékot. Először is főhős, ifj. Hamilton György említi: tudta, „mi a különbség, hogy Hamiltonnak születik-e az ember vagy *Kovács Jánosnak*”¹. A fordítónak nem volt oka arra, hogy a második nevet ne cserélje föl a célnyelvben mindennapi Joca Kovač alakkal, mivel itt nem meghatározott személyről van szó. Habár a fordító is azt vallja, hogy a neveket nem kell lefordítani. Azután amikor bevonja a cselekménybe a Hamilton család ügyvédjét, Déry megmagyarázza, hogy Longo Giovannai „magyarul dr. Hosszú János”, tehát lefordítja az olasz nevet; erre a fordító is kicserélte a nevet: „iliti Jovan Dugonjić”. Ily módon megnyílt az út még néhány névcserére; említsünk még kettőt.

Valahol az olasz hegyekben, ahol az elrabolt Hamilton anyja és az emberrablók vezére – egy gengszternök – találkoznak, hogy megállapodjanak a váltságdíj összegében, a következő jelenet játszódik le:

„Helyfoglalás után az elvetemült gengszternök, miután alaposan szemügyre vette vendége könnyű krepp zorszett ruháját, kellemes hangján megkérdezte, hol varratta.

– Budapesten – mondta az anya. – Budapest Magyarország fővárosa. Egy Rotschild Klára nevű divatszalonban dolgoztatok. Ha kívánja, szívesen megadom a címét.

– Majd elkérem – mondta a főnökasszony. – Belvárosi cég? Feltehetően drága?

– Dollárra átszámítva – mondta az anya – még mindig csak feleannyiba kerül, mint egy Chanel- vagy Dior-kreáció. Tudnia kell, hogy a magyar forintot nem jegyzik a nyugati tőzsdéken, és azt kis és nagy tételekben olcsón be lehet szerezni bécsi és zürichi bankokban.”²

A fordítás:

„Posle smeštanja okorela gangsterka, pošto je podrobno osmotrila laku žoržet krep haljinu svoje gošće, prijatnim glasom upita gde ju je šila.

– U Budimpešti – reče majka. – Budimpešta je glavni grad Mađarske. Šije mi modni salon Klare Rotšild. Ako želite, rado ću vam dati adresu.

– Moliću vas – reče kidnaperka. – Da li je firma u centru? Je li skupo?

– Preračunavši u dolare – reče majka – još uvek upola manje od neke Šanelove ili Diorove kreacije. Treba da znate da mađarske forinte nema na

¹ Déry Tibor: *Képzelt ripot egy amerikai popfesztiválról – A féljűlű*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 149. old.

² I. m. 218–219. old.

kursnim listama zapadnih berzi, ali ih jeftino možete nabaviti, malu ili veliku sumu, u bečkim ili ciriškim bankama.”

Rotschild Klára divatszalonja valóban létezik Pesten, és nála varratnak a felsőbb körökhöz tartozók. Mindezt lábjegyzetben kellene elmondani, hogy a szerbhorvát olvasó fogalmat alkothasson a szövegről. De ha már korábban is végeztünk névcserét, nem tudnánk-e itt is hatásosabban hozzájárulni a mű iróniájához, és a részletet hazánkhoz, a mi valóságunkhoz kötni? Nézzük, hogy hangzana ez:

„... upita gde ju je šila.

– *U Beogradu* reče majka. – *Beograd* je glavni grad *Jugoslavije*. Šije mi modni salon *Miriam Maric*. Ako želite, rado ću vam dati adresu.

– Moliću vas – reče kidnaperka. – Da li je firma u centru? Je li skupo?

– Preračunavši u dolare – reče majka – još uvek je upola manje od neke Šanelove ili Diorove kreacije. Treba da znate da *jugoslovenskih dinara* nema na krusnim listama zapadnih berzi, ali ih jeftino možete nabaviti, malu ili veliku sumu, u bečkim ili tršćanskim bankama.”

Vagyis:

„... megkérdezte, hol varratta.

– *Belgrádban* – mondta az anya. – *Belgrád Jugoszlávia* fővárosa. Egy *Miriam Maric* nevű divatszalonban dolgoztatok. Ha kívánja, szívesen megadom a címét.

...

– Tudnia kell, hogy a jugoszláv dinárt nem jegyzik a nyugati tőzsdéken, és azt kis és nagy tételekben olcsón be lehet szerezni a bécsi és trieszti bankokban.”

Tehát, mint látható, a csere lehetséges és igen hatásos, különösen a mű egészében. (Hogy Mirjana Marić divattervezőnő vezeték- és utóneve miatt változott némileg, és a zürichi bankok helyett miért a triesztiokról van szó – nem szorul magyarázatra.)

Egy másik helyen pedig, amikor Hamiltont, akit szabadulása után szanatóriumba helyeztek, egy riporter nyaggatja lehetetlen kérdéseivel, a következő párbeszéd folyik:

„... S még meg sem kérdeztem, kik látogatták meg betegágyánál. Richard Burton már járt itt?

– Naponta – mondta a fiatalember.

– Jászai Mari?

– Vele az éjszakákat töltöm.

– Fiatalos nagyotmondás, szerkesztő úr – mondta az anya. – Jászai Mari eddig mindössze három éjszakát virrasztott a fiamnál.

– Virrasztott!... Értem – mondta a riporter. – A kellő tapintattal fogom megírni.”³

A fordítás:

„... A još ga nisam ni pitao ko vas je posetio u sanatorijumu. Da li je već dolazio Ričard Barton?

– Svaki dan – odgovori mladić.

– Mari Jasai?

– S njom provodim noći.

– Mladalačko preterivanje, gospodine uredniče - reče majka. - Mari Jasai je do sada samo tri noći probdela s mojim sinom.

– Probdela!... Razumem – reče reporter. – Pisaću o tome s neophodnom taktičnošću.”

– Az olvasóknak itt ismét lábjegyzetben kellene megmagyarázni, hogy kicsoda Jászai Mari, hogy láthatóvá váljék a kétszintű irónia. Jászai Mari híres magyar színművész, túlszárnyalhatatlan tragika és komika, a magyarok számára neve egyenlő a színész főfogalmával, de a múlt század végén és századunk elején! Nem jobb-e névcserét vegezni, és a fordítás olvasóinak is ugyanazt nyújtani, mint amit a magyar műveltséghez tartozók élveznek: Jászai Mari helyébe mondjuk Žanka Stokićot tenni.

Érdekes lenne megnézni, milyen neveket használhatnánk Szarajevóban, Titogradban vagy Zágrábban. Zágrábban mondjuk Žuži Jelineket divattervezőként, Ljerka Šramot pedig színésznőként?

Ebben a néhány részletben tért el a fordító a megszokott gyakorlattól. Egyébként nem módosított a regényben levő ellentmondásokon, eltéréseken: ezeket az írói játék részének tekinti (a hősnek egyszer vannak testvérei, máskor egyke; a nagypapa a szalonjában egy nőtény oroszlánnal játszik, később már egy fekete sörényű oroszlánról van szó stb.), vagyis a tények elbizonytalanításával Déry szintén ironikus hatást vált ki.

Különösebb magyarázat jórészt fölösleges ehhez a regényhez. Valós eseményt, Paul J. Getty olajmágnás unokájának elrablását véve alapul, de messze túllépve ezen az indítékon Déry egy rendkívüli regényt adott nekünk, amelynek meg kell találnia a helyét az új kulturális közegben is, hogy alávesse magát az olvasók ítéletének.

(1985)

KÁVAI M. fordítása

Lapzártakor érkezett a hír, hogy Sava Babićot a Magyar írószövetség rendkívüli tagjává választották eddigi műfordítói tevékenysége, valamint a magyar irodalom értelmezése terén végzett munkájáért. Ugyanilyen elismerésben részesült Dobrica Ćosić író is, a *Hét nap Budapesten* szerzője.

³ I. m. 229–230. old.

STREITMANN ANTAL (I.)

B E L A D U R A N C I

A Streitmann Antal (1850–1918) sajátos egyéniségéről, a Nagybecskerekén folytatott különleges tevékenységéről szóló történet kezdődhetne úgy is, ahogyan a mesék: „Egyszer volt, hol nem volt...”

Rejtélyes alakját ma már csak az emlékezet őrzi. Ténykedésének apró mozzanatai bukkannak elő a feledés homályából, melyeket talán sosem tudunk összeilleszteni egységes képpé. Szerényen élt, de energiája, kitartása és emberszeretete határtalan volt. Munkásságának, gazdag festői opusának csak a töredékét ismerhettük meg. Néhány írása megőrződött a folyóiratokban és a napilapokban, de sokoldalú tevékenységéről csak szűkszavú hírekből szerezhetünk tudomást. Nem tudjuk azt sem, hol található a sírja, és rokonairól vagy leszármazottairól sincsenek adataink.

Vukica Popović tette az elő kísérletet Streitmann munkásságának a felfedezésére A nagybecskereki festők műtermei – kétszáz év festészete Zrenjaninban 1740 és 1940 között című tanulmányával, illetve az 1969-ben megrendezett kiállítással. A zrenjanini muzeológus a következőket írta: „A nagybecskereki képzőművészet fejlődésének e rövid áttekintése során elérkeztünk az 1890. évig, amely megítélésünk szerint az új szemléletű festészet térhódításának a kezdetét jelenti a városban. Ebben az évben rendezték meg festőink első tárlatát, amelyen Streitmann Antal is kiállította portréit a fúutcai Mangold könyvkereskedés kirakatában.¹ Tanulmányában másutt a „nagybecskereki impresszionisták” tagjaként említi.

Érthető, hogy Streitmann Antal, a hosszú ideig feledésbe merült festő kiváltotta a vajdasági művészettörténészek érdeklődését, hiszen egy régi, haladó város – annak idején Torontál megye székhelye – művészeti életének volt az úttörője. Ma, az említett tárlat után harminc évvel, illetve a képzőművészet ismert központjának a 100. évfordulóján Streitmann Antal

¹ Vukica Popović: A nagybecskereki festők műtermei – kétszáz év festészete Zrenjaninban 1740 és 1940 között. Tárlatkatalógus. Zrenjanin, 1969

munkássága már nem lehet ismeretlen. Streitmann Antal ugyanis elindítója volt annak a folyamatnak, amely az Écskai Művésztelepnek és az egyedülálló Modern Művészetek Galériájának a megalapításához vezetett. Stipan Kopilović impresszionista festő, Pechán József, a pesti Művészház egyik alapítója és tagja és Raichle J. Ferenc, a szecessziós építészet eredeti alakja mellett a pedagógus, a formatervező és festő Streitmann Antalt a vajdasági művészet történetének jelentős alakjai között kell számon tartanunk.

A már említett századforduló évtizedeiben nehéz, a művészetre és a művészekre nézve pedig veszélyes is volt azt a jelmondatot szem előtt tartani, miszerint: „a legegységesebb művészet a legnemzetibb”², valamint megőrizni a mindennapok feszült nacionalizmusa közepette az alkotómunka becsületét. Veljko Petrović a szerb intelligencia, azaz a városi lakosság helyzetét felmérve 1927-ben a következőket írta: „Így már a 80-as évek végén a mi vajdasági életünkbe is beszűrődött a magyarosság: a magyar nyelv és szellemiség nemcsak az állami, a megyei és a községi szervek meg szervezettek hivatalos ügyintézésébe, hanem az autonóm, felekezeti iskolákba is, sőt többé-kevésbé a kereskedelembe is. Ezekben az években olyan apákat találni, akik német iskolákban tanultak, és törték a magyar nyelvet, és olyan fiúkat, akiknek a magyar nyelv ment a legjobban; ezt követte a szerb, többé-kevésbé köznyelvi szinten, csak annyira, hogy érintkezni tudjanak az ügyfelekkel s a vidéki parasztsággal; németül pedig egyáltalán nem vagy csak törve beszéltek. Ugyanez volt a helyzet egyfelől a kereskedő és a mester, másfelől a segéd és az inas viszonylatában is. Véleményünk szerint az akkori két nemzedék közötti szakadék mélyebb volt, mint ma a gyakran emlegetett háború előtti és háború utáni generáció között”.³

Ugyanerről az időszakról, „a nemzeti stílus” jelentkezéséről Németh Lajos a következőket írta: „A kor művészeti közgondolkodásában a nemzeti művészet foglalta el a központi helyet, a legkülönbélebb eszmei és formai irányok választották – legalábbis szavakban – céljukként. Hol a függetlenségi harc legfőbb elemének, a magyarság önfenntartási ösztönének megnyilvánulásaként idézték, hol a nemzetiségekkel szembeni kultúrfőlény biztosítékának.”⁴

Streitmann szerényen, kitartóan, türelmesen és példamutatóan végezte sokrétű munkáját a soknemzetiségű környezetben. Mindenekelőtt pedagógus volt, a nagybecskereki gimnázium tanára. Lelkiismeretesen

² Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikkek, tanulmányok, I. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1974, 260. oldal

³ Veljko Petrović–Milan Kašanin. Srpska umetnost u Vojvodini. Matica srpska Kiadó, Újvidék, 1927, 121. oldal

⁴ Magyar művészet 1890–1919. Szerkesztette Németh Lajos. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1918, 101. oldal

végezte munkáját, halála alkalmával kollégájának, dr. Csaba Jenőnek a gyászbeszéde mégis igen szomorú képet festett a sorsáról: „Csak a szabadidejét szentelte a magyar kultúrának és ez a rövid pár napi óra eredményezett ennyit. Hát negyvenhárom évi tanárkodása? Ne feledjük, hogy Magyarországon volt tanár, ahol a tanárnak nincs tekintélye, csak becsülete, ahol a tanárnak élete lassú, lassú haldoklás, halála egy meg nem értett élet elmúlása. Évről-évre finomítja a rábízott kicsikék gondolatvilágát, lelkét és mégsem láthatja a munkája gyümölcsét, lebecsülik azok, akikért legtöbbet verejtékezett. Magyarországon ő volt az első, ki tanulmányozta a gyermeki lélek megnyilatkozását az alkotásban, ő volt a szószólója annak a pedagógiai elvnek, hogy a gyermek a rajzban ne utánozzon, hanem a saját egyéniségét fejtsse ki. Ő rendezett először gyermektanulmányi kiállítást hazánkban.”⁵

Valóban ő az akkor még ritka kivételnek számító, modern felfogású képzőművészeti pedagógusok közé tartozik. A képzőművészeti nevelés a népiskolákban című cikkében a jelentős tantárgy korszerűsítésének világszerte elért eredményeiről számolt be, s 1901-ben felhívta a rajztanárokat, hogy tanulmányozzák „a gyermekek ösztönös rajzkészségét, kutatásaik eredményeit pedig tegyék mindenki számára hozzáférhetővé”. Ő maga már nyilvánvalóan rendelkezett tapasztalatokkal e téren, amikor a tanügyi munkások szemináriumára bejelentette: „Az iskolai tananyag sokszínűségéről bizonyos képet kapunk abból a rajzgyűjteményből, amelyet a két nagybecskereki óvodában gyűjtöttünk össze...”⁶

Streitmann formatervező is volt, az első iparművészeink egyike. A múlt század nyolcvanas éveiben a bánáti falvakban és városokban szövőlányokat képezett ki a szövőműhelyek számára.

De mindenekelőtt festő volt élete végéig, a művészet elkötelezettje, a város képzőművészeti életének szervezője, mozgatóereje egész művészeti életének, összekötője a nagybányai és a gödöllői művésztelepnek, és mivel nitte, hogy a művésztelepek igen fontos szerepet töltenek be, lelkesen népszerűsítette őket.

Streitmann nem volt őslakosa a városnak, mégis szoros szálak fűzték Nagybecskerekhez, s tevékenysége kiterjedt az élet sok területére. A ma Romániához tartozó Nagykárolyon, az egykori Szatmár megyében született 1850-ben. Édesapja a Nagykárolyi Hírlap című helyi újságnak volt a szerkesztője. Szülei korán meghaltak. A gondját viselő rokonság a jogi tanulmányok felé irányította, mert abban látta legbiztosabbnak az egzisztenciáját. Valószínűleg a pedagógusi hivatás és a festői stúdiumok

⁵ Dr. Csaba Jenő: Streitmann Antal 1850–1918. A kegyes-tanítórend vezetése alatt álló Nagybecskereki községi rom. kath. főgimnázium Értesítője. Közzéteszi Bartha György dr. igazgató, Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája, Nagybecskereken, 1918

⁶ Streitmann Antal: A rajzoktatás a népiskolákban. Néptanoda. Nevelés-oktatásügyi hetilap, XXXIV. évf. Pécs, 1901. május 18., 20. és 21. szám

melletti döntése vezetett a rokonaival és a szülőhelyével való szakításhoz. Csupán feltételezzük, hogy miután Szatmárban és Nagykárolyon elvégezte iskoláit, és tudomást szerzett a Budapesti Országos Mintarajziskola és Felsőfokú Tanárképző 1871. évi megnyitásáról, úgy döntött hogy a fővárosban folytatja tanulmányait. Budapesten szerzett oklevelet 1876-ban. Jó diáknak bizonyult – az újságok szerint –, a tanulók munkáiból rendezett kiállításokon már 1875-ben kiemelkedtek munkái: egy abból az időből származó rajza, amely a Solymosi vár 1877-ben címet viseli, megtalálható Gerecze Péter A műemlékek helyrajzi emléke és irodalma című kötetének illusztrációi között.⁷

Streitmann nevét Nagybecskereken, ahol az egész életét leélte, első ízben 1879. november 29-én a gimnázium iktatókönyvében említik. Munkássága már kezdettől fogva kétfelé ágazott, „két sínen” futott. Mint tanár negyvenhárom évig hű maradt a gimnáziumhoz; ezzel egy időben – Hertelendy József főispán támogatásával – Nagybecskereken megalakította a Torontál Házipar Egyesületet. Már 1879. december 11-én a Torontál c. helyi lap egyik hírében Streitmann tettekeszségét fedezhetjük fel: „A nagybecskereki egyesült ipartársulat jövő évi január hó 17-én jótékonycélú tánczestélyt rendez, melynek tiszta jövedelme a felállítandó iskola és a tanoncok munkáiból rendezendő versenykiállítás fedezésére fog fordíttatni.”⁸

A Nagybecskerekre érkezett tanár nem késlekedett! A községi ipariskola az első két osztállyal 1880. március 7-én megnyílt, „a rajzot Streitmann Antal főgimnáziumi tanár és Hoffman Mátyás tanító, képesített rajztanár vették át”. Ettől kezdve haláláig a mindig tevékeny Streitmann állandóan szervezett, vezetett, tanított és festett. Teljes bizalmat élvezett a többnemzetiségű környezetben. A tanítványai, a szövönők és a kispárosok a szó szoros értelmében imádták (fáklyásmenetet rendeztek a tiszteletére); „ő a társasélet legrokonszenvesebb tagja”, mégsem ismeri fel senki a régi, elsárgult fényképeken, nincs benne a tiszteletbeli bizottságokban. „Nem lett a politikai ideálok apostola: tervét a tények mértékéhez szabta” – írta róla a már említett Csaba Jenő.

Nagybecskerek, a bánáti rónaság városa, már akkor, amikor ott Streitmann letelepedett, tiszteletreméltó hagyományokkal rendelkezett. Fényes Elek 1839-ben írta, hogy igen szép város cserépfedelű házaival és rendezett utcáival. Van öt temploma, megyeháza, postája, sóraktára, két kaszinója, színháza, két gyógyszerháza és sörgyára. A város kereskedelmi és ipari központ, mivel a Bega mentén terül el a Temesvártól a Tiszáig vezető víziút

⁷ Gerecze Péter: A műemlékek helyrajzi emléke és irodalma. 1906, 119. oldal (Streitmann Antal illusztr., a Solymosi vár 1877-ben)

⁸ Streitmann rajztanárnak a nevét először 1879-ben a Becskereki Piarista Gimnázium évkönyve említi, ami azt jelenti, hogy a Torontáli Házipar Egyesületet az 1878–79-es iskolaév folyamán alapították

közepe táján. Lakosai szerbek, németek, magyarok, románok és bolgárok voltak. „AXVIII. század negyvenes éveitől kezdve 200 éven keresztül kísérhetjük figyelemmel a város művelődésének történetét, s ezen belül a festészet folyamatos jelenlétét mindazon stíluskorszakokban, amelyek a 200 év alatt váltották egymást. (...) Becskerek hagyományosan gazdag képzőművészeti életében Konstantin Danil (1789–1875) jelentős szerepet töltött be. (...) Itt nőtt ki a XIX. század egyik legnagyobb képzőművésze, jó néhány szerb festőnek volt a tanára. (...) Tanítványai, illetve a hatása alá került festők között Đura Jaksić volt az egyik legjelentősebb (1832–1873)”,⁹ s amikor Streitmann a városba érkezett, fontos szerepet töltött be ott Johan Goigner (1837–1887) festő és fényképész.

A XIX. század második felében Becskereknek megvolt a maga igazi fényképésze is, Oldal István (1829–1916), aki az 1848-as szabadságharc után telepedett itt le, és rövid ideig a helyi zsidó iskolában rajztanár volt. Állandó jellegű fényképszűtermet tartott, mely 1954-től kezdődően közel két évtizeden keresztül megszakítás nélkül működött, s elsőnek tekinthető nemcsak Vajdaságban, hanem az egész országban.¹⁰

A múlt század nyolcvanas éveinek kezdetén ebben a régi és haladó városban, Torontál megye székhelyén is megindult a kapitalizáció. Az akkor fejlett agrotechnikai intézkedések és a gépesítés mind gyakoribb alkalmazása révén hirtelen fejlődésnek indult a mezőgazdaság. A gabonakereskedők a Begán egész dereglyeflottákat indítottak. Az első gőzmalom 1868-ban kezdte meg működését, 1878-ban megalapították a Munkások Oktatási Egyesületét. A közeli Melence községben nagy lelkesedéssel bejelentették és 1879-ben ünnepélyesen meg is nyitották a Rusanda gyógyfürdőt. Amikor Streitmann Nagybecskerekre érkezett, az évszázad derekától fennálló gimnázium megnyitotta a nyolcadik osztályt, és bevezették az ábrázoló mértant mint tantárgyat.

Nagybecskereken 1880-ban 573 kisipari műhely működött 60 féle szakmával. A város lélekszáma 21 934 volt. 1882-ben működni kezdett a kenyérgyár, amelyben naponta hat tonna kenyeret sütöttek. Biztos jele volt ez a városiasodásnak: a kenyeret mind ritkábban sütötték az otthoni kemencékben, inkább a pékségben vásárolták, ugyanakkor azonban jelezte a napszámosok és az éhes földnélküliek számának hirtelen növekedését is. A századfordulón felszínre törő nincstelenség és kilátástalanság jelei képtelen helyzetet tükröztek: a kenyértengerben százezer éhezött.

Erről a korról, amelyben át- meg átiszövi egymást a tehetősek könyörtelensége és a vezető réteg megdöbbenő tehetetlensége, hű képet ad egy módfelett naiv határozat. A vasút közhírré tette, fűzfát ültetett a vasútvonal mellé, hogy kosárfonáshoz elegendő fűzfavesszőt biztosítson. Ezzel „kivántak hozzájárulni”

⁹ Vukica Popović, idézett tanulmány

¹⁰ Kalapis Zoltán: Bečkerecki svetlopisac. Újvidék, 1986, 7. oldal

a földműves lakosság körében a tömeges munkanélküliség fenyegető rémének a megszüntetéséhez.¹¹ Az illetékesek, hogy elhárítsák a katasztrófát, gyökeres intézkedések hiányában az egyedüli üdvözítő megoldást a háziipar megteremtésében látták, amely kiegészítő jövedelmet biztosított a falusi, leggyakrabban a sokgyermekes családokban.

A helyzetet meggyőzően ábrázolja a Torontál című lap 1890. augusztus 10-ei számának a melléklete (valószínűleg Streitmann írta), amelyben a nemzeti háziipar kérdése című cikkében többek között a következő olvasható: „...Tény, hogy hazánk 17 millió lakossága közül (ha 40 százalékot, mint kiskorúság miatt munkára alkalmatlant leütjük) 10 millió munkaképes kéz. ... legalább is 6 millió ember, az év kétharmadában vagyis 200 napon át semmikép nincs foglalkoztatva. ... Nézetünk szerint minden iparnak csírája a háziipar.”

Streitmann jogosan szolt hozzá a témához. Amikor a cikk megjelent, már tízévi tapasztalat állt mögötte. Ő ugyanis „a tervét a tények mértékéhez szabta”. A szönyegek jellemzőek e vidékre. Keleti színekben pompáznak a szöttesek és a népviseletek. A többnemzetiségű népművészet gazdagsága „az egzotikus áru olyan kincsesbányája”, amelyet minden kétséget kizáróan fel lehet kínálni a világpiacon, azonkívül a modern művészeket is alkotásra ihlették. A „tarka vásznak” szövése női foglalatosság, amelynek ezen a tájon mélyen gyökerező hagyományai voltak, csupán Nagybecskerekben több mint 200 szövőszék található. „Csak” munkába kell állítani azokat, beindítani, a többit már rá lehet bízni az előzőleg betanított lányok fogékonyságára és ügyes ujjaira.

Ezért Streitmann, nem sokkal a Becskerekben való letelepedése után, 1880-ban megalakította a Községi Ipariskolát. Csakhogy az ő elképzelése nem pontosan vágott egybe a városi előjáróság felfogásával. Már kezdettől fogva az iskolának számos nehézséggel kellett megküzdenie, a munka eléggé akadozva folyt. A zömében írástudatlan tanuló a nem rájuk méretezett tantervvel nehezen tudott megbirkózni. A városatyák érdeke a számtalan foglalkoztatásra való felaprózottság volt, „a mindenből egy kicsit, mindenkinek valamit” elgondolás azonban nem kínált semmilyen perspektívát. A társadalom rendszeres támogatása és a módszertan helyes iránya nélkül mind nyilvánvalóbbá vált, hogy így nem lehet eredményt felmutatni. „Streitmann Antal, az iskola egyik megteremtője – az 1881–82-es tanév végén – lemondott rajztanári állásáról”¹². Ez a lépése nem kishitűségéből fakadt, és nem is félreállást jelentett. Belátta, hogy új utakat kell keresnie. „Nincs az ipartestület működésében olyan mozzanat – írja Streitmann jó ismerője,

¹¹ Torontál. Nagybecskerek, 1879, dec. 25.

¹² Büchler Hugó: Nagybecskerek népoktatásának története. A Torontálmegyei Magyar Közművelődési Egyesület kiadása, 1913

Büchler Hugó – amelynek nem ő lett volna a lelke, sok esetben a kezdeményezője. Minden lehetőet elkövet, hogy a helyi ipart fejlessze.

Ezt célozta folytonos agitációja, szóban és írásban, tettel és áldozattal való igyekezete, hogy megteremtse Nagybecskereken a szövőiskolát.¹³

Mivel az iskolaalapításkor a városi és megyei adminisztrációval rossz tapasztalatokat szerzett, Streitmann az elkövetkező időszakban teljes egészében a maga alapította Torontál Háziiipar Egyesületre támaszkodott: önmagában egyesítette a rajztanárt és az iparművészt is, s eddig még nem tapasztalt „hadműveltebe” kezdett. A Torontál című lap az egymást követő számaiban tudósításokat tett közzé az egyesület tömegessé válásáról. Streitmann nagyon jól tudta, hogy a megye területén a padlásokon, elfeledve – akár több ezer szövőszék porosodott, amelyeket munkába lehetett állítani a háziipari paraszti kézművesség és az iskolázott formatervezők alkotásait ötvözve.

Már 1882. január 19-én a Torontál című lap Hírharang című rovatában felsorolja az egyesület új tagjait. Az előkelő személyiségek támogatták munkájukat, s csakhamar csatlakozott hozzájuk „a szerb földművesek szövetkezete Jarkovácon”, továbbá „a szanádi községyi szegény alap” stb. „A rendes évi díjas tagok” közt először kerül említésre az eleméri Kovalszky Sára neve, aki később a nemzetközi iparkiallításokon szerez hírnevet.¹⁴

Streitmannak az volt a célja, hogy rendes és támogató tagok toborzásával létrehozza az érdekeltek erős egyesületét, akiknek a követelését méltányolja a minden jó kezdeményezés elé akadályt gördítő adminisztráció. Február elején az egyesület hatvan taggal gyarapodott; a katalinfalvi iskolaigazgató N. Wiskocsil 21 tagot toborzott. A megerősödött egyesület „az elhanyagolt háziiparnak emelése érdekében nagyobb feladatok megoldására is fog vállalkozhatni” – tudósított az újság.

Az év végén már láthatóak az eredmények. Október 26-ai újsághír: „Torontálmegyét a kereskedelemügyi miniszter felhívta, hogy nyisson szövőiskolát.” Végül 1882. december 14-én olvasható a Háziiipar Egyesület utolsó üléséről szóló jelentés: „17 alapító tag; 186 pártoló tag; 115 rendes tag. Határozatot hoztak arról is, hogy szövőműhelyeket kell alapítani Nagybecskereken, Nagyikindán és Nagy Szent Miklóson.”

Megfelelő előkészületek után a minisztérium készséges támogatásával 1883. október 29-én megnyílt Kikindán az első kisebb szövőiskola a környék szövőnőinek a betanítására.

1884. május 1-jén Nagybecskereken ünnepélyesen megnyitották a

³ Uo.

⁴ Kovalszky Sarolta személye még mindig talányos; több alkalommal említik mint a nemzetközi kiállítások jutalmazottját (Gellér Katalin–Keserű Katalin: A gödöllői nűvésztelep. Corvina, Budapest, 1987)

Leányiparos-tanonciskolát, igazgatóvá Streitmann Antalt nevezték ki. Kezdetben 25 tanulója volt, a szövőségeket az állam adta. Azonnal bevonták azokat az érdekelt asszonyokat is, akik saját szövőséggel rendelkeztek, és be akartak kapcsolódni a korszerű formatervezők felügyelete mellett végzett ún. munkaformákba. A lányok a gyakorlati munka, „a faliszőnyeghez szükséges karton elkészítése mellett, rajzot és színtant is tanultak”. Már 1886-ban az ebben a művészi fokon oktató iskolában készült alkotások megjelentek a bécsi iparkiállításon; megérkeztek az első megrendelések is, többek között Viktor herceg udvara részére, aki a lakosztályát ezekkel „az ószerb motívumokkal díszített szőttessel” akarta szebbé tenni.

„Kezdetben szerb tarka vásznakot és torontáli szőnyeget csináltak, hogy a szőnyegmotívumokat kereskedelmi nivóra emeljék, később pedig átmentek a kötött szőnyegek gyártására és az iskola fennállásának negyedik évében, 1887-ben, a szegedi iparkiállításon ...” a szövőlányok is bemutatkoztak, és a közönség előtt alkották meg szőtteseiket. „Streitmann tanár valóságosan kézzelfoghatólag bizonyította be a kételkedőknek, hogy a falusi lányok munkája ez.”¹⁵

Az ugyancsak 1887-ben Nagyszentmiklóson megrendezett második Torontál megyei ipari kiállításról megjelent tudósítások is Streitmann akciójának gyors terjedéséről tudósítanak: „Itt látjuk a nagybecskereki, az eleméri és a törökbecsei szövőtelepeket, melyek hivatva vannak más telepek felállítására buzdítani, részint a torontálmegyei híres szövőipart fejleszteni.”

A szövőiskola termékeivel párhuzamosan ahol már perzsaszőnyeget is készítettek, a szövőiskola „kirendeltségeiként” első ízben jelentkeztek a szövőtelepek a saját termékeikkel. Szövőtelepek létesülnek Melencén, Vranjevón, Németeleméren, Becskereken stb., hogy a szövőnők körében népszerűsítsék a korszerű, széles szövőségeket. E szövőtelepek – szövőiskolai kirendeltségek – gyors létesítéséhez minden kétséget kizáróan hozzájárult az 1883-ban beindult Nagybecskerek–Nagykikinda vasútvonal. Mindenesetre Kovalszky Sarolta műhelye Németeleméren az elsők között alakult meg. Kovalszky Sarolta az iparművészet kiemelkedő egyénisége, az egyesületi tagok között is első. A Torontálmegyei Házipar Egyesület 1890. május 18-án megtartott évi közgyűlésén Hertelendy József elnök, Streitmann Antal titkár mellett Kovalszky Sarolta az egyesület egyik vezető egyénisége és „a központi választmány tagja”.

Ennek az alkotói társaságnak egyre nő a tekintélye, ezért nem meglepő Hertelendy főispánnak a Torontálban megjelent felhívása, amellyel összetartásra és segítségre szólítja fel az embereket „Torontálmegye műipari kincsének, a szövőiparnak a fejlesztése köré”.

¹⁵ Büchler Hugó i. m.

Ez alatt az évtized alatt a városban intenzív kapitalizálódási folyamat ment végbe. A már említett kenyérgyár és az 1883-ban beindult vasútvonal mellett sorra nyíltak meg a műhelyek, azzal a céllal, hogy nagyobb üzemekké, gyárakká fejlődjenek. Ezek közé tartozott az 1884-ben megnyílt szappan- és viaszműhely, a mai Luxol szappangyár; az 1888-ban üzembe helyezett spirituszgyár; felépült a vármegyeháza, amelyet Lechner Ödön kiváló magyar építőművész tervezett; két új téglagyárat építettek stb. A már meglévő műhelyek mellett 1890-ben az újonnan kialakult körülményeknek megfelelő műhelyek egész sora nyílt meg, öntödék, géplakatosműhelyek, szerelőműhelyek és lakatosműhely! A „lehetetlen lehetőségek” századába való rohanás volt ez, nagy reményekkel és nem is éppen szerény élvárásokkal. Vészjelző volt azonban a *Torontál* című lapban 1889. augusztus 11-én közzétett hír, bármennyire békésen is hangzott: „A nagybecskereki szövőműhely fölösleges és nagy mennyiségben összehalmozódott pompás szőnyegkészletéből jókora mennyiséget ki fognak sorsolni!”

Sajnos, a hír nem kapta meg a jelentőségét megillető odafigyelést. Streitmann Antal, a közjóért és közérdekért fáradhatatlan energiával, odaadással dolgozó nemes lélek nem volt közgazdász, és az elkövetkező időszak „üzletembere” sem. A világpiac meghódítására irányuló elképzelésének szükségszerűen összeütközésbe kellett kerülnie a kor realitásával, és természetesen a fantáziaszegény, szűk látókörű kereskedőkével, a művészi értékről, az exkluzivitásról vagy a jó ízlésről nem is beszélve. Ő a „szegény sorsú lányait akarta megtanítani oly munkára, amely a megélhetés mellett biztosítja számukra a munka és az alkotás örömét is”. Azt az eszmét képviselte, hogy „a termék fontos és jövedelmező cikket képez, s a finom ízlést is műveli”. Összhangban is volt e nézete a kor időszerű eszméivel, az angol író- és művészcsoporthoz, a preraffaeliták művészcsoporthoz által képviselt eszmékkel, amely a művészet megújítását tűzte ki célul, és nagy hatást gyakorolt a művészetre általában, de különösen az akkor kibontakozóban lévő iparművészetre.

(Folytatjuk)

MIKULA Mária fordítása

DOKUMENTUM

FARKAS GEIZA ÁLDATLAN PERE (IV.)

BORI IMRE – VÁRADY TIBOR

A FELESÉG, BELLER ILONA VISELKEDÉSÉRŐL
(Farkas Geiza saját kezű fogalmazványa)

Ha nem átalnám a bíróság idejét túlságosan igénybe venni, felperes minden nálam való életére vonatkozó vádaskodását megcáfolhatnám magának a felperesnek nálam levő sok leveléből és ezekre adott válaszaimból. Ezekből többi közt kiderül, hogy a felperes az enyémnél kiadósabb kosztion élt nálam, hogy személyzetem megkérdezte, mit kíván enni, étkezés után még maradékokat is féltette a kiszolgáló leány ujjaitól, még maga a házastól félt. Kitűnik, hogy kiszolgálása nem volt kevesebb, mint manapság bármely úri nőé – ellenben ő kíméletlen szeszélyekkel, gáncsokodásokkal és durva szidalmakkal kedvetlenítette el a szolgálatára rendelt egyéneket. De mindezek mellett folyton elégedetlenkedett, igényeskedett, gyanúsított, vádolt, rágalmozott, még betegségem idején is folyton zaklatott majd minden napos, véget nem érő uszító leveleivel, házam rossz hírének előállításával. – Abban az átlátszó reményben, hogy így egyszer mégis rákésztethet személyzetem kicserélésére és háztartásomnak az ő kezére adására. És hogy ezt akkor tette, mikor már a háztartás vezetésére, személyes gondozására, életem megosztására való képtelenségét nyilvánvalóan bebizonyította – amikor sértő fellépéssel és több hónapi távolléte után már megírtam volt neki, hogy ne jöjjön többet házamba, legfeljebb vendégként rövid időre, a legszükségesebbek elintézésére, azután éljen, ahol akar, a tartásdíjból, melyet önként felajánlok neki...

A MEGSZÓLÍTÁS SÉRT

(Folytatás)

Kitűnik, hogy a „Gézuka” megszólítást, melyet pedig még a cselédség kezére került borítékokra is alkalmazott és közömbös harmadik személyekkel rólam beszélve is használt, valamint a „szegény kicsikém”-féle megszólításokat akkor tiltottam meg neki határozottan, mikor erre

vonatkozó ismételt felkéréseimet egyszerűen figyelembe sem vette, és amikor az ilyen kicsinyítések ismeretes nem-érintkezéseim mellett csak leszállíthattak, nevetségessé tehetek mindkettőnket. Jellemző módon még akkor sem írta leveleit a körülményekhez illőbb címzéssel vagy címzés nélkül, hanem legalább pontozással jelölte az általam visszautasított megszólításokat. Aláírását ellenben sokszor olvashatlan hierogliffá rövidítette, amit ugyan már nem vettem neki rossz néven...

A FELESÉG TAKTIKÁJA (Folytatás)

Kitűnik ama levelezésből, hogy a felperes az általam 1925 óta már csak ideiglenesen engedélyezett otlétet azért húzta és tette számomra minél észrevehetőbbé és kellemetlenebbé, hogy ezáltal engem, ha engedékenységre nem szoríthat, olyan egyenes kiutasításra ingereljen, melyet válaszesetén az én hibám kimondatására használhat fel. Erre a legerősebb bizonyíték 1927. október 17-én kelt levelének azon kitétele, mellyel a két tanú előtt aláírt távozás-felszólítást egyenesen a számba rágta. De még így is csak olyan elkergetést erőszakolt ki tőlem, mely után több mint két évvel még mindig házamban ül anyjával együtt. Ennél más ember már egészen más, hatályosabb előzést alkalmazott volna...

EGY A FAMÓZUS LEVELEK KÖZÜL

.....
Mama jobb szeméni operálása végett Budapestre kísérem és amikor Isten segítségével az ügy szerencsésen lezajlott, visszaérek. Legyen szíves, intézkedjék, hogy távollétemben és főképp az ön távollétében cselédsége lakásomba be ne hatoljon. Minthogy a kulcsok tapasztalatom szerint több ajtót nyitnak, külső ajtómrakakatot teszek.

(az aláírás névjel ?)

Elemér, 1928. aug. 28-án.

A FELESÉG LEVELÉT NEM AKARJA OLVASNI (Részlet dr. Mijajev Luka ügyvédnek írott leveléből)

... Nem szándékom a levélre válaszolni. Hogy egyáltalában elfogadtam és felbontottam, ez csak azért volt, mert géppel címezve feladó-jelzés nélkül érkezett...

Keltezése: 1928. december 11.

VÁRADY IMRE KÉZÍRÁSÁVAL FARKAS GEIZA VALLOMÁSA SZERELMI ÉLETÉRŐL

(Szerb nyelvű szöveg)

Neki (49 évesnek) nem a nemi viszony volt a legfontosabb.

Az eljegyzést fel akartam bontani, mert hallottam, hogy a családjában örültek is voltak.

Kétszer közeledtem hozzá, de ő visszautasított, mert félt, előtte azonban csókolgatott és felizgatott.

A házasság után nem volt senkivel viszonyom, tehát potenciáról nem is tudhatok semmit. Előtte utcalányokkal potens.

A SZÖVEGKÖZLŐ INFORMÁCIÓJA

1929-ben a bíróság a házastársakat ágytól és asztaltól hat hónapi időtartamra elválasztotta, egyben mindkettejüket figyelmeztette. A hat hónap elmúltával Farkas Geiza a bírósághoz fordul, és értesíti, hogy a házastársi közösség nem állt helyre, ezért kéri, hogy a bíróság mondja ki a válást. 1930. november 22-én a becskerekai bíróság 3000 dinár tartásdíjat állapít meg, ami ellen a feleség, Beller Ilona, fellebez, mert kevésnek tartja. 1931-ben a bíróság Farkas Geiza hibájából mondja ki a válást és havi 3000 dinár tartásdíjat rendel el fizetni a feleségnek, továbbá feljogosítja a Farkas-név viselésére is. Ez ellen Farkas Geiza fellebbez, mondván, hogy az ő házassága nem közönséges házasság, és ezért másképpen is kell megítélni.

A FELLEBBEZÉS SZÖVEGÉBŐL

(Szerb nyelvű szöveg)

A paraszt akkor házasiítja meg a fiát, amikor az 19–20 éves, főképpen azért, hogy a család munkaerőhöz jusson a mezei munkákban, a munkás azért házasodik, hogy legyen aki rá mos, fehérneműjét foltozza, rendben tartsa a házat, főzzen és így tovább, s természetesen, hogy gyermeket is szüljön neki. Közöttük a lelki kontaktus alig jön számításba, amikor házasságot kötnek, s az ritka kivétellel soha nem jön tekintetbe, amikor a házasság felbontására kerül sor.

Hasonló a helyzet akkor is, amikor olyan emberek viszonyát kell megítélni, akiknél a fizikai és anyagi szempontok az uralkodóak az életmódra, a gondolkodásra, az életfelfogásra, az ösztönökre és vágyakra gyakorolt hatásukkal.

Egy csomó intelligensebb ember s úgynevezett intellektüel is a házassági diszharmóniának erős okát találja a tényben, hogy a feleség nem gondoskodik kellő mértékben kedvenc réteséről vagy pörkölt káposztájáról, ha tehát nem látszik elsősorban férje gyomrának jó érzésével törődni. Ezek ugyanazok az emberek, akik évente egyszer vesznek kezükbe könyvet, s valójában minden szökeővben olvassák is el, soha nem gondolnak lelki harmóniára, azaz nem is akarnak a maguk és feleségük lelki életére gondolni, és akár huszonöt évi együttélés után is csodálkozva állnak meg feleségük lelki életének „jelentősége” előtt.

Én a magam részére azt a jogot követelem, hogy rólam másképpen ítélkezzen, hogy engem mint intellektüelt ítéljenek meg...

Nem akarok én is valamiféle arisztokratikus nézeteket hirdetni, de vallom, hogy az Egyetemek, az Iskolák, a Könyvtárak, az Irodalom, a Tudományok, a Tanulmányok azért vannak, hogy... lehetővé tegyék az ember felemelkedését, elmélyülését, átszellemülését.

Én olyan ember számára keresem az igazságot, aki egy hosszú edukációs folyamatnak és tanulmányoknak tiszta produktuma, nem pedig a természetadta fiatalnak, a lelki és a testi ösztönök emberének...

FORDULT A KOCKA . . .

(Kezdetben Farkas Geiza védekezett, neki kellett bizonygatnia, hogy nem olyan gazdag, mint amilyennek felesége gondolja, s most már a bíróságon is nyert ügye van.)

*Beller Ilona levele Várady Imréhez
1932. december 10.*

Igen tisztelt, Ügyvéd Úr!

Az hírlík rólam, hogy férjemet tönkreteszem, annyit fizet nekem. Nem tudom, hogyan terjedhet ilyen valótlanság. 1932 márciusában kaptam utoljára pénzt és pedig nem a nekem járó egész ellátási összeget, hanem csak 3000 d-t. Ebből Dr. Pavlovics kapott és én mindössze 1000 d-t. A márciusi 1000 d. óta egyetlenegy fillért nem kaptam. Ha Dr. Matics addig elküldte a pénzt, azután is elküldte volna. És Ön is, Ügyvéd Úr bizonyára elküldte volna, ha lett volna mit. Mama tart el engem is havi 1163 dinárjából és ő 81 1/2 éves! Nem gondokról van itt szó, nyomorgásról. Felesleges, hogy férjem megtudja. Határtalan gonoszságának végtelen jólesne. Sajnálom őt. Tudok olyan férfit, aki elbukott feleségét is rendesen ellátta, mert gyengeségének tudta be és most továbbra az ő nevét viselte. De érdemtelen így bánni valakivel! Erre csak ő képes. Ön is tudja, Ügyvéd Úr, hogy férjem a reá rótt eltartási díjat igenis

megfizetheti. A Cassacija által meghatározott 5000 d. egy évben még mindig kevesebbet tesz ki, mint az én tanári fizetésem és budapesti lakbérem együtt.

Dr. Matic végrehajtást csinált, lehet, hogy így kellett, nem értek hozzá. De *a mi elveinkkel ellenkezik és kértém is hagyja abba. Fogalmam sincs, hogy mi történt, egy fillért nem láttam a végrehajtásból sem.*

Tudom, igen tisztelt Ügyvéd Úr, hogy mindenben, adásvételeiben, *eldugásaiban hathatósan támogatta, tanácsolta férjemet, hogy engemet kenyereimtől megfosszanak.* Azt is tudom, hogy amit férjem akar, annak meg kell történnie. Pedig emellett mily befolyásolható! Meg lehetett volna értetni vele, hogy ne tegye, jobban is jár, mert olcsóbb...

*Dr. Várady Imre 1933. március 22-én válaszol
(Fogalmazványszöveg)*

VB. 1933. március 22.

Nagyságos Asszonyom

Szemrehányásokkal, sokban teljesen igaztalan vádaskodásokkal telt levelére, ma, – amikor mind annak, aminek úgy látszik be kelle teljeseznie, utolsó jelenete is lejátszódott, – ma válaszolok. Meg tartatott végre az oly sokszor kitűzött s érthetetlen intézkedések miatt újból és újból elmaradt utolsó árverés is Elemérett. Az első árverés után ugyanis folytatólagos végrehajtás lett foganatosítva az ekkor újból lefoglalt ingóságokra 3-szor is ki lett tűzve az árverés, – mivel engem sohasem érdekesítettek arról értesíteni, hogy nem lesz megtartva, Geiza érdekében mindenkor ki mentem Elemérré s csak ott a helyszínén láttam mindenkor, hogy ismét csak bujosdit játszanak, – mi lehetett a rejtett cél máig sem tudom, – míg végre zimankós kemény időben komolyan megszólalt a végrehajtó s több mint két órán át tartó licitálás után elkelt a lefoglalt ősi háztartás utolsó darabja is.

Geiza ezt már nem várta be Eleméren, – hónapokkal ezelőtt külföldre ment s amint látom végkép is búcsút mondott az itteni vidéknek. Kastélyát, mint méltóztatik tudni lerombolták, az ősi parkot kipusztították, kedves rokonát, Boborné úrnőt eltemették s a múlt hónap óta a sok évtizedeken át hűséges lelku házvezetőnő Ágnes is örökre elpihent. Ezzel itteni volt háztartása végkép feloszlott s nagyon érthető, ha lelke nem vágyakozhat többé e vidékre, ahol kedves sírjain kívül, nem lehet többé semmi ami ide vonzhatná. Hogy mindennek miért kelle így végződnie a jó ég a megmondhatója.

E tényekre csak azért voltam bátor e néhány vonással reámutatni, hogy e képet méltóztassék szembeállítani azzal, amelyet más szemszögből nézve

Nagyságos Asszonyom írt meg levelében. S bizonyára éreznie kell, hogy levelében kimondott ítélet túl szigorú s éppen nem igazságos.

De tekintsünk el mindettől, amit sem vissza csinálni, sem megváltoztatni nem lehet s mérlegeljük kellő komolysággal Nagyságos Asszonyom levelének reális kérdéseit.

Geiza úgy tudom, hogy minden ellenvetés nélkül és pereskedések nélkül mindenkor hajlandó lett volna akkori vagyoni viszonyainak megfelelő havi három ezer dinár fizetést teljesíteni.

De ekkor jött a perek egész sorozata. Az ideiglenes tartásdíjper végig a kúriáig. Majd jött az a szerencsétlen lakásper. Azután a válóper azzal az ötlettel, hogy Geiza nem kevesebb, mint havi 12000 dinár nőtartást fizessen. Az ilyen horribilis támadás ellen, bocsánat, de védekezni, mégiscsak önmagával szemben a legegyszerűbb kötelessége volt. Hogy e szakadatlan pereskedés, a vele járt kifogyhatatlan lelki izgalmakon kívül mily rengeteg költségbe került, ezt Nagyságos Asszonyom is tudhatja; – én csak sejtmem. Mert hisz én e sok perlekedésből csak egy igen kis szakaszon – csakis a válópernek első bírói ítélethozataláig voltam Geiza ügyvédje – sem ezt megelőzőleg, sem ezután.

Csak annyit láttam, hogy a folytonos perlekedések költségkiadásaihoz hozzá jött Nikolics Batónak anyagi összeroppanása, a bankoknak, az adósoknak anyagi pusztulása, s bár Geiza anyagi ügyeibe engem soha be nem avatott teljesen, mégis kelle látnom, hogy az napról napra mint zsugorodik. Ezekből következtethettem azután teljes joggal, hogy nem egyéb, mint álmok országába való vágyakozás Nagyságos Asszonyom azon igénye, amellyel végkielégítésként milliókról ábrándozott. Ma is meggyőződésem, hogy a megítélt 5000 dinárokat és vagy 30000 dinárnyi perkielégítéseket csak azért nem fizeti, – mert erre legjobb akarat mellett is, egyáltalán nem képes.

Még akkoriban amikor Geiza még itt volt közöttünk, amikor még nem úzte világgá a folytonos végrehajtás, foglalás, árverés, zárgondnoki ellenőrzés stb. Zaklatása, akkoriban megbízásom volt, hogy az árverés megszüntetése ellenében felajánljam – amit a sok költségfizetés és veszteség után még elbírna – havi 2500 d. díj fizetését. Érintkezésbe is léptem volt a békés megoldás érdekében Dr. Matić úrral; igaz, hogy tőle kértem ajánlatot. De az árverések folytatódtak, – s úgy azután érthető, hogy minden abban maradt. Fatalista jelszó lett: ám történjék, aminek történnie kell.

Mégis Nagyságos Asszonyom hozzám intézett levelére azzal óhajtok válaszolni, hogy felveszem a végképp megszakadtnak vélt fonalat, és készséggel kísérlem meg a megegyezést azon az alapon, hogy: Geizát reábírom, hogy a megegyezés létrejötte napjától fizet Nagyságos Asszonyom minden igényei kiegyenlítéseképp havonként kettőezeröttszáz dinárt.

Erre a közvetítésre felhatalmazása esetére ajánlkozom. Nem kutatva, hogy a megtartott árveréseken befolyt pénzek miképp nyertek elszámolást, avagy

hogy ügyvédekkel mi módon létesít megállapodást. Legjobb meggyőződésem, hogy Geiza mai viszonyai mellett ennél többet semmiképp sem áldozhat, s meggyőződésem az is, hogy ez ajánlat elfogadása Nagyságos Asszonyom igaz érdeke.

Kezeit csókolja

A KICSINYESSÉGEK PERÉNEK KÉT RÉSZLETE

Az egyik:

Beller Ilona szövegéből

Minden félreértés kikerülése végett kértem és közlöm a következőket:

A két szekrényt nékem vásárolta Eisenstädtertől, a dunyhát nékem csinálták, – elvihetem-e? Kis fehérneműt is csináltatott használatomra, – ideadja-e? Általában véve ilyen esetekben egy hálószobát kap az asszony, ágyat, asztalt, íróasztalt, kis garnitúrát stb. valami fehérneműt, házit, asztalit, ágyneműt. Remélhetek-e valamit? Van minden bőven a kastélyban, de Budapesten is. Akár ott is adhatja.

A kis számovárt Budapesten javíttattam, – nékem adott, fiókjaimban levő apróságokat, ékszerskatulyát, – a szobában levő kis nippe-eket, fényképkereteket stb. magaménak tekinthetem-e.

A pont nálam maradt fehérneműt elviszem. Folyton ugyanazt kellett használnom, régi is volt, annyira kellett javíttatnom, egyik oldalon, majd a másikon frissel pótolnom, hogy végeredményben nem tudom, maradt-e valamicske az eredetiből.

A lavór, vizespalack stb. eltörött. Nagyon szerényen pótoltam magamnak. Azt hiszem, nem kell itthagynom.

Az ittlétem alatt eltörött holmikért tekintse kompenzációnak, amit viszont csináltattam: így

A függönyöket mosás után karikára varrtuk és csináltatott vasrudakra fűztük be a karikákat és így akasztottuk fel a függönyöket. Nem kellett odaszögezni, mint ahogy volt, mert a szögezés árt a függönyöknek és a függönytartónak is és minden mosás után szögezni kell. Így könnyebb mosni is.

Az ágyakban a nagy rugós matrácok alatt levő kisztnidarabokat rendes deszkabetétekkel pótoltam, a szükséges számút megcsináltattam, valamint jó Wertheim kulcsokat is, – mindegyiket helyén hagyom –

– A bútorokról leesett részecskéket – nemcsak a magam szobájából – szépen összerakva együtt hagyom.

Az ezüst tükör, minden kézimunka, családi emlék, képek, szobor, fényképek, szőnyeg stb. minden rendben helyén van.

A két nagy kofferre, amelyekkel jöttem, szükségem lesz, – esetleg csak az egyikre. Budapesten rendelkezésére bocsátom.

*A másik:
Egy frakk históriája*

Farkas Geizáné írja:

Nagyságos Dr. Várady Imre Ügyvéd Úrnak.
Vel. Becskerek

Amikor férjem pár éve egyes holmikat reklamált, mama a múltkor visszaküldött dolgokat tartalmazó kofferben keresve, a kezébe akadt első frakkot adta át. Később, egy más alkalommal, nagy meglepetéssel látta, hogy ott egy másik frakk is van és hogy az az igazi. Elment tehát Dr. Annauhoz, és megkérdezte hogy hol vannak az átadott holmik. „Ich weiss nicht. Er hat alles weggetragen.” Mama úgy érezvén, hogy talán alkalmatlan, erre nem is mondta, hogy a frakk miatt jött. De minthogy az igazit átadtuk, kérjük, keressék meg a tévedésből átadott másikat, papánkét.

Köszönettel és üdvözlettel
Farkas Geizáné

Elemér, 1931. február 28-án.

Farkas Geiza levele Várady Imréhez:

Elemér, 1931. március 5.

Kedves Barátom!

Ismét átnéztem ruháimat és nem találtam más frakkot azon a kettőn kívül, melyekről tudok: az egyik már szűk Baschtyr. a másik még jó Stovertől. Nem is emlékszem, hogy Annau útján vagy másként egyéb frakkot vettem volna valaha át perbeli ellenfelemtől. Amennyiben ő határozottan állítaná, hogy másként emlékszik, kész vagyok az általa a múlt hónapban átküldött frakkot értékesítés végett visszaszolgáltatni.

Szívélyesen üdvözöl
Geiza

Farkas Geizáné leveléből Várady Imréhez

Budapesten, 1931. szeptember 21-én

... Hiába várom papa frakkját. Nem tudja, tisztelt Ügyvéd Úr, hogy mi van vele? Férjemet pontos embernek tudtam – igaz, hogy én minden jó tulajdonsággal teleaggattam őtet – és így álmomban sem tudtam volna elképzelni, hogy ennyire rendetlen! Elvégre egy frakk nem egy zsebkendő, ugyebár? És amilyen pazar memoriája van neki, feltétlenül tudnia kell, hogy ki vitte el a csomagot Dr. Annautól, hova vitte, hol lakott ő, mit tudom én! – és ha Elemérre vitte, a gazdasszony, aki szekrényeit kezeli, kellett hogy lássa, hogy idegen frakk, – hát hova lett? Mi várjuk a frakkot és kicsit hosszúnak találjuk az időt...

Újabb levél Várady Imréhez

1932. február 8-án

Mama rendületlenül várja a frakkot. Olyan nagyon öreg már szegény, érthető, hogy ragaszkodik hozzá, de nem érthető ez az eljárás...

Farkas Geiza levele Várady Imréhez

Kedves Barátom! Kérlek Andrásnak a frakkot és mellényt kiadni. – 26-ra árverés kitűzve, melyet legközelebb megbeszélünk.

1932.IV/15

Meleg üdvözlettel
Geiza

(Folytatjuk)

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

SZIRMAI KÁROLY: VESZTEGLŐ VONATOK I.

Szirmai Károly novellái

Egy-egy lezárult életmű kimerítő feldolgozásának előfeltétele a művek teljes sorozatának megjelenése, a kritikai apparátus hozzáférhetővé tétele. A jugoszláviai magyar irodalomtörténet áttekintésének nélkülözhetetlen tartozékai az opusok közreadásai, s e tekintetben jelentős lépés az Életmű sorozat beindítása. Szirmai Károly novellisztikáját és költészetét a *Veszteglő vonatok* I. (Forum, Újvidék, 1990.) alapján az eddigtől pontosabban, körültekintőbben mérhetjük fel. Munkásságának a második világháború előtti szakaszával foglalkozva mindeddig aligha rekonstruálhattuk ilyen alaposan tevékenységét, mint e mostani kiadvány alapján, mely az 1910 és 1944 közötti időszak prózai és költői szövegeit tartalmazza.

Szirmai e kötetéhez és művéhez is sokféle szempontból és szándékkal közelíthetünk. Az irodalomtörténészek nyilván új perspektívákkal bővíthetik a feldolgozást, s ha kiteljesedik a két háború közötti vajdasági magyar irodalom filológiája, korrigálhatóak lesznek egyes korábbi nézetek is. Lehetséges közelítési pontként kínálkozik továbbá egy magyar elbeszélés-poétikai szempontrendszer is, hisz oly kevésbé előkészített a magyar novellatörténet feltérképezése. Egy majdani műfaj-történeti monográfiában vitathatatlantul sajátos helye lesz Szirmai rövidprózájának. Lehetőségként mindezt szem előtt tartva egyelőre egy különös látószög alkalmazására tennénk kísérletet. Köztudott és már idejekorán felismert Szirmai látomásos prózáírásának különlegessége. Olyan affinitásról van szó, mely meglehetősen ritka a magyar prózáírás egészének vonatkozásában is. Problémaként más összefüggésben érintettem már azt az elgondolkodtató általános vonást, hogy a magyar elbeszélők igen kevés érzékenységet tanúsítottak a fantasztikum, a víziós, látomásos, misztikus stb. megjelenítés iránt. A francia, az angol, a német irodalom – ha csupán a romantika korától érrefelé szemléljük is – rendkívül változatos képet mutat. A szláv irodalmakban is hasonló a helyzet. Különös módon sem a múlt század, sem e század magyar prózáíróit nem ilyen irányokból érték a hatások sem a múltban, sem a jelenkorban. Költészetünkben sem becsülhetnénk túl a látomásos-fantasztikus képzelet jelentőségét, bár a műfaj természetéből következően itt föltétlenül árnyaltabb összkép bontakozik ki. Hasonlóképpen furcsa, hogy ugyanakkor milyen remek gyűjtemények álltak, állnak össze a nem irodalmi látomásos anyagból (folklor, egyházi stb. források).

Közelebb hajolva a fantasztikus irodalom típusaihoz, témáihoz; motívumaihoz, egy igen általános megfigyelés értelmében a halál ténye, élménye, megidézése, sejtése, előrevetítése stb. képezi azt a történet-, élmény- és képzeletanyagot, mely a leggyakrabban jelentkezik ebben a művészeti vonulatban. A századforduló, majd a tízes-húszas évek magyar novellairodalmát vizsgálva is megerősítést nyerhet e meglátás. A magyarázat igen sok irányban keresendő, a lélektan hatásától a művészi érzékenység uralkodó vonásaiig, a szecessziós, szimbolista érzékiség jelenlétének erősségétől a korhangulatot uraló veszélyeztetettségélményig, egyes visszatérő vagy vándormotívumok fel-felbukkanásától (mint amilyen a többeknél megjelenő halál kutyája) az érzelmi fellököttség különféle állapotaiig, mint amilyen a Csáthnál oly különös jelentőségűvé váló narkotizáltság.

Bonyolult jelenségréteg áll tehát a fantasztikum iránt kifejezett fogékonyság hátterében. Az sem feltétlenül bizonyos, hogy minden esetben tudatos, vállalt elszánás dönt e kérdésben, hanem csupán valamely rejtett, pszichés, alkati vonás, mely művészetként keresve artikulálását, kifejeződését, azokra a hatásokra lesz fogékony, melyekben ezzel rokon jegyek kerülnek felszínre.

Azt a kérdést, milyen erők mozgatják Szirmait a fantasztikum irányába, mindenképpen körül kívánnám járni, ám semmiképpen sem szeretném esetleges téves feltételezésekkel rögzíteni az észrevételeket. Hogy maga a kérdéskör Szirmaitól függetlenül is mennyire réteget és kevésbé feltárt, az a fentiékből is körvonalazódik. Egy lehetséges irányként utalnék Szirmai Kosztolányi-élményére, melyet az irodalomtörténészek is hangsúlyoznak. Kétlem, hogy Kosztolányiról mint *a balál költőjéről* értekező Szirmait ne foglalkoztatták volna Kosztolányin kívül mindazok, akiknek maga Kosztolányi is nemcsak hogy figyelmet, hanem egész antológiát szentelt. A tízes évek egész magyar fantasztikumra orientáltságának egyik legeredetibb dokumentuma az *Éjjel* című Bálint Aladár által megszerkesztett antológia (Gyoma, 1917). Hogy miért neveztem a Kosztolányiét, az előszavával, illetve azzal az ars poeticával magyarázható, melyet itt kifejt. Kevés ilyen reprezentatív dokumentuma van az általunk exponált problémakörnek, ezért idézném *A magyar írók misztikus novellái* alcímű kötet bevezetőjét:

„Életünk a kétszerkettő biztonságával perereg le. Nincsenek boszorkányok, s azokról a boszorkányokról, melyek nincsenek, nem is beszélünk többé. A külső világ, az tiszta. De belső világunk még ma is tele van rejtélyekkel. A kis útikalauzokat kiirtotta a természetudomány, de talán éppen e tisztító munka eredményeként sokkal jobban látjuk a nagy és egyetlen kérdést. Értjük a testünket, ízről-ízre és porcikáról porcikára, csak éppen azt nem értjük, hogy az egész mire való? Egy órára, egy napra, kiszakítva az egészből, talán még logikus. Úgy illeszttem össze a különböző cselekedeteket, hogy kerékfogaik egymásba harapjanak és egymást lendítsék előre. Ilyen kis egységekben nincs is semmi magyarázhatatlan, vagy észellenes. Mégis, minden élet egy óriási káosz.

A kezdet és a vég csomóit sohasem oldották fel, mindig hallucináltak és vizionáltak az emberek, a görög és alatt éppúgy, mint a templomhajók mélyén. Voltak azonban korok, melyek e két pont közt csak a jelenségeket vették észre, azok a korok, melyek a földi élet harmóniájában megfeleltek önmagukról. Az előttünk járó józan epokák nem is a misztikumot tüntették el, csak a nyomait. Ma újra viharos szellemjárás van az irodalomban. Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordoz-

zuk a kísérleteket. Ebben a korban történt meg az új lélektan döntő felfedezése, az, hogy lelkünk jó részét egyáltalán nem ismerjük; azt az irdatlan területet, azt a népes, óriási birodalmat, mely öntudatunk küszöbe alatt nyúlik el, az elfeledett benyomások emlékét, észrevételek, kimunstrált érzések és gondolatok ősi földjét most keresik fel a lélek merész conquistadorjai, hódítói és missionáriusai. Nincsenek titokzatos szobáink, mint a középkori várkastélyokban. De a lelkünkben még mindig vannak ilyen szobák."

Ha e Kosztolányi-gondolatsornak mint világítótoronynak a fényében vetünk pillantást a Szirmai-írásokra, egyfelől bővül soruk, másfelől mind határozottabb a benyomás, hogy a maga korában minden vajdasági kortársánál mélyebbre ásott abban a rejtett birodalomban, melyet a művészek nemcsak rendkívüli érzékenységüknek és lelki mélységeiknek köszönhetnek, hanem éppen az emlegetett nagy modern lélektani ásatássorozatnak. Hogy az új fölismerésekből igen gyakran olyasmik váltak a tudomány fogalmi nyelvén artikulálttá, amikre a népnyelvek, fantáziának és képzelőerőnek a legősibb korokban is voltak már, ha nem is fogalmaik, de képzeteik, képeik, tapasztalataik és sejtéseik, az nyilvánvaló. Folytassuk azonban Kosztolányi megvilágító szövegét, hisz az általunk emlegetett archaikus réteg vonulatát közvetlenül követően jelöli meg a tudományos felismerések előkészítő terepét:

„Ezekről pedig a költészet előbb tudott, mint a tudomány. Még alig beszéltek valamit az öntudat alatt való életről, mikor a huszadik század költői rejtélyes történeteket írtak. Ők már feszegették szobák ajtajait, melyek kulcsát csak később lelte meg a tudomány. Újra itten állunk, a század, ez a boldogtalan vándor, itten vesztegel, bebocsátást várva, a küszöb előtt, melyet akár az öntudat küszöbének nevezünk, akár másnak, határt jelent. A misztikus történetek ma félig-meddig népmesék, mindenki meséi. Regényes kor ez, mely kiszélesíti a valóságot, azt, mely mindig kicsiny volt az embernek. De nem úgy, mint a népmesék, melyek a testi lehetőségek végtelenségével kecsgettetek, sem mint a misztérium-írók, kik a földet összekötötték a mennyországgal, meg a pokollal és nem is úgy, mint a múlt századbéli romantikusok, kik színes keleti népeket vonultattak fel egzotikus tájakon, hanem a bennünk lévő mélységek megmutatásával. A határokat nem kifelé tágitjuk, de befelé. Nem kivetünk, hanem bevetünk. Bennünk van a megoldás. A misztikum nemcsak népmesénk, de hitregénk is."

Vessünk egy pillantást néhány Szirmai-novellára. A Bartók Bélának ajánlott *A bolla* harminchárom töredékre bontott lírai prózakompozíció, teljes prózai metaforák együttese, melynek 22. fragmentuma tökéletes rímválasz a Kosztolányi által fölvetett egyik gondolati rímhívásra: „Utolsó állomás: kezdete és véget nem érés az életnek a halálban. Az igazi életnek, melyet csak a halál őrizhet meg és magasztalhat föl. Kezdeté a végtelen nagyságnak, melynek hogy örökké éljen, nagyszerű halálba kell merevednie. Nagy kézfogás, mikor két örök ellenfél egymásra talál, s a halál megszenteli azt, amit alkotott az élet." (1927) *A Veszteglő vonatok a sötétben* (1927) egyetlen szituációtöredékre redukált történet, tehát semmiféleképpen nem követ történetbeszélési konvenciót. Egyetlen műfajfogalom minősítheti poétikailag, a fantasztikum rövidtörténet. Szirmai egyéb szövegeinek tanúsága szerint is e műfajtípus legjobb képviselője a vajdasági prózában. Amiben ismét csak visszaütalhatunk Kosztolányira, az annak tanúsítása, hogy a szöveg folyamatainak helyszíne egyértelműen a belső sík, a képzelet, a létérzékelés, és nem a külső világ. Ebben az értelemben minden tárgyi, képi elem, mozzanat a belső állapot

tárgyasulása, melynek külső referenciái nincsenek, csupán konnotációi. Az *Elvándorol az erdő* (1929) látomásos-metaforikus atmoszférarajz, melynek „helyszíne” a lélek, formája pedig „állapot”. A fiktív párbeszéd a fákkal nem egyéb, mint egy lélekállapot rögzítése, mint ahogyan egy tudatállapot kivetítése Franz Kafka *A fák* című négymondatos szövege.

„Újra itten állunk (...) a küszöb előtt, melyet akár az öntudat küszöbének nevezünk, akár másnak, határt jelent.” Újra itt állunk tehát Szirmaiánál, Szirmaival, hisz e néhány prózai darab nem az öntudat küszöbén túl, hanem azon innen születik, történetünknek semmi köze a kauzalitás kötelékétől el nem szakítható történéshez. Vagy ellenőrizzük a gondolatot, vajon „kiszélesítették-e” a belső valóságfragmentumok a konvencionális irodalmi valóságfogalmat? A válasz egyértelműen igenlő. Különös játékként értelmezhető az a rövidtörténet-típus is, mely látszólag reális kerettel indul, tehát valós történet kibontakozására van esély, ám egy irracionális gesztus hatására az események egy fantasztikus síkban folytatódnak, a valós tények érvényüket veszítik, a tér- és időkoordináták megszüntetik kapcsolatukat a realitással. Ilyen átfordulás színhelye a *Martionett-kert* (1936). A szöveg a nagy hagyományú haláltáncforma egyik lehetséges jelenkori változata. Az ilyen archetípusokra való visszautalásnak rendkívül különös dinamikája lehet a fantasztikus irodalom világán belül. Részben a népi képzeleten, részben annak szakrális, illetve művészi továbbépítésén, átformálásán alapuló formák, motívumok, képek és alakzatok eredeti, új konstrukciók részeként állhatnak elő nemcsak a korábbi korokban, hanem az e századiban is. Ennyiben látszólag vitánk van Kosztolányival, aki saját misztikus-fantasztikus fogékonyságát valóban nem a fantasztikum konvencionális síkjai irányába terjesztette ki, mint a századforduló több magyar novellistája. Lényegében azonban azért nincs szó ellentmondásról, mert a vizsgált korszakban, tehát a két háború közötti időszakban s a valamivel korábbi évtizedekben együtt van a fent emlegetett ihlet-, képzet-, motívum- stb. forrásvonulat és a kifejezeten új fantasztikus, misztikus, irracionális, lélektani s egyéb alakzatok tömbje.

Szirmai lírai-prózai miniaturjei, látomásos rövidtörténetei, atmoszférarajzai, mint e korszakának domináló prózaformái közelebb állnak ahhoz a vonulathoz, melyet Kosztolányi is mint a hitelesen modernkori affinitás és létélmény kifejeződésének tekintett. A századfordulótól kezdve éppen az jelenti a magyar rövidpróza alapvető transzformációját, hogy külsőre orientált közvetlen történetmondásról áthelyezi a hangsúlyt azoknak a belső folyamatoknak a megjelenítésére, illetve elbeszélésére (e két lehetőségből két különböző prózaforma bontakozik ki), melyekről nem igen vett, nem vehetett tudomást korábban a magyar elbeszélő irodalom. Az okok messzire vezetnek, az állapotok rekonstruálása nélkül erre most nem adhatunk kimerítő választ.

Szirmai tehát többé-kevésbé akkoriban kapcsolódik be a maga misztikus érzékenységgel a prózai folyamatokba, amikor már pontosan különvált egy feltételeken irracionálisnak-fantasztikusnak nevezhető vonulat, egy magas értékek kihordására alkalmas mikszáthi-móriczi hagyományos novellamodell, illetve a tudattörténesek elbeszéléséhez, megjelenítéséhez formát és nyelvet kereső törekvés. Az utóbbi előkészítők között Lovik érdemei kivételesek, ám kibontakoztatásuk folytán mindmáig a legnehezeztettebben. Így hát nem csupán a fantasztikum iránti

magyar elbeszélői affinitás az, melyet vitathatónak érzünk, hanem a hagyományosan lélekábrázolónak mondott áramlat is. Adekvátabb kategóriával a tudatfolyamatok elbeszélése lenne az, amivel Babitstól Kosztolányiig, Kaffkától Csáthig, Cholnokytól Szirmaiig sokan próbálkoztak. Valamennyiük esetében érvényes az, hogy megnyugtató eredményekre – bizonyos kivételektől eltekintve – csupán a lélekábrázolás iránt érzéketlen prózahagyománnyal szemben jutottak csupán. A felismerés, hogy az *öntudat küszöbe előtt* állnak, kétségbevonhatatlanul jelentős. Hogy mégsem vált korszakossá, az azzal az egyelőre csupán feltételezéseként megfogalmazható meglátással áll összefüggésben, hogy a magyar elbeszélő irodalom *mentális szerkezetétől* alapvetően idegen volt az alámerülés a tudattalan olyan rétegeibe, melyhez új nyelv szükségeltetik.

Mindez véletlenül sem kívánja kétségbe vonni mindazokat az erőfeszítéseket, melyeket a modern magyar próza a századelőtől a *belső történeessé* megragadása érdekében tett. Hiányérzeteink megfogalmazását sem idegen minták vezérlik, inkább azok a példák, melyek – vitathatatlan késéssel ugyan – mégis arról tanúskodnak, hogy a magyar rövidpróza eljutott azoknak a tartalmaknak az artikulálásáig, melyeknek igényét a miszticizmusról érkező Kosztolányi, a Kosztolányiról érkező Szirmai és a látomásos rövidprózát a vajdasági magyar irodalomban meghonosító Szirmai anyyi évtizeddel megelőzte kimondta.

Szirmai Károly két háború közötti elbeszélő irodalmának egyik vonulatát érintettem mindössze, azt, amelyet jelentőségében és értékeiben uralkodónak tartok. Mint előrebecsátottam, nem irodalomtörténeti szempontok vezéreltek, hanem annak az affinitásbeli orientációnak, szellemi-alkati beállítottságnak a kontextusa, melyben Szirmai a húszas-harmincas években kialakítja a maga hiteles prózavilágát, és formát, nyelvet teremt hangulatok, érzések, életélmény, magány, keserűség, reményvesztettség, kilátástalanságérzet közléséhez. Irányultságának magyar irodalmi összefüggései abban a Nyugat előtti, Nyugat körüli vonulatban keresendők, melyekre utaltam. Külön kérdésként merül fel, ennek azonban egy másik vizsgálat tárgyát kell képeznie, miért nem volt folytatható vagy miért nem lett azzá prózájának legeredetibb jelenségsora a vajdasági magyar irodalomban. Ugyanazon okok döntötték volna el ennek az aktív művészi recepciónak a sorsát, melyekről mint alkati jegyekről beszéltem? Hogy a körülmények és az igények, irodalomfelfogás és -szemlélet milyen változásoknak volt kitéve a későbbiek során, az kétségbevonhatatlan. Hogy saját művészetének alakulása éppúgy nem függetlenedhetett a külső folyamatoktól és változásoktól, ugyancsak magától értetődő. Talán ezért fogalmazódik meg még egy kérdés és „hiányérzet”: vajon más lenne-e a hazai magyar próza története, ha Szirmai rövidprózája nem fért volna bele egy kötetbe? Nyilván igen, s akkor egy olyan prózavonulat vált volna kiteretebélyesedettebbé, mely karakterének alapvonásait lényegében módosíthatta volna.

THOMKA Beáta

SZIRMAI KÁROLY VERSEI

A Szirmai Károly 1910 és 1944 között írt elbeszéléseit, novelláit és verseit tartalmazó *Veszteglő vonatok* című könyvben (Forum, Újvidék, 1990) 13 verset olvashatunk, ennyi versét ismerjük Szirmai Károlynak (egy kivételével már az *Önkeresés* című 1970-es kötetből is), valószínűleg mindössze ennyi is íródott – többségükben a húszas évek végén és a harmincas évek elején. Mintegy ciklusnyi vers tehát, mely egy egyéni hangú költészet kialakításához mindenképpen kevés lenne. Szirmai Károly azonban sajnos nem is jutott el e versekben az egyéni költői világlátás poétikájának a megvalósításáig, amikor is egyként hangsúlyoznám a *költői világlátás* és az egyéni poétika fogalmát. Verseit prózairása kísérőjelenségének kell tartanunk, a más műfajban való tájékozódás igénye azonban azt is megmutatja, hogy a *vers* Szirmai Károly számára nem egyszerűen a prózájában megfogalmazott létproblémák „lírai” reflexióját jelenti, hanem a lehetőség keresését is, hogy a prózában „elmondhatatlan” tartalmakat is ki tudja fejezni.

A versben Szirmai elsősorban az elvonatkoztatás egy, a prózában lehetségesnél magasabb fokát kereste. Programszerűnek mutatja ezt már címében az 1910-ben írt korai verse, a *Fény és költészet* című, melyet 1933-ban a *Kalangyában* újraközölt, tehát akkor íródottakkal együtt vállalt, valamint az 1928-ban írt *Az idő* című vers is. Mindkét versről elmondható, a „lírai bölcselkedésnek”, ez az útja járhatatlannak bizonyult Szirmai számára; a századforduló modernjeinek problémavilágára adott lírai válaszai mára teljességgel anakronisztikusakká lettek, de erőtlenekeknt hatnak már megíródásuk idején is, nem annyira gondolatiságuk természete miatt, hiszen például *Az idő* versben Szirmai „az örök hullámzó körbenforgás”-ról ír, hanem költői nyelve esetlegessége, a kompozicionális rendszer megvalósulatlansága miatt.

Verseiben az allegorikus, a metaforikus és a látomásos közlésmód elemei keverednek a közvetlen fogalmisággal, s miközben az allegorikus gondolkodásmód nem hagyja érvényesülni a metaforikus és látomásos közlésmódot, maga sem lesz rendszerré metaforái viszont már szerkezetükben, az ismétlődő birtokos jelzői szerkezettel halmazása által („a Hajnal ködlöbögőjén”, „a Sötétség roppant hallgatás-tengere” stb.) is nehézkesebbé lesznek, egy sosem volt archaikus nyelvválatot jellegét kölcsönzik a megfogalmazásnak, s az allegorikus kiemelkedésekkel együtt az egész költői nyelvnek melynek így inkább csak *pátosza*, mint valós poétikai hitele van. Metaforái akkor tudnák hitelesekké lenni, amikor a látomásos gondolkodásmód eszközeivé lesznek. Ha csak elvéve, egy-egy szervesen sor erejéig is, de erre is találhatunk példát: „te is csak messziből nyújtott lámpás vagy az úrnak kezében” (*Fény és sötétség*). A verssort a fiatal Füst Milár is írhatta volna, miként Szirmai egyetlen versként olvasható, máig autentikus versét a *Felbök között* című is, melyben a látomásos közlésmód versszervező erővé lesz Kár, hogy Szirmai oly nehezen tudott ráatalálni a számára kézenfekvő látomásos metaforikus közlésmódra, s amikor ráatalált is, nem tudta azt folytatni, poétikájává tenni. Ennek magyarázatát az eléggé át nem gondolt *elvonatkoztatás* szándékábar látom, mely a látomásos közlésmódot az allegorikussal szemben túl „konkrét”-nal ítéltette meg, s mely a teremtő ihlet lendülete helyett a spekulatívává váló gondolatiságban vélte megtalálni a vers éltető elemét.

Ezt példázza a maga költői megvalósulatlanságában mindegyik verse. A *dombtetőről* című versében például Szirmai a látvány (látomásos) megidézése helyett „a végtelenjárás gyönyörű útjáról” s „a violás Végtelen kapuiról” elmélkedik, egy-egy verssorában jelezve csak, hogy „látni” is tud, érzékelni is tudja a tájat: „egyetlen aranyló színben vonul a kalászos táj” – olvassuk, ám a rákövetkező sorban már az allegorizáló reflexió egy líraibb alakváltozata jut szóhoz: „különben csend van, még alszik az ősz, / még messzi a vihar, az őszi sirály...”, ahol a máig frissen ható megszemélyesítés az „alszik az ősz” szerkezetben – jóllehet József Attila költészetére kell közben gondolnunk – kétségkívül Szirmai költői tehetségéről tanúskodik – ennél többet azonban nem mondhatunk.

A *Híd alatt* című, a költői szándék szerint nagy horderejű versben sincs ez másképp, legfeljebb annyiban, hogy a gondolati szándéknak megfelelően az allegorikus helyzetkép jobban kibontakoztatott, a költői én helyzetének megfogalmazásán túl az egyedi emberi / írói élet összefoglalására törekedve. „Akár egy mozdulatlan kódarab / úgy üldögéltem odalent az Élet partján” – indítja versét, mely egészében a „várakozásról” beszél, Szirmai hangsúlyos, ha nem épp központi létproblémájáról tehát, ám ha van költői érték is e versben, úgy azt kétségkívül az a néhány sor jelzi, melyben Szirmai a hiány metaforikus megfogalmazására vállalkozik, mégpedig a vers allegorikus hangvételétől messze elútó nyelvi közvetlenséggel, képi konkrétsággal: „S nem láttam, hogy kék szemű, kedves lányai a Nyárnak: / a lustálkodó, csendes délutánok / szelíd-hízeglőn mellém heveredtek a fűbe s úgy várták, / hogy álomkék szemükbe hosszan belenézzenek.”

Az 1931-ben íródott *Önkeresés* és a *Szavak estéje* című versek az író alkotói problémáit kísérlik megfogalmazni – nem mentesen természetesen az allegorikus gondolkosásmód / keret nehézségeitől, sőt zavarosságaitól sem. Egy-egy részletükben mégis emlékeztetéssé lesznek e versek, a (próza)író Szirmai problémáit (is) értelmezik, látatják új szempontból, vallomásértékűen, akkor is, ha a versíró Szirmaitól semmi sem annyira idegen, mint épp a közvetlen vallomásosság. E versekben azonban, különösen az *Önkeresés* címűben, a maga számára létfontosságú problémákat próbál elemezni, s eközben olykor egzisztenciális súlyú mondatokra is rátalál: „Mióta ki-kimaradozom már lassan a létből, / sokszor elkérdelem: ki vagyok én, honnan is jöttem?” Szirmai prózájának, prózája legjobb darabjainak elkötelezett olvasóiként megdöbbenve olvassuk a maga epigon voltát felpanaszló sorokat is: „Bizony, annyiszor szürcsöltem előttem voltak nemes borát, / életük legjava természet csapolván, / hogy mámoros lettem a sok drága italtól, / s nyelvem megmeredve folyton az ő mámoros szavaikat csurgatja, / és minden, amit mondok: idegen töltés, csak kölcsön.” Voltaképpen ezt az önkínzó alkotói problémát járja körül a versben, s mert hiteles szövegeit is ismerjük, megrázóan hat az önkorbácsoló és egyben önmagyarázó panasz, a kisebbségi író „házatlansága”, versként azonban kihordatlannak hat, zavarosnak a gondolatmenete, miként a *Szavak estéje* is, ez az írói szándék szerint bravúros-hatásos szerkezetű poéma is, melynek lírai hősei a megszemélyesített szavak, velük folytat párbeszédet a költői Én, előrevetítve számukra azt az időt, amikor az emberek elfelejtenek majd beszélni is, nem hogy olvasni, „s csak azt fogják érteni, / mit gépeik imaházában kell mondaniok egymásnak”, s a szavak visszakerülnek a „könyv-temetőkhöz”. A probléma evidens lehet, a vers azonban összeroskad alatta. A magyarázatot erre bizonyára az allegorikus fogalmazásmódban kell keresnünk, a

közvetlen fogalmiság megkerülésében akkor, amikor tisztán gondolati-szellemi problémákról kíván szólni... Nem feledhetjük azt sem, hogy a gondolati költészet mércéjét épp ez idő tájt helyezi József Attila igen magasra!

Szirmai legjobb verse a *Felhők között*. Az *Önkeresés* kötetből derül ki, hogy 1927-ben írta. A verset látomásos közlésmódja élteti, a látomásos közlés szerkezeti következetessége, melyet már csak azért is hangsúlyozni kell, hisz oly ritkán megvalósuló erenye ez. Az első versszak három versmondata a *bangulatteremtés* és helyzetteremtés fokozatos megvalósításával vezeti be a második (és harmadik?) versszak látomásos, a reálistól eltávolodó közléseit („s azóta egyre csak szállunk...”), megfogalmazva benne nemcsak az örök távol-járást („csak járjuk a felhők hosszú, rojtos sorát...”), hanem a várakozást is a szellemi társra, közösségre („hiába lessük felhők ormáról zászlók jeladását...”), s a *köd*-ben levés, az eltevedettség, a soha sehova meg nem érkezés egzisztenciális-költői élményét is: „az egyre szakadó köd szemünket ólommal tapasztja, / s már nem látjuk sohasem többé a napsütötte földet.” Azt írtam, a verset a fiatal Füst Milán is írhatta volna, s eközben ellenőrizetlenül a *Hajó megy el / Messzi fény* című fiataalkori s később újraírt versére gondoltam. Úgy tűnik azonban, hogy Szirmai a látomásos struktúra egy, a Füst Milánénál személyesebb modelljét teremtette meg e versben. Csak sajnálhatjuk, hogy Szirmai erejéből, versírói kedvéből több látomásos versre nem futotta!

Míg a *Felhők között* című versben a költő élményvilágát maradéktalanul kifejező poétika lehetősége sejlik fel, a *Beethoven* című utolsónak írt verse részleteinek líraiságával hat, s a kísérlet önereje által, miszerint a beethoveni zenemű közvetlen hatását s részben struktúráját kísérli meg versben „visszaadni”, oly módon, hogy a zenemű szellemiségében a költői Én mintegy megmérgettetik. E vers indításában íródik le a Szirmai-novellákból ismerős jellemzés, ám itt önjellemzőként, az „ősi emberek” megfogalmazás, akiknek élethelyzete a „valamit késetten egyre várva” „magasan utca, tér fölött”. Ők várják, hallják a zenét, melynek kezdeti légységét romantikus képzetekkel idézik a dallamos versmondatok, hogy majd a fortepiano szerkesztésmódját követve jelenítse meg a beethoveni zenemű fortissimo felhangzó részeit, mely „szakadatlanul fölöttünk dübörgött / s bennünket parányi, senki emberekké lapított”. A Beethoven vers egyedi kísérlet, nem tekinthető költői megvalósulásnak, kísérlet jellegében azonban sokat megmutat Szirmainak a versről való gondolkodásából, vagyis abból, milyen komplex gondolati helyzeteket kívánt bennük kifejezni. Kétségtelen azonban az is, hogy a vers valódi költészet helyett inkább csak amolyan sikerültebb „lírai fogalmazványként” hat, melyet csak azért nem felejtünk el egészen, mert Szirmai Károly, a valahány emlékezetes elbeszélés írója írta.

DANYI Magdolna

IRODALOM – SAJÁTOS NÉZŐPONTBÓL

Sava Babić: *Pet više pet*. Dnevnik Kiadó, Újvidék, 1990

Jubileumot jegyez Sava Babić nemrégiben megjelent *Pet više pet* (Öt meg öt) című kötetével, munkásságának harmincadik évfordulóját. Öt magyar és ugyanennyi szerb író portréjának a megrajzolására vállalkozott a szerző, egész eddigi tevékenységének

a szellemében. Három évtizede közvetít ugyanis magyar irodalmi-szellemi értékeket a délszláv kultúrák felé, esszéket és tanulmányokat írt, művek sokaságát ültette át szerbhorvát nyelvre, és műfordítás-elméleti munkái is megkerülhetetlenek a szakemberek számára.

A kötet olvasása közben önkéntelenül is felvetődik a kérdés, milyen is a szerző irodalomfelfogása, pontosabban magyarirodalom-képe. Hubay Miklós drámáiról, a fiatal Lukács György tevékenységéről, Hamvas Béla pályájáról, Déry Tibor és Illyés Gyula munkásságáról olvashatunk esszéket. Egymással szöges ellentétben álló nézetek, világlátás tekintetében egymást kizáró írói opusok foglalkoztatják tehát, a műfaj iránti érdeklődése pedig a verstől a drámán, novellán és regényen át a tanulmányig vezet. Ha előző, *Preveseji* című kötetét vesszük szemügyre, megrökönyödésünk még nagyobb lesz, hiszen ott például Szigligeti Ede, Eörsi István és Sánta Ferenc nevét látjuk egy sorban. Ám ennek a heterogenitásnak akkor ébredünk igazán a tudatára, ha belepillantunk megjelent és kéziratban levő műfordításainak jegyzékébe, amelyet utóbbi kötetekben rendre közzétesz a szerző. A lista tanúsága szerint harminchárom műfordításkötete jelent meg, és harminc kéziratban vár kiadásra, az utóbbiak között olyan klasszikus alkotásai is a magyar irodalomnak, mint Krúdy Gyula Szindbád-novellái vagy Kosztolányi Dezsdő *Esti Kornélja*. De az átültetett művek között találjuk Grendel Lajos *Éleslövészetét* is, vagy például a *Te-leírt világ* című, fiatal jugoszláviai magyar költőket bemutató antológiát. Már a felsorolt nevek és művek alapján is látható, hogy Sava Babić a magyar irodalmat egytemességében szemléli, válogatása pedig nem igazodik semmiféle általánosan elfogadott szemlélethez. Nem követ irányzatokat, csoportokat és divatokat. Most megjelent kötete is egyértelműen bizonyítja, hogy számára egyetlen szelekciós szempont létezik: a mű kihívása, ezért férnek meg egymás mellett a marxistának, a népiesnek vagy az ezoterikusnak nevezett írók. A szövegben rejlő impulzusok azok, amelyek felkeltik tanulmányírói és műfordítói érdeklődését, irodalmi értékrendje is ezért lehet öntörvényű.

Ismét az 1989-es *Preveseji* és az 1990-ben megjelent *Pet više pet* című kötet bibliográfiai adatait összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a két könyv megjelenése közt eltelt időszakban három fordításkötete jelent meg Sava Babićnak, és kilencszázhárom flekknyi szöveget ültetett át szerbhorvátúra. Csupán azért említjük ezt az adatot, hogy szemléltessük, milyen óriási elánnal dolgozik a műfordító, aki évek óta kitartóan és azonos intenzitással követi a magyar irodalmat, gyakran a magyar irodalomtörténeti vizsgálódásokkal egy időben fedezve fel az írókat. Saját bevallása szerint például Hamvas Bélára a hetvenes években az itteni kutatásokkal párhuzamosan, Bori Imre *Híd*-beli publikációi nyomán figyel fel, de említhetnénk Déry Tibort is, akinek a kisregényeit még a megjelenésük évében lefordítja, tanulmányt is ír róluk. Kellőképpen ismeri tehát vizsgált tárgyát Sava Babić, s tanulmányaiban az ismeretek összegezésére törekszik, nem feledkezve meg azonban arról a befogadó rétegről sem, amelynek a tanulmány készül, így szükségszerűen munkái tájékoztató jelleget öltenek.

A tanulmányíró módszeréhez az ismeretek összefoglalása és az informatív jelleg is hozzátartozik. Ezenkívül az írói biográfia tisztelete, abból a célból, hogy a bemutatott író portréja mind teljesebb legyen. Sava Babić leírja találkozásait az írókkal, inerkjút tesz közzé, személyes impresszióit is megfogalmazza. Összetett tehát ez az életmű-

megközelítési mód. Egy-egy tanulmány azonban nemcsak ezért kiváló olvasmány. Még a mindig világos, érthető szövegfelépítésen, valamint a szépirodalmi művekhez szoktatott stíluson túlmenően is megragadóak a szövegei. Az derül ki ugyanis belőlük, hogy Sava Babić nemcsak ismeri vizsgált tárgyát, hanem lelkesedik is érte. Számára az olvasás élmény, s ennek az élménynek a keletkezési folyamatába is bevezet bennünket, megosztva olvasóival az irodalmi érték felfedezésének az örömét.

Mindemellett a *Pet više pet* című kötet tanulmányait az teszi érdekessé, hogy a szerző nem tudja megtagadni műfordító önmagát. Elemzi például Milorad Pavić szövegének lengyel fordítását és Vasko Popa magyarul megszólaltatott verseit, mindenkor a mű szelleméhez való hűséget és a fordítói pontosságot kérve számon. (A műfordítások iránt támasztható követelményeket egyébként már említett előző kötetében fogalmazza meg Sava Babić, amelyeket számomra relevánsan össze lehet foglalni akár egyetlen szóban is: felismerhetőség.) Ám ez a sajátos irodalomértési mód nemcsak a konkrét szövegösszevetésekben mutatkozik meg, hanem az egész kötet szemléletét átjárja és egységesíti. A tanulmányírót ugyanis mindenekelőtt az írói mesterség érdekli, az tudniillik, hogy például Milorad Pavić *bogyan* ír. A műfordítónak ugyanis nem szabad átsiklania a szövegnek egyetlen helyen sem, minden elemét értelmeznie kell, egészen közletről megvizsgálnia. Így Pavić esetében az elvont jelentést még elvontabban „konkretizáló” eljárás felismerése az író alkotómódszerének lényegéhez vezet el a vizsgálódót.

Kiválóan szemlélteti Sava Babić eljárását a Vasko Popa *Kéreg* című kötetének nyolcadik kiadásához készült tanulmány. (Számomra érthetetlen, hogy a költő miért nem engedélyezte a könyv előszavaként való megjelenését.) A szerző azt vizsgálja, mit változtatott Vasko Popa a verseken a hét kiadás során. S eközben „apróságokat” vesz észre: elmarad lassanként az interpunkció, kihull egy-egy szó az újabb szövegváltozatból, versszakokká szakadnak szét a korábban egységes verstömbök, eltávolodnak egymástól az addig szorosan egybetartozó egységek. Közönséges, pepecselő filológusmunka, mondhatná bárki. Ám Sava Babić ezeknek az apróságoknak, látszólag jelentéktelen dolgoknak a felmutatásával rávilágít a költői sűrítés folyamatára, „elbeszéli” a Vasko Popa-i metaforák keletkezésének történetét, miközben arra is rámutat, hogyan koncentráldott egy-egy szóban a jelentések sokasága.

Előszámlált erényein túl számunkra Sava Babić kötete azért is fontos, mert az említett magyar írók munkásságának recepcióját is feldolgozza, megadja szerbhorvát nyelven megjelent kötetek bibliográfiáját. Emellett a *Pet više pet* lapjain is kirajzolódik a magyar irodalmat kitartóan közvetítő, a kézírataival a kiadóknál házálásra kényszerülő műfordító alakja, ami iránt úgyszintén nem lehetünk közömbösek.

TOLDI Éva

„BABONASZÓTÁRBÓL” A MAGYAR NÉPHIT GYŰJTEMÉNYE

Fazekas István–Székely Sz. Magdolna: *Igézet ne fogja....* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990

Az *Igézet ne fogja* című gyűjtemény a két kiváló néprajzkutató, Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos kéziratban fennmaradt munkája, a *Magyar néphit és népszokás lexikona* alapján készült. A „babonaszótárként” emlegetett mű csaknem 2500 oldalon 1500 szócikket és 40 000 adatot tartalmaz, és e témakörben a II. világháború végéig feltárt anyag összefoglalása.

„Az *Igézet ne fogja* ... Szendreyék tényanyaga alapján nyújt nem teljes, mégis hiteles képet a magyar néphitről. A különböző helyekről és időkből származó, olykor egymásnak ellentmondó adatok segítségével a valamikori paraszti társadalom hétköznapijainak s különleges élethelyzeteinek mágiját megjeleníteni” – olvassuk a gyűjtemény bevezetőjében a feldolgozók célkitűzését.

A könyv 243 szócikke és a függelékben levő Kalendárium – mely a jeles napokhoz fűződő babonákat eleveníti fel – foglalja össze mintegy 270 oldalon Szendreyék hatalmas anyagát. A feldolgozás valószínűleg követi a kéziratot lexikon anyagát, hiszen nincs fejezetekre vagy nagyobb témakörökre osztva a gyűjtemény, a szócikkek egymást követik, első pillanatra minden egység, logika nélkül. Olvasáskor azonban kitűnik, hogy igen szoros logikai / tematikai egymásutánban sorakoznak a különféle babonák. Szinte meghúzhatjuk a témakörök közötti határvonalat, anélkül hogy ezt a feldolgozók megtették volna. A tartalommutató pedig gyorsan eligazít bennünket, bármelyik szócikket keressük.

A babona meghatározásával, értékelésével kezdik a gyűjteményt, hogy mindjárt rátérjenek a rontókra és a rontásra, majd a boszorkány alakjára; különféle praktikáiról, a boszorkányság elsajátításától a mesterség felhagyásáig/átadásáig olvashatunk. Nem véletlen, hogy a magyar néphit „főhőséről” szól a legtöbb babona, hiszen az ő alakja nélkül a babonáskodás elképzelhetetlen lenne. A szűrös tekintetű, sokféle „tudománnyal” rendelkező boszorkány, ha akarja, megronthatja a tehén hasznát, megveri szemmel a csecsemőt, szerelmi praktikákat végez, betegséget visz emberre, állatra egyaránt, átváltozik állattá, söprűnyélre pattanva boszorkánygyűlésekre jár, halálakor pedig igyekszik „átadni a tudományát” – már érintéssel is –, hogy könnyebben haljon meg, abban a tudatban, hogy tudományát folytatja valaki, rendszerint az előre kiszemelt személy. A boszorkány rontásaitól való védekezés szinte azonos a felgyűjtött területen: szentelt víz, fokhagyma a kulcslyukban, söprű keresztbe fordítva az ajtóban, apró mag (mák, köles, búza) elszórva, amit a boszorkánynak fel kell szednie, mielőtt rontani akar.

Évszázados megfigyelésekből származó természetismeret jellemzi az időjósállással kapcsolatos praktikákat. A termés és a gazdasági munkák szempontjából fontos volt a parasztembernek ismernie az időjárásra vonatkozó különféle előjeleket, hiszen egész évi munkája függött az időjárás szélességeitől (Luca-naptár, hagymakalendárium). Itt jegyezzük meg, hogy az időjáráshoz tartozó szél, eső, mennydörgés, villámlás inkább itt kerülhetett volna bemutatásra, mint a Föld, Hold, Ég, csillagok között, ahová besorolták őket.

A továbbiakban a szerencse–balszerencse témakör köré kapcsolódnak a különféle babonák: álomfejtés, karácsonyi, újévi babonák, szerelmi varázslatok egész sora. A

háztüznézéstől az eljegyzés, az esküvői szertartás, majd az újszülött megvédése, a terhesség ideje alatt betartandó szokások, a csecsemő megrontása, kicserélése, a kereszteléssel kapcsolatos babonák stb. is megtalálhatók.

A házépítéssel kapcsolatban olyan ősrégi babonát olvashatunk, mint az építőáldozat: a munka kezdetén az első ásonyom helyére agyonütött kutyát, macskát, leölt tyúkot falaznak, vagy a székelyeknél – talán a valamikori emberáldozat emlékére – megméri az árnyékát annak, aki az építkezés mellett először megy el és a kákaszálat, amivel a mértéket vették, az alapba teszik.

Az ember testrészeihez (szív, haj, köröm, fog, csont, szeplő, lábnyom stb.) fűződő babonák mellett a féltékenység, italozás, veszekedés, hűtlenség praktikai következmények. A ház körüli állatok és növények is sok mindenre választ adnak az ember mindennapi életében, akárcsak a különféle madarak.

A gyűjteményből a betegségek (fogfájás, sárgaság, orbánc, kelés, szemárpa, hideglelés, torokfájás, nátha) babonái sem hiányoznak, a halál témaköre pedig az előjeltől kezdve a hazajáró lélek elleni védekezésig megtalálható.

A gyűjteményben előforduló tájszavakat a szómagyarázatban találjuk meg, mely után a kötetben szereplő helységnevek, néprajzi tájegységek és népcsoportok mutatója található. Itt jegyezzük meg, hogy vidékünkéről Ada, Bácsföldvár, Bajmok, Bezdán, Doroszló, Laskó, Szaján, Tiszahegyes, Títel, Vörösmart, Zenta babonás hagyományvilága is szerepel a gyűjteményben. A bibliográfiában pedig Jung Károly, Kovács Endre és Penavin Olga műveit is megtaláljuk.

Az *Igézet ne fogja...* babonás világában keverednek a mondai, a mesei, a hiedelem- és valóságlemek.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

SZÍNHÁZ

COMEDIA TEMPIO

BECKETT–HANGYA–NAGY

Minden részlet ismerős. A kép mégis egészen szokatlan, annyira, hogy napokig nem tudtam, hogyan nyúljak hozzá, hol, mivel kezdjem az ismertetőt. Egyetlen szót, egyetlen mondatot nem tudtam leírni. És akkor, amikor a legkevésbé vártam, beugrott az első felismerés.

Beckettet olvastam éppen. A *Katasztrófát*, egy színházi próba utolsó simításait, melyben a Színész fekete kalapot és ruhát meg fehér inget visel. Akárcsak a Jel Színház színészei. Hát persze, ez a beckett-i „hősök” viselete. A beckett-i egyenruha! Mindegyik Gogo és Didi ezt a fekete ruhát és ezt a fekete kalapot viseli. Nagy József színészei Beckett-nél is színreléphetnének, egyszerűen csak át kellene sétálniuk a Godot-ba.

Vagy Tadeusz Kantor hideglelős emlékkép-előadásába, a *Halott osztályba*.

És ha már eljutottam Beckettig, a Godot-ig, Estragonig és Vladimírig, akkor eszembe kellett jutnia régi ötletemnek is, annak, hogy Hangya András alakjai olyan beckettiek, ahogy csontos-ráncos szikárságában maga Hangya is kissé Samuel Beckett-i jelenség volt. Mindenekelőtt újságrajzain, a sajátos Hangya András-i karikatúrákon, s regény- meg novellaillusztrációin látni beckett-i figurákat. Bácskai Estragonokat és Vladimíreket, ahogy körülülik az asztalt, vagy ahogy körbe állnak néhányan. Fekete kalapban, fekete ruhában, fehér ingben, nyakkendő nélkül.

Mint Nagy József színészei.

Együtt és egyszerre láttatva valami általánost, emberit, s valami lokálisat, bácskaiat. Akár Csáth Géza novellái, amelyek inspirálták Nagy József csodálatos színházi vízióját, a *Comedia Tempiót*.

Csáthba oltott Hangya, Hangyával átítatott Csáth.

És talán némi Herceg János is. Gerard-ja például az *Ég és földből*.

Nem a ruha teszi az embert, de a viselet meghatároz és jellemez. Mennyivel kifejezőbbek lettek volna, jut most eszembe, Tolnai Ottó alakjai is a *Participátromból*, ha a tarka, álmodern cucc helyett fülig lehúzott, lehetőleg elnyűtt fekete kalapban, gyűrött fekete öltönyben, alatta vasalatlan fehér ingben keringenek az életet jelképező tyúkszaros bácskai csirkeudvarban.

Ez az igazi viselete a bácskai falusi embernek: alázatosan szegény is, de nem nélkülöz némi ünnepélyességet sem. Mindig és mindenhova megfelel.

A kocsmasztalnál. Az utcán. Leánykérésen. Táncmulatságon. Bárhol.

Így mindazokon a helyszíneken, életpeződökben, amelyek a Jel Színház előadásán is láthatók.

Bejön néhány férfi, körülülnek egy asztalt. Csend. Mozdulatlanság. S akkor egyikük hangosan leteszi a kezét az asztal lapjára. A többiek követik, sorban. Beszélgetnek. Majd egyszer csak összekeverednek a kezek, utána a testek is. Akrobatizálódik a jelenet. És ezzel a sült realista kezdő kép felemelkedik a földről, lebeg, a valóságból költészet lesz.

Ez rendre a Nagy József-i színház jeleneteinek dramaturgiája.

Valaki sétál az utcán, egyszer csak a fejére dől egy kerítésdeszka. Nem elképzelhetetlen, de hogy a kidőlt deszka okozta nyíláson emberek lépnek ki, még inkább hogy ez az egy szál deszka virtuóz cirkuszi mutatvány kelléke legyen négy meglett ember számára, kezében, az már merő irrealitás, maga a kibillent valóság.

És így sorban.

Egy szoba, látogatókkal, amely egyszerre méhkassá változik. Egy másik szoba. A falnál egy lány ül. Bejön egy férfi. Félszeg. Néhány mozdulattól kiderül: beszélgetnek. Bejön még egy férfi. Majd többen is. Állnak. Üldögélnek. S egyszer csak elszabadul a pokol, általános a zűrzavar.

Valóság, amely egy pillanatra kibillen egyensúlyi állapotából.

Ilyesmi a *Godot-ra várva* is. Ketten, állnak valahol a térben és várnak. S azután beszélgetni kezdenek. Világos, realista mondatokat mondanak, arról, hogy szorít a cipő, meg hogy melyik répát szeretik jobban, a fehéret vagy a sárgát. Meg ilyesmiket. És az egész mégis észrevétlenül veszti el realista kontúrajait, fázósan délibábossá válik.

A Hangya-rajzokon egy-egy apró részlet, egy arc, egy kéz normálisnál hosszabb vonala, egy orr mérete jelenti azt az ellenpontot, amely groteszk irrealitást kölcsönöz

a jellegzetes alakoknak, az unalomig ismert mindennapi helyzetnek.

És idézhetnénk sorra a Csáth-novellákat is. *A varázsló kertjét*, *az Apa és fiút*, *a Délutáni álmot* vagy – elsősorban – *az Anyagylkosságot*. Ebben, miközben a köznapi élet mikrocselkedeteit sorakoztatja fel, a fájdalom misztériumának titkát ismerteti meg velünk a szerző.

Nem történik egyéb sem Csáthnál, sem Hangyánál, sem pedig Nagy József mozgásszínházában, mint hogy a földhöz kötött valóság körül megritkul a levegő, amit addig határozott körvonalakkal körülhatárolva láttunk, annak elmosódnak a szélei, mintha víz érte volna a friss festéket.

Csupán ennyi. Más nem történik.

Az igazán egyszerű dolgoknál nincs művészből.

GEROLD László

TEST ÉS MOZGÁS METAFIZIKÁJA

Kilépés a képből, kilépés a keretből, kilépés a dobozok, ládák, ajtók, ablakok, falak, nyílások, rejtett kijáratok, létező és lehetetlen alagutak szövevényéből. Visszabujás, tekeredés, az emberi mozgáslehetőségek cáfolatával fölérő testhelyzetek kavalkádjá, tűzijátéka. A test, az érzékek csodája, látványként, testi, érzéki teljesítményként: sosem látott összhang abban a dimenzióban, amely a maga látványra összpontosított valóságában akként mozgat meg képzeletet, elmét, imaginációt, ahogyan e testbűvészek izmokat, csontokat, idegeket, inakat, lényük minden sejtjét, azokat, amelyek mozgássá, testhelyezetté transzformálják mindazt, ami talán tényleg csupán a *test nyelvén beszélhető el*, ám ami a testet eszközként rendeli alá kivételesen bonyolult művészi közlendők kifejezésére.

Magasiskola az, amit a Jel Színház csodaként művel, élénk tár, felfed előttünk. Ahogyan maguk sem verbalizálják mondanivalójukat, világvíziójukat, életélményüket, látomásaikat, jövőképüket, minden verbális kommentár eleve nehezített, talán kilátástalan, értelmetlen is. A Jel Színház nyilván rendkívül sok verbalizálható tartalmat minősít át testi alakzatokkal, képiséggel, látványi kompozícióval megérzékített formává, és ahhoz sem férhet kétség, hogy vannak ilyen módon kifejezhető tartalmak, közlések. Saját korlátainkról kell vallanunk, amikor vállaljuk a megszólalást az olyan eseményekről, amelyek nem nyelvi közegben történülnek, míg magunk csupán ebben tudunk megnyilatkozni.

Hogy térbeli alakzatok által miféle nem térbeli, hanem mélységesen más jellegű, időbeli, sőt mindezekről függetlenül érvényesülő és inkarnálódó jelentések vetíthetők ki, arra a képzőművészet valahány ága, síkja, megnyilvánulási dimenziója példát mutat. S ha e pillanatban mégis megdöbbenően állunk kép, szín, színekép, forma, látvány, színházi produkció, emberi teljesítmény előtt, az elsősorban mind-ezen lehetőségek mértani pontosságú összjátéka, harmóniája, egy olyan hatás-együttes következménye, amelyre fogékonyságunk, fölkészültségünk, affinitásunk elégtelennek mutatkozik.

Mint a színpadi dekoráció megszámlálhatatlanul sok ki- s bejárata, úgy idéződik

föl bennünk René Magritte szürrealista vízióinak annyi ajtókerete, ablakkerete, irracionális képe, tükörképe, hátborzongatóan valóságos, precíz geometriájának metafizikus távlata. Ha csupán e magritte-i művészet testet öltésének lennénk tanúi a Jel Színház esetében, akkor is rendkívüli telítettséggel távoznánk a nézőtérről. Itt azonban az ihletéseknek csupán egy parányi sávjáról van szó, amely nemcsak a beállítások, grafikai megmunkáltságú látványkompozíciók tökéletességéről tanúskodik, hanem a vizualitás felől érkező impulzusok olyan átminősítéséről, amely nem csupán telitalálatnak tűnik a szürrealista képzelet, a groteszk, az irracionalitás iránt oly fogékony francia szenzibilitásban, hanem mindezek páratlanul tökéletes abszorbeálásának és felülmúlásának. Ennek az érzékenységek a fokozása, kimunkálása, továbbépítése, árnyalása kivételes teljesítmény. S mindeerre nem kerülhetne sor, ha a most emlegetett keretek, ihletések, források, példák sora nem minősült volna át egy olyan létérzékelés *térbeli és testi alakzatokkal, mozgásművészettel* artikulált formájává, amely a maga egyediségével és rendkívüliségével nem lehetne beállítható egy olyan múzeumba, amelyben – mint Margitte képei – elevenen *batnak*, élnek egy rendkívül nehéz és nehezen megragadható kor kivételes erejű formái és *élményszerkezetet*. S ha mindeerre van ráadás, azok a keménykalapok és frakkok.

THOMKA Beáta

CLAUDE MALRIC BESZÉLGETÉSE NAGY JÓZSEFFEL

C. M.: – Mit jelent a „Csáth-problematika”?

N. J.: – Csáth Géza életének problematikája abból következik, hogy át van szöve ellentmondásokkal: egyfelől a hatalmas intellektuális és kulturális gazdagság, másfelől a vereség. Permanens bevezetés a társadalmi és művészeti mondernségbe, s ugyanakkor egy olyan lélektani tapasztalat, amely tökéletes elszigeteltséghez vezet. Csáth Géza alakja egyesíti, sűríti magában a 20. század eleji modernség szellemét. Nagy szükségét éreztem annak, hogy visszatérjünk azokhoz a lényegi kérdésekhez, amelyek ezt a korszakot izgatták, a hiperszenzibilitáshoz, mely lehetővé teszi, hogy rátaláljunk a megfelelő útra az újrakezdések, nyitások felé. Az őt érdeklő kérdések nagy részére még mindig nincsenek megfogalmazott válaszok. Sok „művészi út” meg kiaknázatlan.

C. M.: – Hogyan birkózik meg a Comedia Tempio a „Csáth-problematikával”?

N. J.: – Magatartásából kiindulva alakult ki a vágy Csáthnál hogy felkutassa azokat a primordiális erőket, melyek minden egyénnél rendkívüli tehetség módján bukkanhatnak fel. Ettől a pillanattól fogva nem érdekelte többé a művészi alkotás, mert maga az élete vált sajátos műalkotássá. Oly módon óhajtotta sűríteni a mindennapi élet közönséges helyzetzeit, hogy minél jobban elemezhesse őket. Végzetyszerűen fordult az ópiumhoz, hogy kibővítsé az idő érzékelését, s hogy a lehető legjelentéktelenebb események rendkívüli észleléséig hatolhasson minden pillanatban. Saját művének anyagává vált és megfosztatott a meghátrálás, a visszatérés esélyétől. Ilyen állapotban lehetetlenné válik az alkotás, csak az abszolút teremtés vágya marad meg, egy olyan radikális alkotásé, mint amilyenek az általa naponta kiaknázott szélsőséges

percepciók. Naplójában említ egy olyan színházi tervet, amely csupán zenéből és mozgásból szövédné, és nélkülözné a beszédet. Kegyetlen halála vetett véget kutatásainak, és én vettem föl e színházi utópia fonalát. Megsemmisülésére volt szükség ahhoz, hogy elhatolhasson a színházi vízió kiélezett percepciójáig, melyet immár nem valósíthatott meg. Tragikomikus helyzet. Elkerülhetetlen volt számomra e projektum létrehozása, amelyért az életét áldozta. Hogy megsemmisülése ne legyen hiábavaló.

C. M.: – Hogyan találhatja meg formáját egy ilyen örökség vállalása az előadásban?

N. J.: – Csáth személyes víziójának törvényszerűségei szerint az időt nem lehet legombolyítani. A színpadi berendezés, a díszlet, a kellékek változhatnak, de a cselekmény kimerevített. Olyan kérdések merülnek fel, melyekre megfoghatatlanok a válaszok. Lehetetlenné válik az ésszerűség. Tragikus állapot ez, mely egy tiszta vígjáték alapjául szolgálhat. Ha komolyan válaszolnánk a feltett kérdésekre, az nevetséges lenne. Csáth értelmezhetetlen helyzetben van. Az egyetlen válasz a komédia, vagy még inkább a burleszk, amely még lehetőséget sem nyújt a válasz bemutatására. Ez semmiképpen sem lehet valamiféle elbeszélő szerkezet, hanem csupán egy pillanat szakadatlan rekonstrukciója, melyet vissza kell tartani, mielőtt elröppenne. Olyan megállított kép, mely kitágítja az élet minden gesztusát. A burleszk hallucináló forma, mely nevetésre ingerel a tragikus helyzetben. Az egész Comedia Tempio ezen alapul.

THOMKA Beáta fordítása

GONDOLATOK A GAMBETTÁN

Üldögélünk Nagy József kis gambettai kéglijében. De a Poincaré utca a Gambettához tartozik-e még, a Gambettán van-e? Talán még jobb is, ha nem, hisz akkor magam építhetem, szervezhetem a negyedtet. De persze akkor is előbb a Poincaré utcát kellene betájolnom magamnak. Előbb itt kell megkapaszkodnom. Meg kell tanulnom, hol a pék. Meg kell számolnom, mennyi pénzem van, és meg kell tudnom, hány frank most egy baguette. Elő kellene bányászni régi noteszaimat, naplóimat és kiböngészni, 67 óta hányszor, mennyit emelkedett, hányszor oszcillált a baguette ára. Kezemben friss baguette-tel szuszogva lépkedem fel a mindig tiszta piros futószőnyeggel borított, nyikorgó falépcsőkön – és itt áll meg először a kép: Párizsban vagyok.

A másik fogódzó, amiben megkapaszkodhatnék, mert mindig kell valami anyag-talan, szellemi-spirituális fogódzó is: Babits kis Poincaré-ismertetése. Amit ugyanis e logikus fantasztikumú, metafizikai képzeletű és szép stílusú tudósról tudok, aki „mindig inkább a szépséget és újságot, mint az úgy is problematikus értékű igazságot kereste”, azt tőle, Babbitól tudom. De azt persze én sem gondolhattam soha, hogy egyszer éppen ez a kis Babits-recenzió fog nekem segíteni az utcán való tájékozódásban, abban, hogy lemerészkedjek az utcára, le, a pékhez, abban, hogy jobbra vagy balra forduljak-e, abban, hogy az utca – a Poincaré utca – ne legyen egydimenziós. Idegen nagyvárosokban való létezésünk alapkérdései ezek. Különösen

az olyan emberek számára, mint amilyen én is vagyok, aki nem klasszikus térképen közlekedik, aki más, megfoghatatlan dolgokból csinálja meg, jelöli ki fogódzóit: illatokból, az utca lejtéséből, morzsákból, mint Jancsi és Juliska. Különös, hogy most ehhez az abszolút cseppfolyós, abszolút bizonytalan térképhez, amelyre a város feletti felhők és nem az utcahálózat van berajzolva, ehhez a térképhez most egy egzakt tudóst használok morzsául. Különös és mégsem, hisz mint Babits szépen kimutatja, az egzaktságok e tudósa is ugyanabban a bizonytalanságban gyökeredzik, mint a szubjektivitás és mérhetetlenség bajnoka, a költő. „Mindenesetre a tudomány végső fogalmaiban mélyebb dolog, mint tisztán tudomány, és sokkal több köze van az emberi karakter leki és testi gyökereihez, mint azt maguk a tudósok szeretnék. És ebben megint Poincaré pszichologizmusának van igaza”, fejezi be Babits.

Azért köthetek mégis mindent a Gambetta térhez, és nem a Poincaré utcához, azért a Gambetta mégis a „kályhám”, mert ezen a téren kezdtem jegyzetelni noteszaimba, füzeteimbe (a régiembe és az újakba is, amelyeket most vásároltam mohón), itt állítottam fel megfigyelőállomásomat, innen még a Poincaré utcai kéglire is rálátásom van (magam is látom ott), ez a fix pontom, noha még most is csak félig-meddig sejtem, hogy pontosan miért. Miért is történt hogy éppen itt horgonyoztam le, fenekedtem meg. Valami ilyesmit mondtam volt tavaly magamnak, amikor először jártam, először telepedtem le itt: a Gambetta a Père-Lachaise és a Porte de Lillas között van. Igen, csakis valami ilyesmiről lehet szó, ugyanis akkor ezen a vidéken csak ezt a két dolgot tudtam: Baudelaire sírját és a Porte de Lillas-t, ahol első párizsi utam alkalmával, 67-ben laktam. Beljebb, a Bastille-nál már otthonosabban mozgok, a Rue Castex-i kis szállóból (Hotel Castex) például már gyalog jártam a Louvre-be, a Beaubourg-ba. Egy másik utam alkalmával meg a Place de la République-on vackoltam be...

Igen, csak most vettem észre, tavaly felírtam egyik noteszomra, amit a telepí *fénymásoló*, *Kőműves* csinált nekem, a hangzatos címet:

GG

(gondolatok a Gambettán)

És mi sem természetesebb, mint hogy akkor az első úgynevezett gondolatot (G) Gambettának szántam (ahogyan most, összemásolva jegyzeteimet, viszont Poincarénak), ennek a hadvezérhez illő nevet viselő burzsoá politikusnak, aki belügyminiszter korában a poroszok által körülzárt Párizsból egy léggömbön menekül Tours-ba (később különben külügyminiszter és miniszterelnök is volt), de nehéz könnyű és laza gondolatokat papírra vetni itt, ezen a téren, amely már egyértelműen a Père-Lachaise vonzásában él. Csörgedezem tehát lefelé naponta többször is, csörgedezem, mondogatom, ha elindulok a tér (a metró) irányába, ugyanis ezeken az utcákon állandóan csörgedezik valami vizecske, csörgedezik – a Gambettán át a Père-Lachaise felé. És ezt mindig olyan lelkesen, boldogan, akárha valóban tavaszi vizekről szavalnék. Igen, ezt a sugárutat az én térképemen valami örök tavaszi csörgedezés jelzi. És még valami. Ebbe a lejtésbe, csörgedezésbe, ezt is csak most sikerült kibogoznom magamból, valamiféleképpen mindig belejátszik Radnóti Párizs-verse is.

*A Boulevard St Michel s a Rue
Cujas sarkán egy küssé lejt a járda.
Nem bagylok el gyönyörű
vad ifjúságom, bangod mintba tárna
visszhangzana, szivemben szól ma még.
A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.*

Ám, leérve, lecsöpögve a Gambettára minden egyes alkalommal meghökkenek, megszakad bennem a dal, hirtelen rádöbbenek, a víz tényleg a Père-Lachaise felé igyekszik tovább: bele egyenesen a halottak nagyra tátott szájába.

Megesett olykor, hogy még a vers első sorainak a hatása alatt telepedtem le valamelyik márványasztalkához, de amikor véletlenül hátra találtam fordulni, megrökönyödve láttam, hogy a kocsmáros a szomszéd pompès funèbres elé is rakott kis asztalkáiból, amelyeknek a csillogó lapjai ugyanabból a drága mélyzöld eres márványból csiszoltattak, mint a kirakat galambjai, táblácskái, keresztjei. Az egyik ilyen táblácska nyitott könyvlapján csupán azt írja: a szöveg helye, mármint hogy a gyászoló oda véseti a kívánt szöveget, idézetet, versikét, miegymást. Látom, noteszomba én is odaírtam: a gondolat helye. Persze Radnóti verse is erről szól, hiszen 1943 augusztusában írta, a két erdélyi munkaszolgálat után.

*Hol vagytok ó, felzengő állomások:
CHÂTELET-CITÉ-St. MICHEL-ODÉON!
s DENFERT-ROCHEREAU – úgy bangzol mint egy átok.*

Márai Sándor, aki tán leghosszabb ideig élt a magyar írók közül Párizsban, és írt is a városról, a franciákról több könyvre valót (emlékszem, egyszer ki is jegyzeteltem ilyen jellegű gondolatait), amikor a háború után először járt ismét itt, szintén Radnótit (az ifjabb, ám már halott költőtársat) szavalta – csupán a rá olyannyira jellemző apró, túsúrásnyi megjegyzéseket téve hozzá, szúrva be pontosabban: A járda még mindig lejt. A pék még mindig ott lakik a sarkon.

Nagyobb figyelmet érdemelne, miért van az, hogy Párizs éppen e két mozzanat, az utca kis lejtése és a sarki pék által hódított meg a magyar költészet számára? Miért, hogy az a még Batsányi által Párizs felé fordított vigyázó tekintet ilyen semmis mozzanatokban találja meg objektumát, semmis mozzanatokban alapozódik meg, materializálódik leginkább?

Lapozgatok, és látom, a gondolatoknak ebben a noteszomban (GG) is tényleg csak a helyét hagytam ki – és ha belemelegedtem az írásba, inkább egy-egy anekdota részletes leírásába bonyolódtam, mint különben mindig, állandóan újrakezdve, mind szorosabbra fűzve az anekdota szálait, amíg végül meg nem fojtottam az anekdotában az anekdotát magát, és fel nem sejlett mögötte valami – valami mitikus dolog...

Bakay néniről kezdtem feljegyzéseket készíteni Gambetta-noteszomban, a görnyedt öreg nénikéről, aki egyes-egyedül vezette temetkezési vállalatát szomszédunkban, ott, egy-két házzal a Juhász cukrászda mellett, pontosan ott, ahol ma a Föglein órás üzlete ketegye. Fekete mamuszára emlékszem meg nagy fekete szoknyája zsebéből fityegő, fényes nyelvű kiskalapácsára, amellyel a koporsókat szögezte egyfajta dühvel. Mintha csak attól rettegett volna, hogy ezek a borzalmas emberek egyszer feltámadnak. Milyen különös, hogy az a dühös, ám mégis olyannyira

erőtlen (akár Föglein úr óráinak ketyegése, halk) kopogás, éppen Párizsban, a Gambettán kezdett nekem visszhangzani. Egyszer, Tihamér halála után, már elkezdtem írni róla, valójában most azt folytattam – minden bizonnyal a tér virágüzleteinek és a temető friss humusza intenzív illatának köszönhetően...

Üldögélünk tehát Nagy József kis gambettai kégljében. Teázunk. Szívjuk a Beedie-t. Az egész társulat ezt szívja (persze titkon szívatik más is – ez a titkolódzás most, amikor Csáth jegyében élünk, kissé komikusnak tűnik). Györk a beszerző, tud egy boltot valahol, valamelyik külvárosban, ahol kapható, ő látja el az egész társulatot. Érdekes, a múltkor az egyik kellemes hangulatú Beaux-arts melletti bisztróban (Veličkovičot, a beaux-arts tanárát vártuk, a közelben volt épp kiállítása, azt akarta megmutatni nekünk) ránk szóltak, közölték velünk, hogy náluk tilos ezt az eukaliptuszlevélből csavart cigarettát szívni. Megtárgyaljuk az előző napi előadást. Tűnődik a klasszikus színeszi eszközök váratlan feltűnésén, már-már eluralkodásán. Ami engem illet, én kevésbé duzzogok e lazulás miatt, mint társaim, ugyanis a művészet számomra már nemcsak dogma, nemcsak önkínzás. Az igazság az, hogy én még nagyobb lazulásokat is el tudok képzelni a Nagy József-i keretek között. Vagy pontosabban, én mind a két irányban nyitottnak tudom a dolgot, a perfekció és az improvizáció, a vázlatosság felé is. Átböngésszük az újságokat. Mind többet cikkeznek Albániáról, és ha a francia újságok Albániáról cikkeznek, akkor egy kicsit rólunk, bácskaiakról is szó van, mi is libabőrözni kezdünk. Afféle delelések ezek a teázások, delelések, mielőtt szét nem szóródnak. Jóska megy interjúkat adni; az amerikai vagy éppen a japán turnéről tárgyal. Zoli moziiba, dzsesszfilmet nézni. Én meg Derain és Balthus képei után loholok. Valójában nem is a képek után, hiszen minden egyes képüket ismerem, fejből tudom már évtizedek óta, hanem a képek egy másik dimenziója, anyaga, teste után. Delelések, amelyeket persze mi is kihasználtunk arra, hogy Józsefet, az ácsot, az előadás egy-egy mozzanatával kapcsolatban faggassuk, hiszen a mi küldetésünk elsődleges célja az idén is: az előadás regisztrálása. Mi íródeákok vagyunk. Mivel én hetilapot (a Naplót) tudósítok, látszólag könnyebb a dolgom. Azért csak látszólag, mert az igazság az, hogy engem inkább a mellékesnek tűnő részletek, nüanszok foglalkoztatnak. Noha a tudósítást, a színikritikát már megírtam, most a Rákra olyan-nyira jellemző manőverként végtelen visszakozásokat, hátrálásokat hajtok végre. Például egy esszét, esszéfolymot vázoló fel a NAGY (ezen természetesen a Nagy József-it is érte) HERBÁRIUM-ról.

A Tempio első párizsi előadása után (mind az öt előadást megnéztem), ahogy a közönség elvonult, felsiettem a színpadra, hogy közelebből is szemügyre vegyem azt a fiókba rejtett kertet (melyben eredetileg valódi zöld növényeket, igazi kis kihúzzható kertet tervezett – mert miért is ne tarthatnánk kis kertet asztalunk vagy szekrényünk fiókjában, különösen, ha napot és holdat is tudunk oda rejtteni? –, sokat tárgyalt a kertészekkel, hortikultúrással, bonsaiszakértőkkel, szóval kitanulta ezt a mesterséget is – és tavaszra, lehet, tényleg ki is zöldül majd az a fiók): A varázsló kertjét. Ez volt az első ötlet, amit tavaly megemléített nekünk itt, a kis kégliben, erre voltunk a legkíváncsibbak. Ha valaki a készülődő előadás felől faggatott bennünket, mindig ezt a mozzanatot meséltük el neki. És a végső realizáció, a megvalósulás éppen bennünket, kvázibeavatottakat lepott meg legjobban. Tömény zöldtet, à la Safet Zec, egy csodálatos bonsaiparadicsomot vagy legalábbis

egy kihúzható kis virágskertet vártunk. És ehelyett a színpadon a NAGY HERBÁRIUM tárult, lapozódott fel előttünk.

A próbákról készített videofelvételeken látott zseniális ötletek nagy része is elmaradt, el, a számomra oly kedves lilihippes rokka is (igaz, egyszer, mondjuk, egy vásári jelenetben, még majd fel lehet használni), el minden, ami nem illett be ebbe a szigorú Nagy József-i építménybe, rendszerbe.

Csillogó műanyaglapok alatt: platánlevelek. Különbözik az egész előadás egyik meghatározó tónusa: a platánszürke. Néha úgy tűnt nekem, a falakról sem az örültek, a kábítószertől elvontak tépték le a tapétákat, hanem csak úgy lepörögtek, le, maguktól, mint a hulló (hüllő hullá) – foltos platánkéreg.

Többször jeleztem már barátainak, hogy kanizsai gyűjtőexpedícióinkat, melyek zsákmányának egy része ide mentetett, e kégliben is fellelhető (sulyom és mamutagyar, járási löszbabák, dokumentumok, dr. Roxer mikroszkópja, fotók, Tihamér rajzai, Tóni szobrai), a rovarok és a növények gyűjtésére is ki kell terjeszteni. Jómagam már régen hozzákezdtem ehhez a munkához (lásd pl. a tiszavirággal, a bodobáccsal kapcsolatos szövegeimet, „felfedezéseimet”), hozzákezdtem a járás rovar- és növényvilágának rendszerezéséhez (igaz, túl sok időt töltöttem a pacsírták, a seregélyek komputergrafikája és hát a galacsintúrók aranylabdája alatt). Lelkesen hívtam fel a figyelmüket Sturc Béla munkáira, tán még itt, a Gambettán is felolvastam a szikességekkel, a cickafarkos szikes réttel, az ürmös szikes pusztával és a mi (a Tolnai-tanya környéki járás) vakszikénnel foglalkozó (sziki útifű, orvosi székfű, sziki sóbolla etc.) sorait.

Persze, ezeken a gambettai beszélgetéseken Bartók bogarászási szenvedélye is terítékre került. Régóta mesélek egy Bartók-filmről, amely nagy részét Bartók bogarászása tenné ki. Nemrég részt vettem egy értekezleten a budai Bartók-házban, és ott végre volt időm körülzöngészni tárgyait, nem nagy becsben tartott, részben tán már el is herdált gyűjteményeit. Mindig megdöbbenett Bartók fantasztikus aprólékossága, precizitása. Sosem is tudtam megérteni, miért kér pl. egyik 1911-es levelében éppen nyolc böglyöt gyűjteménye számára édesanyjától.

„Kérnék valamit: szedjél nekem 8 brenze-t (böglyö), tedd egy kis spirituszos üvegbe és vidd R. Keresztúrra. Ezek a remek állatok, úgy látszik, osztrák specialitás – sehol másutt nincsenek. Fogni úgy kell, hogy zsebkendővel lassan, óvatosan fölédjük közeledni kb. 7–8 cm távolságba, és onnan hirtelen rájuk csapni (de nem nagyon erősen, mert különben széjjelnyomódnak). Aztán zsebkendő segítségével szépen be lehet tenni az üvegbe...”

A Tempio NAGY HERBÁRIUM-a azokat a menyasszonyi koszorúkkal, csokrokkal, fátylakkal körülrakott képeket, úgynevezett ereklyetartókat is eszembe juttatta, nemcsak kisiskolás herbáriumomat, gyerekeim herbáriumait, az első fűszál, az első pásztortáska, mályva, kikerics lepréslését, nemcsak azt, ahogyan a növényvér afféle vízjelet merít a papírba.

A NAGY HERBÁRIUM képletes. A szereplők is benne vannak abban a fiókban. Mi is benne vagyunk.

Már nem emlékszem, milyen alkalmából másoltam noteszomba Szenteleky alábbi sorait, de ahogy megpillantottam a NAGY HERBÁRIUM-ot, azonnal képaláírásként

kezdtet funkcionálni:

„Oka mindennek örök zárkózottságom, gondolat- és érzésvirágaimat zártan, préseltem cepeltem magammal, mint csomósan összekötött, hervadtszagú herbáriumot. Ha pedig néha ki akarom nyitni ezt a fakó, ájult virággyűjteményt, mozdulatom suta és ügyetlen, úgyhogy magam is jobb szeretem, ha nem kell a herbárium kicsomózásával vesződnöm.”

Nagy József végül is pontosabb megoldást talált, mint az első, szép ötlet, Csáth kertjéhez lényegében közelebbit. Mert A varázsló kertjének virágai nem valóságos növények. Azok a virágok, amelyekről a költők Rimbaud óta álmodoznak.

Lelj virágot, mely székeknek is jó!

Csáth A varázsló kertjét 1907-ben írta, Sassy Ópiumálmok című grafikai gyűjteményével pedig 1910-ben foglalkozott. Ki kellene nyomozni, a novella kertje hatott-e Sassyra, vagy csupán a közös kábítós tapasztalatlantban gyökereznek ezek a virágok, amelyeknek, mint Csáth is megjegyzi, „A valósághoz meglehetősen kevés közük van”.

A varázsló kertjének ötletét én Baudelaire *Mesterséges Paradicsomok*jában vélem felfedezni. Konkrétan a Jovica Acín által is elemzett Hasszan Szabbah történetében, amely később Borgesnél és Caillois-nál is felbukkan.

Nagy József platánleveleiben, platántónusában ott a kábítószer összes csodájának, spektákulumának hamuja.

*Csáth a modern zenéről:

„Itt elvesznek a zene matematikai arányai, a zeneszerző ötletei többé nem általános érdekűek, hanem éppen csak az ő zenei érzés- és gondolatvilágára vallanak.”

*Csáth a táncról:

„A tánc, a zene – ezek egészen belőlünk kiinduló kedvtelések, melyeket magunk találunk ki, melyeknek keletkezési motívumai csak az emberi idegrendszerben keresendők.”

*Hevesi Sándor Csáth drámáiról:

„A második darabot bábjátéknak nevezi. Ezt odaírhatta volna az első alá is. Szánalmas kis figurák, esetlen bábok ezek az emberek.”

El-elkérem József Csáth-könyveit, böngészem bejegyzéseit.

És valamiféleképpen itt kellene megemlíteni, mert hát mégiscsak ide tartoznak, Árvacsáth verseimet is.

Van Vékony Nácinak (valamikor együtt olvastuk Váradyval és Domonkossal ritka könyveit, hatott is ránk, Domonkosra a rímelése, rám pedig semmis motívumai, hanyag motívumkezelése) egy verse (ő bökverseknek nevezte verseit, én viszont riportversnek, dokumentumversnek tudom őket), amelyben egy becskereki focimérkőzésről számol be imádott hölgyének, egy bizonyos Olgának, dicséri az Oldboy F. C. játékát, név szerint megemlíti a játékosokat, majd hirtelen fordulattal azt írja:

*A taccsbíróról nem beszélek,
Mert nem illik az öndicséret,
Bár hallom, amint mondja Olga,
– Nácínak nem akad jobb dolga?*

Na már most sokszor én is ilyen vidéki taccsbírónak érzem magam.

Nagy József, az ács gyakran él verseim, írásaim motívumaival, de én ezt legtöbbször nem veszem észre (pl. a *Pekingi kacsában* a lisztel teli test felhasítását). A Tempio esetében, azt mondta, azokat a görbebotos figurákat béna parkőröm ihlette, ám különösmód az előadást nézve ezt én egyszer sem vettem észre. Viszont vannak motívumok, amelyeknél érzek valami ilyesmit, noha azoknál, lehet, nem is az én dolgaimból indult ki. A Tempio végén éreztem ezt például. Míg a sötétben csorog a víz a pléhteknőbe, akárha az egyik *Árvacsátbomat* hallanám. Tavaly, amikor a *Kormányzó haláláról* tudósítottunk, felolvastam itt, ennél az asztalnál. De érdekes, ezt viszont nem kérdeztem meg tőle, nem ellenőriztem, sőt a *Naplónak* írt beszámolómban nem is így értelmeztem.

*...én már nem btrok bemászni a kádba
tavak lebúznának folyók elvinnének
tengerek feltrancsroztnának
tenyérnyi pocsoltyában végzem
és egy kisgyermek majd leseked
ballgatja börgésem...*

József utolsó jelenetében, képében az a zseniális számomra, hogy mi, a közönség vagyunk az a kisgyerek, aki

*lesekedt az istent
lesekedt bogyan furdik egy fa...*

Ismétlem, engem ezek és a hasonló Csáth-vonatkozások foglalkoztatnak elsősorban. Az, hogyan kísérel meg a Csáth által kutatott, követelt legdrágább portékát, a lét esszenciáját, azt a villanydelejes valamit a mozdulat, a tánc tónusaiban. akrobációiban, szemfényesztéseiben megcsillantani, felmutatni. Mészöly mondja Csáth kapcsán, hogy életében és novelláiban is „csak végsőkéig vitt tények és cselekedetek vannak”. Ezeknek a végsőkéig vitt cselekedeteknek a rajzát, szerkezetét követik a Jel színház művészeinek mozdulatai, játéka, tánca.

A férfi és a nő viszonya – a Mostoha és Olga. Ahogyan a nő megérinti a férfit, az elveszti tartását, összegyűrődik, megmerevedik, elesik. A nő hosszú, vékony (túvékony) pálcákat szúr a férfi szárnya alá – hogy legyen tartása.

Gyakran gondolok arra, már lent, a Gambettán jegyezgetve a fenn megbeszélte dolgokat, hogy valami összefüggés lehet Csáth állatkínzásai (végsőkéig vitt cselekedetei) és Bartók rovargyűjtési szenvedélye, révülete között. Nabokov lepkegyűjtése Jünger bogarászása...

Csáth nekünk természetesen nemcsak ezért fontos, hanem hát azért is, mert eg-

Kanizsa-novella szerzője, egy Kanizsa-novelláé, amely a Bácska címet viseli.

Lapozgatom a GG-noteszomat, és látom, hogy az *Egy elmebeteg nő naplójából* is idekerült egy idézet. A nő szép mondata, Csáth kurta kommentárja, felkiáltása miatt minden bizonnyal, vagy tán még inkább a Pèrre-Lachaise felé való állandó csörgedezés miatt.

Az ember üldögél, álmodozik, méláz a Gambettán, rá-rácsodálkozik egy-egy női arcra, futkos rajta, mint egy légy, iszik a szeméből, elröppen, visszaröppen, bámul a semmibe, amikor hirtelen úgy érzi, összepisálta magát, hiszen ott, éppen az ő asztala alatt csörgedezik valami...

Íme a Csáth-idézet: „Április 22-én. Gyönyörködik az írás művészetében. »Önök nem fogják tudni, hogy holttestemmel együtt a szegény beléje gyömszölt, számtalanszor gombolyagba gyúrt, összeharapott lelkemet, az egyetlen valóban élőt, a villanydelejes érző és gondolkodó valamit is örökre eltemették!« Pompás mondat.”

Hát igen, a végtelenül bonyolult indázás, idézés, bejegyzés gubancok ellenére is mindig ide lukadok ki. Jól hangzik ez, hogy kilukadok. Ide, a pompás Csáth-, Babits- és Márai-mondatokhoz. Mert ha leülök a pompes funèbres előtti márványasztalkámhoz (vagy más márványasztalkákhoz a St-Michelen, a Montparnasse-on), végső soron egyetlen célom van: a világváros hullámvászába, káoszába (tegnapelőtt egy néger törzs asszonyait láttam színes ruhákban vonulni, fejükön csomagokkal, libasorban, akárha a sivatagban; tegnap láttam Antall József autóját elsuhanni, különben, itt, a Pèrre-Lachaise-ben is látogatást tett, nem lepődtem volna meg, ha egyszer csak ideül a pompes funèbres elé a gyenge napra) mondatokat, tűszúrásnyi, avagy baguette-hosszú mondatokat iktatni, fonni be. Mert ha, mondjuk, a darab nem is tetszene ennyire, akkor is izgatna a színészek életrajza, érdekelné a Theatre de la Ville belső labirintusa, az a labirintus, amely Pina Bausch otthona is gyakran, hogy az egykori tulajdonosról, Sarah Bernhard-ról ne is beszéljünk, izgatna a valamelyik öltöző ablakán megpillantott Szent Jakab tornyának leírása.

Merre indulni innen, a Gambettáról? Annyira közel asztalkámhoz a hullák tátott szája, hogy inkább a Porte de Lillas felé veszem utamat. Hogy Pap Tibor barátomra emlékezzek. Igen, egyik legjobb zentai (újvidéki, zágrábi, ljubljana) barátomat is Pap Tibornak hívták, mint a *Magyar Mübely szerkesztőjét*. Volt is a műhelyesnek elég problémája emiatt. És emlékezni végre Pilinszkyre is. Számomra ugyanis két helyhez kötődik Pilinszky. A pesti Balett Intézet mögötti Hajós utcához (hat évig jártam oda lányomhoz), meg a *Mübely* régi, akkor már csak raktárként használt, Porte de Lillas-i szerkesztőségéhez. Első, *Híd*ban közölt párizsi naplómban részletesen írtam erről. Később Pilinszkyvel is megtárgyaltam ezt az imaginárius találkozást.

Lám, az egyik noteszban már elindultam a Gambettáról a Porte de Lillas felé, míg a másikban még mindig ott ülök a Poincaré utcai kégliben.

A HÚSZMILLIOMODIK ÉV

Újabbán Csáth Géza irodalmi téma lett. Életműve is, élete is. Amit írt, arról úgy érzi korunk, az utóbbi öt-tíz év, hogy életérzésben, realitásokból kibomló borzalmában, sejtelmességében, lelkében mai, korszerű, ahogy élt, szintűgy. Erre az utóbbira, Csáth Géza élete korszerűségének, maiságának jegyeire építi a pécsi orvos-író Sárosi István Csáthról írt drámai vízióját, *A húszmilliomodik év*. A cím Csáthnak *Ópium* című szövegére utal, ebben olvasható: „Egy nap alatt tehát ötezer esztendődt élék. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmilliót jelent. Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejlett, erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fenntartására – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni –, tíz esztendeig élélhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejed az örök megsemmisülés jeges párnájára.” Vagyis: Csáth elmélete szerint a férfi, aki olyképpen válik a bódító, gyötrelmeitől megszabadító kábítószer rabjává, hogy közben ügyel fizikai állapotára, az tíz év alatt húszmilliót évet él meg, s ami ennél fontosabb, különös, rendhagyó élet ez. Ahogy Kosztolányi Dezső írta: „A morfinista számára az oltás után megszűnik minden testi és lelki ellentét, mely közte és a világ között van. Nem érzi többé az ősi tragikumot, a vágyat, mely kielégülés után kiált, és a csömört, mely a kielégülés után jelentkezik. Mintha kiszabadulna a végzetes hálózatból. A szelleme és a teste könnyűnek rémlik. Semmit sem akar, csak azt, hogy ez mindörökké így maradjon.” Mert így jó, mondhatnánk, azért jó, mert az ember elfelejti saját életének ellentmondásait. Ha történetesen alkotóról van szó, akkor elfelejti, alkotóvágya és idegrendszere okozta emberi korlátai közötti feloldhatatlan ellentétet, megszünteti azt a feszültséget, amely az alkotó szándéka és bénító tehetetlenségérzete között jön létre. Nem saját demonaival viaskodó ember már, aki többre érdemes, de belső gyengesége miatt örökké elégedetlen önmagával, eredményeivel. Boldog, de az ébredés elviselhetetlen.

Ebből is kitetszik, drámai, drámába illő élet, viaskodás volt Csáth Géza emberi-alkotói osztályrésze. Egy nagyon tehetséges ember, aki a művészetek több ágában, zenében, irodalomban, festészetben válhatott volna jelentőssé, sőt naggyá, az képtelen volt megtalálni önmagát, saját műfaját, érzi tehetségét, de érzi azt is, hogy nem azt adja, nem azt produkálja, ami tehetsége alapján várható, természetes lenne. A teremtő vágy és a szüntelen elégedetlenség ellentéte okozta feszültség egy pillanatban, amikor az orvosi diagnózis – „Egy kis jobb oldali apicitis” – megijeszti, még jobban elbizonytalanítja, először menekül, félelmét, idegességét legyőzendő, előbb brómhoz, majd az első adag morfiumhoz. És ettől kezdve fokozódik a belső pokol, amely tragédiához vezet. Hiába találja ki önmaga megnyugtatásául a tíz év alatt leélhető húszmillió boldog év elméletét, az eredmény nem igazolja a feltevést.

Sárosi István mozaikkockákból összeszerkesztett életrajzi drámája valóban vízióként állítja elének Csáth Géza viaskodását önmagával, önnön démonaival. Keresi szorongásának indítékait, azokat a motívumokat, melyek a belső elbizonytalanodást kiváltották (a korán elvesztett anyja, „anyácska!”, a nyers, zsarnok apa, a nő, a

Sárosi István: *A húszmilliomodik év*. – Pécsi Nemzeti Színház Szobaszínháza. Rendező: Vándorfi László. Díszlet és jelmez: Horgas Péter. Zeneszerző: Rossa László. Dramaturg: Duró Győző. Szereplők: Fazekas István, Illés Györgyi, Koszta Gabriella, Stenczer Béla, Bánky Gábor, Nádházy Péter, Faludy László, Kovács Dénes, Németh János, Fülöp Mihály, Krizsik Alfonz, Pilinczés József, Bartus Gyula, Kovács Kata, Keszer Erika, Pászto Renáta.

felfokozott szerelemigény, az örök kielégítetlenség, majd a kóros féltékenység...). Sorba veszi a Csáth-írások, novellák, napló, levelek megfelelő, idevágó részleteit, ezekből alakul Csáth Géza írói életrajza, erre szükség van a Csáthot nem ismerő nézők szempontjából, és formálódik egy drámai élet állapotrajza, ami fokozza az életrajzot megismerő közönség érdeklődését, de már nem is csak Csáth Géza sorsa iránt, hanem általánosságban az efféle pokoljárás iránt.

A szöveg szükségszerűen lineárisan, az életrajzi részleteket legtöbbször kronologikus sorrendben közli, a Vándorfi László rendezte előadásban viszont ezek gyakran szimultán játszódnak le, s ezzel kétségtelenül fokozódik a drámaiság, az előadás feszültsége, s ugyanakkor a darab vízió jellege is érvényesül, tényeket ismerünk meg, s látomás részesei vagyunk. Ez a megoldás enyhe modernséget kölcsönöz a pécsi Nemzeti Színház Szobaszínházában közönség elé kerülő előadásnak, amelynek mind a rendezői és díszlettervezői (Horgas Péter) ügyességnek, mind pedig az együttes kiegyensúlyozatlansága ellenére is néhány markáns teljesítményt tartalmazó színészi játéknak köszönhetően, a közönség figyelmét mindvégig lekötő értéke vitathatatlan. Mindenekelőtt Fazekas István a csodálatos intenzitással átélt, az ellentétek drámai egérfogójába került ember elkerülhetetlen tragédiáját mutatja meg, olyképpen, hogy mindvégig érezzük, noha tudatában van sorsa elkerülhetetlenségének, küzd az életéért. A kisebb szerepekben Koszta Gabriella Anyácskaként, Illés Györgyi Olgaként, Csáth feleségeként, Bánky Gábor Csáth öccseként, Nádházy Péter Kosztolányiként járul hozzá az előadás kiegyensúlyozott színvonalához.

G. L.

KÉPZŐMŰVÉSZET

SAVA SALABAKTERE

A Sava Babič munkásságát bemutató budapesti tárlat megnyitászövege

A hatvanas években ismertem meg Savát Szabadkán. Csak most látom, a képzőművészet mint olyan már akkor is háttere, sőt, ha jobban meggondolom, elsődleges közege volt barátságunknak. Egy kis társaság alakult ki akkor ott. Sáfrány, a bohém, peregrinus festő, Bela Duranci, a bunyevác műtörténész, Dési Ábel, a filozófus, Sava, a szerbtanár meg én. És különösmód: salabaktereknek neveztük egymást. A salabakter alatt bohémet, vidéki lumpenértelmiséget érve.

Sava akkor készítette első könyvét: Sáfrány, a bohém, peregrinus festő könyvét, amelyben, cikkek, esszék, útinaplók mellett volt egy Magellán című dráma is. És Sava máris nagy harcot, egész mozgalmat indított a dráma bemutatásáért, amit, mondanom sem kell, még a mai napig sem mutatott be hivatalos színház, csupán – ám egyértelműen Savát igazolva – egy diákcsoport. Azért használtam ilyen általános kifejezést Sava könyvcsinálási módszerére, mert ő később sem csak írta, fordította könyveit.

Sava valami pokoli forgószelet kavart a szerző körül. Sáfrány esetében egy olyan

szerző körül, akinek akkor s valójában még ma sem volt kijelölve a helye az irodalomban.

Mondanom sem kell, Savának mindig kitűnő képei voltak, lakása mindig kisgaléria. Később Újvidéken is gyakran eljártam hozzá, nézni – a közben elhunyt – Sáfrány kis, finom, olajba fojtott, visszavont önarcképét például.

Sava lefordítva, értelmezve az írókat, egy új közegbe próbálja bejuttatni, az ő esetében nyugodtan mondhatom, bepaszszolni, becsempészni képüket. Tehát a kialakulandó képnél avatkozik be, a kép kialakulását gyorsítja fel konkrét festményekkel. A festőkkel, számukra teljesen idegen emberek fantomképét készítteti el. És kiállításról kiállításra vonszolva ezeket a képeket, egy napon arra ébred ez az új közeg, másik irodalom, kultúra, hogy ismerős neki az a bizonyos író, akár az utcán is felismerhetné.

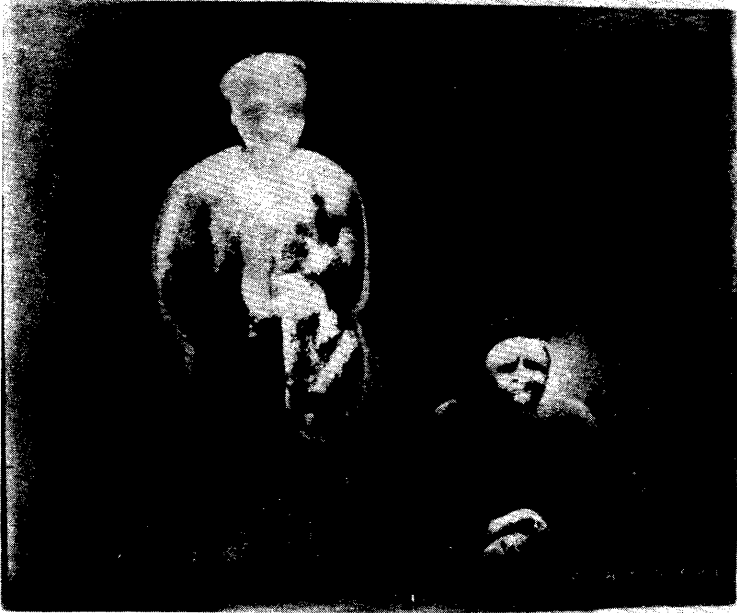
Volt egy másik közös vidéki festő barátunk, egy másik salabakter is, akitől Sava vásárolt képet. Azt, A hal árnyéka című képet is el-eljártam nézni Savához. Ezzel a festővel, Dobóval történt meg, hogy éjszaka felzörgette a rendőrség. Szép papírt helyeztek elé, kérték, rajzoljon le egy embert, akivel a nap folyamán együtt biliárdozott. Mert a biliárdozás után az az ember: megölt valakit. Barátunk lerajzolta. És a hal árnyékának szakértője, lerajzolta elkészítette az illető fantomképét. Az a fantomkép művészi és nem mechanikus eszközökkel készült, az az éjjeli skicc művészi értékű volt magában is. És a gyilkost elfogták. Mindezt csak azért mesélem el, hogy érzékeltessem, a fantomkép alatt én a szó szoros értelmében fantomképét értek.

No de lépjünk közelebb e pasztellekhez.

A magyar szellemi élet még nem tudott mit kezdeni Hamvas Bélával, amikor Sava, a jugoszláviai magyar szellemi élet úttörő Hamvas-kutatásaival párhuzamosan egy tavankúti fiút arra bír rá, hogy készítse el Hamvas fantomképét. Igen, fantomképről van szó, hisz mint mondtam, akkor még Magyarországon sem ismerték Hamvas arcát.

Egy embert látunk a pasztellen, gyárképmények előtt, akárha egy szocrealista képen. És pontosan erről van szó, ugyanis a szocrealizmus korifeusai tényleg gyári munkást csináltak belőle. Ezután Sava, afféle képaláírásként, lefordítja Szócs Géza zseniális versét Hamvasról (emlékszünk arra a versre, amelyben Hérakleitosz, Buddha és Shakespeare meglátogatják Hamvast, a gyári munkást, Tiszapalkonyán). És persze mindezzel párhuzamosan egy nagy klasszikus esszét kezd el írni, közölni róla, olyant, amilyen magyar nyelven még a mai napig sem készült Hamvasról. Átfogóbb és inkább a lényeg körül matató, mint a magyar szövegek, ugyanis a fordítónak nincsenek preconcepciói, nincs ideje divatos elméleteket affektálni, ő tudja, a lényeg egyszerűbb. És nagy esszéjében, amelyet nyugodtan nevezhetünk esszéfolyamnak (különben az ifjú Lukácsról is írt hasonlót), idézi Hamvast: „Én irtózom attól, hogy hős legyek, vagy szent, vagy bölcs. És az én biográfiámra nem vagyok kíváncsi. Én szeretnék normális ember lenni.”

Véletlenül azok közé tartozom, akik elkezdték újraközölni Hamvast. És a szövegekkel együtt kaptunk özvegyétől egy kis igazolványképet is. Akkor még természetesen nem ismertem Hamvasnak a fent idézett szavait, de jól emlékszem, szinte megütköztünk, hogy kedves szerzőnk arcán semmi különbség, titok, szenvedés nyomait sem találtuk. Normalitása szinte abnormisnak tűnt. Ráadásul még el is veszítettük azt a kis igazolványképet. Ezért is örülök tehát, hogy most itt segédkezhettek, amikor Sava és Ivan Balažević visszaszállítják ennek a felettébb

normális embernek az arcképét...

Déry Tibort egyszer már megkísérelték „becsempészni” a jugoszláv irodalmakba. *A befejezetlen mondat* a legelőkelőbb sorozatban jelent meg, a *Háború és békével*, a *Karamazovokkal*, a *Varázsbeggel*. De hiába, senki sem olvasta. Éppen Danilo Kištól hallottam akkortájt a belgrádi közmondást: Unalmas, mint Déry (ami szerbül még alliterál is: Dosadan, ko Deri). Danilo persze nem csak azért haragudott Déryre, mert kommunista volt (Danilo azon kevesek közé tartozott, akinél semminemű balos beütésről sem beszélhetünk), hanem mert *A befejezetlen mondat* jó időre elvette a helyet kedves könyve, a *Prae* elől. Ám Savának ez a lehetetlen is sikerült, mégpedig a *Bópeer* felől. Míg Déry fantomképét nézegettem, az író frappáns önarcképe jutott eszembe: „Ismerjük fényképeiről: farkas-arca és szelíd juhszeme van, ez ellentét feloldásán fáradozik már diákkora óta.”

Szóval Sava fordít (gályarabként, négerként), ám nem biztos, mint jeleztem, próbáltam érzékeltetni, egyáltalán nem biztos, hogy az az ő főműve, hogy leleményesen lefordít egy-egy könyvet: fantasztikumod, a Sava-féle forgószerű az egész író tündörlíti be a szerb (jugoszláv) szellemi élet színpadára. Ahogyan ezt teszi, az, mondom – és mondhatom, mert engem is megpöndörített néhányszor –, félelmetes.

Elég Hubayt és Eörsit említeni például. Ha nem siet a magyar kritika, irodalmi köztudat, ez a két rendhagyó író ismertebb lesz Jugoszláviában, mint itt, Magyarországon. Én, aki véletlenül jól tudtam (mert nagyra becsülöm és Örkény egypercsei mellett tudom már régóta Hubay kisesszéit, naplótöredékeit, és mert Eörsi barátom), hogy ezek a szerzők mennyit szenvedtek, kínlódtak a magyar színházzal, kritikával, irodalomtörténettel, megdöbbenve néztem, Sava hogyan indul el kisesszéikkel, verseikkel, drámáikkal házalni Újvidéken, Belgrádban, Zemunban, Gornji Milanovacon vagy éppen Szarajevóban. És most már nyugodtan mondhatjuk, ezek a nevek nem hangzanak idegenül balkáni térségünkben, sőt, mondom, az is megtörténhet, hogy még az utcán is felismerik őket. Nem fantasztikus, nem gyönyörű ez?

Amikor Újvidéken megnyitottam volt ezt a kiállítást, a dolgokhoz, azaz, Savához illő trousse-t akartam csinálni, szerettem volna, hogy végre megpihenjen, kifújja magát, ne kelljen neki lefordítania megnyitászövegemet, csak ünnepeljen nyugodtan – és szerbül írtam meg szövegemet. Azt hittem, ezzel a gesztussal az ügy el van intézve. Ám, tévedtem. Úgy látszik, meg mindig nem ismerem eléggé Savát, az öreg salabaktart. Nagy ügybuzgalommal telefonált a minap, hallja, éppen Pesten leszek különben is, tehát mi sem természetesebb, mint hogy ott is én nyissam meg vándortárlatát. Igen, kezdtem dadogni, de hiszen az én szövegem szerbül van megírva. Jót nevetett, ahogy a szerbek mondják: šeretski. Élvezte, hogy saját csapdámba estem, és hogy az a bizonyos forgószerű engem is felkapott – és fejemhez kapkodva én is azt kell hogy mondjam, amit ő írt, Hubay végtelen drámaaváltozataival birkózva. „Megtévedtem.”

Nekiültem hát lefordítani szövegemet. Ám nem ment, leblokkoltam teljesen, a salabakteri lazaságot, amely egyben egy kis kör titkos nyelve is, képtelen voltam fordítani. Tehát, mellel, komoly leckét kaptam, fordításból is. Új megnyitászöveget kellett írnom. És Sava csak még jobban nevetett.

Belekerültem tehát Sava salabakterébe, mert az ő esetében, e szó másik jelentése is fontos, mármint hogy valami misztikus könyv, amelyben festmények, fordítások és élő írók is beköttek (be, szőröstül bőrröstül), vegyest. Ezt a Sava-féle salabaktert most tehát: ünnepélyesen felnyitom. Köszönöm a figyelmüket.

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

JOSZIF BRODSZKIJ KAPTA AZ ARANYKOSZORÚT – A Sztrugai Költészeti Esték idei díjazottja az Amerikai Egyesült Államokban élő Nobel-díjas szovjet emigráns költő, Joszif Brodszkij. A zsűri szerint az ő műveiben autentikus párbeszéd valósul meg korunkkal, s mítikus motívumaival olyan költészetet teremtett, amely századunk intellektuális „életrajzaként” is olvasható. A díjazott az Aranykoszorút, amelyet harmincadszor ítéltek oda, a nyár végi ohridi rendezvény keretében veszi át.

ÁCS KÁROLY ÉLETMŰDÍJA – A Vajdasági Íróegyesület az egy évtizeddel ezelőtti alapított életműdíjával az idén Ács Károlyt tisztelte meg irodalmi, szerkesztői és műfordítói munkásságának elismeréséül. Ács Károly költőként és műfordítóként a nagyvenes évek második felétől van jelen irodalmunkban. Verseit hat kötet őrzi: *Kéz a kilincs* (1953), *Csönd helyett vers* (1959), *Menetrend dicsőrete* (1968), *Ének füstje, füst éneke* (1976), *A közbülső világ* (1983) és *Összes versei* (1988). Versfordításai számos kötetben megtalálhatók, összegyűjtve viszont az 1985-ben megjelent *Kiásott leard* címűben, amelyben nem kevesebb mint 115 jugoszláviai költőt szólaltat meg magyar nyelven. Ő szerkesztette a modern jugoszláviai költők antológiáját is, a *Napjaink énekét*, prózai fordításai között pedig ott találjuk Miloš Crnjanski *London regényét*, Danilo Kiš két kötetét, a *Kert*, *hamu* és a *Korai bánat* címűt, valamint Antonijev Isaković *Nagygyerek*, Miodrag Bulatović *figre száll a vörös kakas*, Bora Cosić *Családomb szerepe a világforradalomban* és Oto Bihalji-Merin *Huszádik századi művészportrék* című munkáját is.

Az íróegyesület Miroslav Egerić személyében új elnököt kapott, aki a leköszönt Vojislav Despotov tisztét tölti majd be. Itt jegyezzük meg, hogy a titkos

szavazással megválaszott héttagú igazgatóbizottságba egyetlen nemzetiségű író sem került be, ezért első értekezletükön két taggal – Losoncz Alpárral és Zoroslav Spevákkal – kibővítették ezt a testületet. Mint utólag megtudtuk, Losoncz Alpár nem vállalta az utólagos megbízatást.

TOLNAI OTTÓ JÓZSEF ATTILA-DÍJAS – Jelentős elismerésben részesült Tolnai Ottó jugoszláviai magyar író. Megkapta a József Attila-díjat, amelyet március 13-án vehetett át Budapesten Andrásfalvy Bertalantól, a Magyar Köztársaság művelődési és közoktatási miniszterétől. Az idén ezt a rangos kitüntetést Ács Margit, Döbrentei Kornél, Pomogáts Béla, Serfőző Simon, Vassadi Péter és Várady Szabolcs érdemelte még ki, a határonkon túli írók közül pedig Tolnai Ottón kívül Lászlóffy Aladár erdélyi költő.

PENOVÁC ENDRE KAPTA A FORUM-DÍJAT – A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága – Csernik Attila, Béla Duranci (elnök), Maurits Ferenc és Sava Stepanov összetételben – a március 27-én megtartott zsűrizésen egyhangúlag Penovác Endre festőnek ítélte oda a kiadóház 1990. évi képzőművészeti díját.

A bizottság megállapítása szerint Penovác Endre a múlt évben megrendezett kiállításain, amelyek közül kiemelkedik a szabadkai Képzőművészeti Találkozón tartott, bizonyította alkotómunkásságának számos kvalitását. Munkájában a „helyi színek” dominálnak, oly módon, hogy a fenyegetettségtől és tisztátalanságtól mentes világ vízióját kínálja fel, egy sajátos jelrendszer meggyőző erejével.

CSOÓRI SÁNDOR KÖLTÉSZETI ESTJE – Az Újvidéki Rádió M-stúdiója Művészportrék

című rendezvényének vendége volt március 25-én Csoóri Sándor költő. A nyilvános hangfelvételen Szilágyi Károly beszélgetett vele, verseit pedig Avar István, Oszter Sándor és Káldy Nóra tolmácsolásában hallottuk.

BELA DURANCI ÚJABB MONOGRÁFIÁJA – Bela Duranci, aki nemrégiben jelentette meg a vajdasági művésztelepek történetéről szóló könyvét, most újabb monográfiával lépett az olvasók elé. Stipan Kopilović, az 1877-ben született bajmoki festő életét dolgozta fel, s értékelte munkásságát. A szabadkai városi múzeum és a műgyűjtők tulajdonában levő huszonhárom olajfestményét az érdeklődők meg is tekinthették a Városi Könyvtár kamaragalériájában.

BODROGVÁRI-DÍJAK – Az 1979-ben Szabadkán alapított, Bodrogvári Ferencről elnevezett díjat az idén Zsiga József fiatal hegedűművész, a szabadkai Népszínház és a *Rukovet* folyóirat érdemelte ki. Zsiga József, a belgrádi zeneakadémia hallgatója tavaly több sikeres hazai és külföldi koncertet adott, a *Rukovet* pedig fennállásának harmincadik évfordulóját ünnepelte, s ebből az alkalomból elkészítette a folyóirat teljes bibliográfiáját, ezért részesült elismerésben.

A VMDK ÉVKÖNYVE – A Vajdasági Magyar Demokratikus Közössége *Magyarok Jugoszláviában '90* címmel évkönyvet jelentetett meg. A könyvet Herceg János író köszöntője nyitja, a Szervezett érdekvédelem című fejezetben pedig tizenhat fölkkért közéleti dolgozó beszél a kisebbségi önszerveződésről. A kiadvány kronológiai tájékoztatót ad a VMDK megalakulásáról és múlt évi tevékenységéről. Az évkönyv olyan kérdésekkel is foglalkozik még, mint az emberi jogok és a kisebbségvédelem, az asszimiláció, és művelődéstörténeti írásokat is közöl. A kötetet művelődési eseménynaptár zárja.

A ZÁGRÁBI MAGYAR UJSÁG TÖRTÉNETE – A Magyar Szó folytatásos tárca rovatában érdekes művelődéstörténeti sorozat jelent meg. Tomán László az 1945 őszén megjelent *Zágrábi Magyar Ujság* történetét dolgozta fel. Az újság igen rövid életű volt, már az ötödik szám megjelenése után megszüntették, szerkesztőjét, Walter Emilt pedig reakciós és Népfront-ellenes irányzat követéséért elítélték. Ennek a körülményeire is választ keresett a tárca szerzője.

AZ ÚJVIDEKI SZÍNHÁZ VENDÉGJÁTÉKA – Márciusban Gödöllő, Budapest, Kassa és Eger volt az Újvidéki Színház útiránya. Gödöllőn és Pesten a Woyzecket, Kassán a Játék a kastélybant, Egerben pedig a színház mindkét produkcióját látta a közönség. A pesti fellépés a Tavasz Fesztivál idején megrendezett kamaraszínházi találkozó keretében történt, az Újvidéki Színház volt ennek az egyre rangosabb rendezvénynek az első külföldi magyar vendégtársulata. Előadásuknak nagy sikere volt. Egerben az ottani Gárdonyi Géza Színház nemrégai vajdasági vendégzereplését viszonzózták, akárcsak Kassán, ahol a helyi magyar színház látta vendégül az újvidékieket. (G.)

IRODALOM, NÉPZENE – Eddig több mint hatvan alkalommal mutatta be 45 perces önálló műsort, a Krnács Erika – Borsi Ferenc kettős. A műsor, amelyben Illyés Gyulától a Mese a csodafurulyás juhászról, a Kádár Kata népballada, Petőfi Sándor két verse, a Szülőföldemen és a Pató Pál úr, valamint Arany János balladája, A walesi bárdok hangzik el, az általános iskolák felsősei számára készült, mintegy irodalompótlóként. A pontosan, szépen értelmezett, élményt jelentő művészi szöveg- és versmondás mellett a diákok számára kétségtelenül érdekesek Borsi Ferenc népi hangszereket (furulya, levélsíp, citera, tambura stb.) bemutató és megszólaltató ismeretterjesztő kiselőadásai is. A tanóranyi terjedelmű összeállítás példamutató lehet tanárok és színészek számára, szép bizonyítéka, hogyan lehet az irodalmat és a népzénet élvezetes formában népszerűsíteni. (G)

JEGYZŐKÖNYV – A Híd-díj bírálóbizottsága – Ács Károly, Bányai János (elnök), Bori Imre, Herceg János és Szeli István – áttekintette és megvitatta a jugoszláviai magyar írók 1990-ben megjelent műveit, és 1991. április 9-én megtartott második ülésén szavazattöbbséggel az 1990. évi Híd Irodalmi Díjat Gerold László *Száz év színház* című könyvének ítélte oda.

A bizottság Gerold László könyvét mind kultúrtörténeti jelentősége, mind eddig ismeretlen anyagának gazdagsága, mind pedig megírásának magas szakmai szintje tekintetében mintaszerű alkotásnak tartja, amely eredményesen járul hozzá művelődésünk múltjának megismeréséhez, a jugoszláviai magyarság kulturális öntudatának erősítéséhez.

A FORUM KÖNYVKIADÓ IDEI KÖNYVEI

B. Szabó György: *Éjszákák, bajnalok* (tanulmányok)

Burány Nándor: *Margit-híd* (regény)

Kontra Ferenc: *Nagy a sátán birodalma* (novellák)

Guelmino Sándor: *Lamentáció az élőkért* (versek)

Szúnyogh Sándor: *Halicanumi rapszódia* (versek)

Miroslav Antić: *A világ bal fele* (versek)

Herceg János: *Nyíló idő* (esszék, visszaemlékezések)

Kresz Mária: *Magyar fazekasművészet* (tanulmány, Corvina–Forum)

Bosnyák István: *Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz*

Harkai Imre: *Topolya építésze* (tanulmány)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Herceg János*: Régi dolgainkról (*esszé*) 344
Domokos Mátyás (Budapest): „Vasércből öntök vasparipát” (*esszé Gál Lászlóról*) 362
Sava Babić: Fordítani – okvetlenül; változtatni – szabad-e? (*esszé*) 368
Bela Duranci: Streitmann Antal (*tanulmány, I. rész*) 373

DOKUMENTUM

- Bori Imre – Várady Tibor*: Farkas Geiza áldatlan pere (*IV. rész*) 382

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Szirmai Károly*: *Vesztglő vonatok I.*
Thomka Beáta: Szirmai Károly novellái 391
Danyi Magdolna: Szirmai Károly versei 396
Toldi Éva: Irodalom – sajátos nézőpontból (*Sava Babić: Pet više pet*) 398
Sárvári V. Zsuzsa: „Babonaszótárból” a magyar néphit gyűjteménye (Fazekas István – Székely Sz. Magdolna: *Igézet ne fogja. . .*) 401

Színház

Comedia Tempio

- Gerold László*: Beckett–Hangya–Nagy 402
Thomka Beáta: Test és mozgás metafizikája 404
Claude Malric beszélgetése Nagy Józseffel 405
Tolnai Ottó: Gondolatok a Gambettán 406

- Gerold László*: A húszmilliomodik év 414

Képzőművészet

- Tolnai Ottó*: Sava salabaktere 415

KRÓNIKA

Joszif Brodskij kapta az Aranykoszorút; Ács Károly életműdíjas; Tolnai Ottó József Attila-díjas; Penovác Endre kapta a Forum-díjat; Csoóri Sándor költészeti estje; Bela Duranci újabb monográfiája; Bodrogvári-díjak; A VMDK évkönyve; A *Zágrábi Magyar Ujság* története; Az Újvidéki Színház vendégjátéka; Irodalom, népzene; Jegyzőkönyv 420

Számunkat a párizsi Jel Színház Comedia Tempio című előadásán készült fotókkal illusztráltuk

A 417. és a 419. oldalon Ivan Balažević íróportréi

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1991. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Vállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Elfizethető a 65700-601-14861-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 200 dinár, fél évre 100 dinár. Egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400 dinár, fél évre 200 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a szabadkai Minerva Nyomdában. – A Köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli. YU ISSN 0350-9079